

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN VE RİVÂYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
(Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hamdi TÜRKOĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

BAYBURT-2015

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN danışmanlığında, Hamdi TÜRKOĞLU tarafından hazırlanan bu çalışma 17/12/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Arif ULU

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Nevzat AYDIN

ÖNSÖZ

Hadîsler, ilk oluşumundan bu yana Müslümanlar tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu yoğun ilginin bir sonucu olarak hadîsler, Hz. Peygamber zamanından itibaren gerek ezber gereke kitâbet yoluyla tespit edilmiş, hicrî birinci asrın sonlarına doğru biraz daha sistemleştirilmek suretiyle isnâdli bir şekilde rivâyet edilmiştir. Hicrî birinci asrın sonu ve ikinci asrın ilk yarısında tedvîn edilen rivâyetler, takriben hicrî ikinci asrın ikinci yarısından dördüncü asrın ortasına kadar tasnif edilmiş ve kendi tekâmülü içerisinde zirveye ulaşmıştır. Öte yandan bu malzemeyi daha da anlamlı kılan ricâl edebiyatı da rivâyet'ül hadîs ilminin paralelinde gelişmiştir. Buna göre hadîs rivâyet eden bir râvî, rivâyete ehil olup olmaması cihetiyle de hassas bir şekilde tetkîk edilmiş ve râvînin durumu ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada hicrî 80-150 yılları arasında yaşamış, isnâdın hadîse tatbik edildiği, hadîsin tedvin, kısmen de tasnif edildiği döneme şahit olmuş, hatta tedvîn faaliyetinde büyük gayretler gösteren İmâm Zührî gibi hocalara talebe olmuş Mukâtil b. Süleyman'ın hadîs ilmi içindeki konumu ve rivâyetleri incelenmiştir.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, metodu ve kaynakları üzerinde kısaca durulmuştur. Birinci bölümde, içerisinde yaşanılan çevrenin insan üzerindeki etkisi dikkate alınarak müellifin yaşadığı çevrenin Siyasî, sosyal ve ilmî durumundan bahsedilmiş; daha sonra ise müellifin hayatı, eserleri ve seyahat ettiği beldeler detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İkinci bölümde Mukâtil'in cerh ve ta'dil durumu ele alınmış; bu bağlamda Mukâtil hakkındaki ithamlar üzerinde etraflıca durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Mukâtil'in *Tefsiru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserindeki rivâyetlerin değerlendirilmesi yapılmış ve bu kapsamda Mukâtil'in isnâd kullanımı, bahsi geçen eserindeki rivâyetlerinin âdîd ve şahidlerinin kaynaklardaki dağılımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise ulaşılan netice kısa ve öz olarak verilmiştir.

Bu çalışmanın tamamlanmasında her türlü yardım ve desteği esirgemeyen Muhterem Hocam Prof. Dr. Selçuk COŞKUN Bey'e ve yine çalışma boyunca görüş ve önerileriyle bana yol gösteren Doç. Dr. Arif ULU ve Yrd. Doç. Dr. Nevzat AYDIN Beylere teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUKÂTİL b. SÜLEYMAN'IN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1. MUKÂTİL b. SÜLEYMAN'IN YAŞADIĞI DÖNEM.....	3
1.1. Emevîler Dönemi.....	3
1.1.1. Emevîler Döneminde Siyasî Hayat.....	3
1.1.2. Emevîler Döneminin Sosyo-Kültürel Yapısı.....	6
1.1.3. Emevîler Döneminde İlmî Hayat.....	7
1.2. Abbâsîler Dönemi.....	9
1.2.1. Abbâsîler Döneminde Siyasî Hayat.....	9
1.2.2. Abbâsîler Döneminin Sosyo-Kültürel Yapısı.....	10
1.2.3. Abbasîler Döneminde İlmî Hayat.....	11
2. HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ.....	13
2.1. Hayatı.....	13
2.2. İlmî Şahsiyeti.....	19
2.2.1. Bir Âlim Olarak Mukâtil b. Süleyman.....	20
2.2.1.1. Kelamî Görüşleri.....	20

2.2.1.2. Tefsirciliği.....	23
2.2.2. Hocaları.....	25
2.2.3. Talebeleri	26
2.2.4 Döneminde Yaşamış Ulemâyla İlişkisi.....	27
2.2.4.1. Ebû Hanîfe'nin Mukâtil Hakkındaki Düşüncesi.....	27
2.2.4.2. Kelbî'nin Mukâtil Hakkındaki Olumsuz Tavrı.....	28
2.3. Eserleri.....	29
2.3.1. Günümüze Ulaşan Eserleri	29
2.3.1.1. et-Tefsîrû'l-Kebîr	29
2.3.1.2. Tefsîrû'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân.....	31
2.3.1.3. el-Vücûh ve'n-Nezâir	32
2.3.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri	33

İKİNCİ BÖLÜM

CERH VE TA'DİL AÇISINDAN MUKÂTİL b. SÜLEYMAN.....	35
1. Ta'dil Değerlendirmeleri.....	36
2. Cerh Değerlendirmeleri.....	38
2.1. Hadîs Vaz'ı, Yalan Söylediği İddiası ve Delilleri	38
2.2. Fâsık ve Fâcirlikle İtham Edilmesi.....	40
2.3. Bid'at Ehlinde Olmakla Suçlanması.....	42
2.4. Tedlîs ve İrsâl Yaptığı İddiası	45
2.5. Kalb yapması	48
2.6. Rivâyetlerinde Fazla Hata Yapması	49
2.7. Cerh ve Ta'dil Âlimlerinin Mukâtil b. Süleyman Hakkında Kullandıkları Cerh Tabirleri	50
2.7.1.1. Leyse bi-Şey'	52
2.7.1.2. Münkeru'l-Hadîs	53
2.7.1.3. Seketû anh	54

2.7.1.4. Metrûku'l-Hadîs	54
2.7.1.5. Kezzâb	55
2.7.1.6. Diğer Lafızlar	55
3. Değerlendirme.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUKÂTİL b. SÜLEYMAN'IN RİVÂYETLERİ	57
1. İsnâd Kullanımı.....	57
2. Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân'daki Rivâyetlerin Sened Şeması.....	72
3. Rivâyetlerin Kaynaklardaki Dağılımı ve Değerlendirilmesi	81
4. Değerlendirme.....	150
SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA.....	154

ÖZET

Hicrî ikinci asırda yaşayan ve daha çok müfessir kimliği ile tanınan Mukâtil b. Süleyman dönemin önemli âlimlerinden biridir. Muhtelif sebeplerden dolayı pek çok ilim beldesine seyahat eden Mukâtil, bu seyahatler sırasında döneminde yaşamış muhaddislerden hadîs tahammül etmiş ve hadîs ilmi içerisinde büyük yeri olan hadîs ulemâsına da hocalık yapmıştır. Kaynakların daha ziyade Tefsir ilmindeki otoritesinden bahsettiği Mukâtil b. Süleyman, Hadîs münekkidlerine göre zayıf görülmüş ve birçok hususta da tenkit edilmiştir.

Bu çalışmada, Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı, ilmi kişiliği ve cerh-ta'dil durumu öncelikle ele alınmıştır. Daha sonra da *Tefsiru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserindeki rivâyetlerinin değerlendirilmesi ve isnâd kullanımı üzerinde durulmuş; bu bağlamda eserde geçen râvîlerin güvenilir olup olmadıkları ortaya konulmuştur. Ayrıca adı geçen eserdeki rivâyetlerin mütâbilerinin temel hadîs kaynaklarındaki dağılımları araştırılmış ve bu rivâyetlerin büyük çoğunluğunun kaynaklarda geçtiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mukâtil b. Süleyman, Hadîs, İsnâd, Şâhid, Rivâyet.

ABSTRACT

Mukâtil b. Süleyman who is known more as a exegete lived in the second century of the Hegira is one of the most important scholars of the period. For several reasons Mukâtil travelled to many science centers and during his trips he learned hadiths from narrators who lived in the same period and he also taught hadith scholars who had a great place in the hadith tradition. Mukâtil b. Süleyman is mentioned by sources as a authority in exegetics rather than hadith. Also he is been considered inadequate in hadith and is been criticized by hadith critics in many aspects.

In this study the live of Mukâtil b. Süleyman, his scientific personality and his reliability in the hadith sciences is discussed. Then, in order to evaluate the narrations and mainstay, we emphasized on the book of Mukâtil b. Süleyman Tefsiru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân. In this context the reliability of the narrators in this work has been demonstrated. Additionally the distribution of the narroters who agree on the narrations in the basic hadith sources are been investigated and it is been identified that most of this narrations are also mentioned in the hadith sources.

Key words: Mukâtil b. Süleyman, Hadith, Isnad, Witness, Narration.

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
- AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
- Bkz. : Bakınız
- Çev : Çeviren
- b. : bin
- Bkz. : Bakınız
- c. : Cilt
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- h. : Hicrî
- H.z. : Hazreti
- ö. : Ölüm tarihi
- r.a. : Radıyallahu anh
- s. : Sayfa
- s.a.s : Sallâllahu Aleyhi ve Sellem
- thk. : Tahkik eden
- tlk : Ta'lik
- tsz. : Tarihsi

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

İslam kültür mîrâsını sonraki nesillere aktaran ilk dönem müelliflerini ve onların kaleme almış oldukları eserleri tanımının önemi büyüktür. Çünkü bu müellifler geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi görmektedirler. Aynı zamanda da dönemlerinin ilmi anlayışlarını yansıtmaktadırlar.

Bu çalışma, mezkûr vazifeyi üstlenen şahıslardan olması sebebiyle rivâyet asrında yaşayan *Mukâtil b. Süleyman ve rivâyetlerini* konu edinmektedir. Bu dönem hadîs ilmi açısından çok önemlidir. Çünkü isnâd sistemi, bu dönemde hadîsin ayrılmaz bir parçası olarak kullanılmaya başlanmış ve bu zamana kadar gerek hafıza gerekse yazı ile tespit edilen hadîsler devlet eliyle tedvîn edilmiştir. Hadîs ilminin dönüm noktası sayılabilecek faaliyetlerin içinde yer alan ve Kur'ân'ı baştan sona tefsir eden ilk müfessir Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı ve hadîslerle olan bağlatısı kayda değer bulunmuş ve sözü edilen konu buna göre belirlenmiştir.

Bu araştırma ile hedeflenen birkaç husus bulunmaktadır. Mukâtil'in yaşadığı çevre, hayatı, ilmi şahsiyeti, cerh ve ta'dil durumu ele alınarak onun hadîs ilmindeki yeri ortaya konulmuş, Hadîs ilmi açısından önemli bir dönemde yaşamış olan Mukâtil'in rivâyet metodu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Mukâtil b. Süleyman'ın rivâyetleri üzerinden dönemin rivâyet anlayışını tanıma amaçlanmıştır. Aynı zamanda Mukâtil'in *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserindeki rivâyetlerini takviye edecek hadîslerin Kütübü Tis'a'da bulunup bulunmadığı araştırılmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bu çalışmada, öncelikle Mukâtil b. Süleyman hakkındaki bilgiler, tarih-tabakât ve cerh-ta'dil kitapları esas alınarak fişlenmiş, daha sonra da bu bilgiler araştırmanın muhtemel taslağı dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Kaynaklardan elde edilen bilgilerden hareketle Mukâtil b. Süleyman'ın Hadîs ilmindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ayrıca Mukâtil'in *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* eserindeki râvîlerin güvenilirlik durumları ortaya konulmuş, rivâyetlerin Kütübü Tis'a eserlerinde geçip geçmediği araştırılmıştır. Bu aşamada rivâyet, söz konusu eserlerde geçiyorsa hangi senedle rivâyet edildiği zikredilerek sened hakkında bir hüküm verilmişse ona da işaret edilmiştir. Mukâtil'in rivâyet ettiği hadîsin senedi ile hadîs kaynaklarında geçen senedin aynı olması durumunda özellikle hadîs, o kaynaktan alınmış ve bu duruma da dikkat çekilmiştir. Hadîsin metni ile ilgili olarak metnin tamamı mezkûr hadîs kaynaklarında geçmiyorsa bu durum da belirtilmiştir. Mukâtil'in rivâyet ettiği hadîsin şâhidi, bu dokuz eserde geçmiyorsa diğer hadîs kaynaklarına müracaat edilmiştir. Başvurulan rivâyet, hiçbir hadîs kaynağında tespit edilememişse, hadîsin kaynaklarda bulunamadığı belirtilmiştir.

Rivâyetler değerlendirilirken Kütübü Tis'a eserlerinden istifade edilmiştir. Şâhid veya âdid konumunda bulunan hadîs, bu eserlerde bulunamadığı takdirde İbn Ebî Şeybe ve Abdurrezzak'ın *Musannef*'leri; Beyhâkî'nin *Sünen*'i; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'i; *Taberânî*'nin *Mucem*'leri gibi hadîs kaynaklarına başvurulmuştur.

Sened tahlilinde ise cerh ve ta'dil kitaplarına başvurulmuştur. Bu sebeple Zehebî'nin *Mizânu'l-İ'tidâl*'i ve *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı İbn Adî'nin *el-Kâmil fi'd-Duafâ*'sı, İbn Hacer'in *Tehzibu't-Tehzib*'i ve *Takrîbu't-Tehzib*'i, Mizzî'nin *Tehzibu'l-Kemâl*'i, İclî'nin *Mâ'rifetü's-Sikât*'ı, İbn Hibbân'ın *Sikât*'ı gibi eserlere sıkça başvurulmuştur. Bununla birlikte hicrî tarihleri milâdi tarihe çevirmede Türk Tarih Kurumu'nun "Tarih Çevirme Kılavuzu" kullanılmıştır. Ayrıca *Mektebetü's-Şâmile* ve *Cevâmiü'l-Kelim* adlı bilgisayar programlarından da istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUKÂTİL b. SÜLEYMAN'IN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1. MUKÂTİL b. SÜLEYMAN'IN YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. Emevîler Dönemi

1.1.1. Emevîler Döneminde Siyasî Hayat

Emevîlerin Halîfelik Dönemi, Hz. Hasan'ın hicrî 41 yılında, Muâviye lehinde devlet başkanlığını bırakmasından, Abbâsîler ile hicrî 132 yılında yapılan ve Emevîler'in yenildiği Zabt savaşına kadar devam etmiştir. Buna göre bu devletin varlığı 91 yılı aşkın bir süre devam etmiştir. Devlete Emevîlerin iki ailesi hâkim olmuştur. İki aileden çıkan Halîfe sayısı toplam on iki olup, sırayla aile ve Halîfe isimleri şöyledir:

a. Süfyânoğulları: Bunlar hicrî 41-64 yılları arasında hükümdar olmuş iki Halîfedirler:

1. Muâviye b. Ebî Süfyân (h. 41-60)
2. Yezîd b. Muâviye (h. 60-64)

Halîfeliği ümmet tarafından onaylanmadığı için Yezîd b. Muâviye Halîfe sayılmamıştır. Çünkü O iktidarda olduğu süre içinde Abdullah b. Zübeyr'e bey'at edilmiştir. Aynı zamanda bu ikinci Muâviye bir kaç aydan fazla iktidarda kalmadı ve meseleyi müslümanların görüşüne havale ederek hilâfet makamından kendi arzusuyla istifa etti.

b. Mervânoğulları: Bunlar da hicrî 64-132 yılları arasında atmış yedi yıl hükmetmişlerdir. Bu aileden de on kişi Hilâfet makamına gelmiştir ve adları şöyledir:

1. Abdülmelik b. Mervân (h. 73-86)
2. Velîd b. Abdülmelik (h. 86-96)
3. Süleyman b. Abdülmelik (h. 96-99)
4. Ömer b. Abdilaziz (h. 99-101)
5. Yezid b. Abdülmelik (h. 101-105)

6. Hişâm b. Abdilmelik (h. 105-125)

7. Velîd b. Yezid (h. 125-126)

8. Yezid b. el-Velîd (h. 126-126)

9. İbrâhim b. el-Velîd (h. 126-127)

10. Mervân b. Muhammed (h. 127-132)

Unutulmamalıdır ki Abdullah b. Zübeyr Hicaz, Yemen, Irak ve Horasan'ı kapsayan bölgeler üzerinde dokuz yıl hilâfet makamını temsil etmiştir. Dolayısıyla hicrî 64-74 yılları arasındaki zaman diliminde, yani Yezid'in ölümünden, kendisinin şehid edildiği tarihe kadar tek meşru Halîfe o idi. Bu sebeple onun bu dokuz yıllık hilâfeti esnasında, Emevîlerden İkinci Muâviye'nin ve Mervân b. el-Hakem'in iktidar sürelerinin tamamıyla Abdülmelik'in iktidarının bir kısmı meşru hilâfetten sayılmaz.¹

Emevî iktidarı seçim sonucu değil de güç kullanmak suretiyle kurulmuştu.² Örneğin Muâviye b. Ebî Süfyân Hicazlılara yaptığı bir konuşmada "Allah'a yemin olsun ki iktidara geldiğime sevinmediğinizi biliyorum. Ancak ben iktidarı bu kılıcımla ele geçirdim..."³ demiş ve hem söz konusu iktidarın ihtilalci karakterine hem de bu iktidarı güç kullanarak ele geçirdiğine dikkat çekmeye çalışmıştır.⁴

Emevî iktidarı, idarî tecrübeleri olan ve Araplar'ın dâhileri olarak vasıflandırılan Muâviye b. Ebî Süfyân, Amr b. Âs, Muğire b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh gibi kişiler tarafından kurulmuştur.⁵

Emevî iktidarı, belli bir kabile iktidarı olup kabilevi bir karaktere sahipti. Saltanatla yönetilen iktidarın siyasetinde esas belirleyici olan ise örfî hukuktur.⁶ Emevî iktidarı, üzerinde yükseldiği ve farklı dinî, Siyasî ve sosyal grupları içeren yapının bir uzantısı

¹ Mahmut Şâkir, **Hz. Adem'den Bugüne İslâm Tarihi**, Kahraman Yayınları, III, 299, 300.

² İbn Kesîr, Ebu'l-Fifâ (ö. 746/1345), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut, 1978, I, 259.

³ İbn Kesîr, VIII, 132.

⁴ Mustafa Özkan, **Emevîler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s. 43-44.

⁵ Ya'kubî, Ebû Ya'kub b. Ca'ferb Vehb (ö. 297/897), **Târîh**, Neced, 1358, II, 204; Makdisî, Mudahhar b. Tahir el-Kaysarânî (ö. 507/1113), **el-Bed' ve'-Târîh**, VI, 1; I, 258; Özkan, s. 43-44.

⁶ Özkan, *a.g.e.*, s. 44.

olarak içeride çok sayıda muhalifi bulunan bir iktidardı. Muhalifleriyle başetmek isteyen iktidar duruma göre liberal ve pragmatist anlayışa dayalı bir ilişki biçimi geliştirebiliyordu. Haraç, cizye, zekât, fey, ganimetler, öşür, gümrük vergileri gibi kaynakları bakımından oldukça zengin olan iktidar, potansiyel muhaliflere bol miktarda maddi yardımda bulunur ya da bunlara makam verirdi.⁷

Emevî idaresi, muhaliflerine karşı her dönemde geçerli olan şu genel ilkeyi hatırlatmıştır. “İktidar hakkında kötü düşünmek serbest; ancak düşünüleni telâffuz etmek ve fiile dökmek yasaktır.”⁸

Emevî iktidarı, sadece idareye karşı fiili mücadeleyi yasaklamıyordu. Aynı zamanda dinî ve Siyasî tezlerine karşı aykırı fikirlerin üretilmesini ve bunların yayılmasını da yasaklıyordu. Yasağı delenler ise farklı şekillerde cezalandırılıyordu. Örneğin Hz. Hüseyin’in Allah tarafından öldürüldüğünü söyleyen Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd’ı bu düşüncesi sebebiyle eleştiren Abdullah b. Afif ismindeki şahıs halkın gözleri önünde öldürülmüştür.⁹ “Kur’ân mahluktur” teziyle iktidarın kadercî din telakkisini reddeden Ca’d b. Dirhem de öldürülmüştür.¹⁰

Emevî İktidarının söz konusu yasaklayıcı politikası dönemin âlimleri için de geçerliydi. Örneğin Ebû Hanîfe, Muhammed b. Sîrîn, Hasan el-Basri ve Saîd b. Cübeyr gibi çok sayıdaki âlim fikirleri sebebiyle baskı altındaydılar.¹¹

Emevîlerde saltanat sistemine bağlı olarak zaman zaman iktidar kavgaları da yaşanmıştır. Zaten iktidara gelmek için kesin olarak belirlenmiş bir hukuki düzenlemeden bahsetmek mümkün değildi. Halîfelerin iktidarı devralmaları da resmi merasimlerle gerçekleşirdi. Buna göre halk biat için mescitte toplanır, yeni Halîfe minberde bir konuşma

⁷ Makdisî, V, 11-12.

⁸ Özkan, *a.g.e.*, s. 44.

⁹ İbn Esîr, İzzüddin Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed, (ö. 630/1232), **el-Kâmil fi’t-Târîh**, Mısır, 1358, III, 274, 297.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **er-Raddü ale’l-Cehmiyye ve’z-Zenâdika**, (thk. Abdurrahman Umeyri), Riyâd, 1977, 42.

¹¹ Özkan, *a.g.e.*, s. 47.

yapar ve ardından mescittekiler Halîfeye biat ederdi.¹² Ayrıca her yeni Halîfenin, Halîfe olduğuna ilişkin hutbe okuması, sikke ve yeni mühür gibi âlâmetleri olurdu.¹³

1.1.2. Emevîler Döneminin Sosyo-Kültürel Yapısı

Bu dönemde halk Müslümanlar, Mevâlî (Azadlı Köleler), Zimmîler ve Köleler olmak üzere dört sosyal tabakaya ayrılmıştır.

Müslümanlar tabakası; Halife ailesi, idareci Müslümanlar ve Arabistanlı fatihler zümresinden oluşuyordu. Bu sınıfın kaç kişiden oluştuğunu kestirmek mümkün değildir. I. Velîd zamanında Dımaşka ve çevre mahallelerde yaşayan Arap soyundan gelen Müslümanlar'a tahsis edilmiş maaşların tutarı 45.000'e ulaşıyordu. I. Mervân zamanında Hims ve yakın yerlerin merkezleri için 20.000 maaşlı kimse tescil edilmiş bulunuyordu.¹⁴

Mevâlî¹⁵ statüsüne tabi tutulan bu durumdaki İslâm'a yeni girmiş Müslüman halk yığınları, İslâm toplumunun en alt tabakasını teşkil etmelerinden dolayı son derece müteessir ve kızgın bulunuyorlardı. Mevâlî tabakasının bir kısmı taassuba kapılmışlardır. İslâm cemiyeti içinde bu çeşit zümre mensupları, kendilerini ilmi tetkiklere ve güzel sanatlara hasreden ilk kimseler olmuşlardır.¹⁶

Zimmîler tabakası vahye dayanan kitaplara sahip dinî topluluklardan meydana gelir ki Hristiyan, Yahudi ve Sâbiî olan bu kimselere Ehlü'z-Zimme adı verilir. Müslümanlar, bu gibi kimselerle çeşitli antlaşmalar yapmışlardır. Sâbiîler, Kur'ân-ı Kerîm'de üç ayrı âyette zikredilmiştir.¹⁷ Bu sebeple Hz. Peygamber bunlara Ehl-i Kitap muamelesi yapmıştır. Kitap sahibi dinlerin mevcudiyetlerinin bu şekilde tanınmış olması, Hz. Peygamber'in en başta getirdiği yeniliklerden biridir. Bu dinlere mensup olanlar, İslâm cemiyetinde silah taşımayacaklar ve İslâm Devleti'nin kendilerine tanıdığı himaye hakkına mukabil ona vergi/cizye ödemeye rıza göstereceklerdi. Bu hukukî statü muvacehesinde Zimmîler, zümre arazi vergisi/haraç ve baş vergisi/cizye ödemelerine mukabil, geniş surette musâmaha gördüler. Bir Müslüman'ın taraf olduğu bir hukuki ihtilaf müstesna, bu

¹² Ya'kubî, III, 28.

¹³ Özkan, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁴ Hitti, Philip. K., **Siyasi ve Kültürel İslâm Târîhi**, (Çev. Salih Tuğ), İFAV., İstanbul, 2011, s. 322.

¹⁵ Mevlâ kelimesinin müfredi mevlâ olup, anlamı azadlı köle demektir.

¹⁶ Hitti, s. 324.

¹⁷ Bakara, 2/62; Mâide, 5/69; Hac, 22/17.

zümre, hukukî davalarında ve hatta ceza davalarında kendi dinî başkanlarına ve usullerine tabi tutuldular.¹⁸

Köleler tabakası cemiyetin tabanında yer almaktadır. Fakat İslâm takdire şayan bir şekilde kölenin içinde bulunduğu şartları ıslah edip iyiye götürmüş bulunmaktadır. Şer-i Hukuk Müslümanların kendi dindaşlarını köle edinmelerini yasaklamıştır. Fetihler neticesi ele geçirilen kölelerin sayısı hakkında şu rakamlardan bir fikir edinmek mümkündür. Halife el-Velîd'e 300.000 esir takdim edilmiştir. Zübeyir b. Avvam'ın diğer mallarla birlikte mîrâs olarak bıraktığı kadın ve erkek kölelerin sayısı 1000'i bulmaktaydı. Mekkeli meşhur şâir Ömer b. Rebî'a 70'ten fazla köleye sahipti.¹⁹

İslâm hukukuna göre efendi ile cariye arasında bir nikâh bulunmaksızın zevci münasebetlere hukuken müsaâde edilmiştir. Bu şekildeki birleşmeden doğan çocuklar efendiye ait olurlar ve hürdürler. Ancak efendisinden bir çocuğu dünyaya gelen cariyenin hukukî statüsü "ümm veled/çocuk anası" statüsüne yükselir ki o kadın, efendi/kocası tarafından ne köle olarak satılabilir ne de birine hediye edilebilir. Eski efendisinin ölümü üzerine de ümmü veled, otomatik olarak hür statüsüne geçerdi. Araplarla yabancıların işte bu şekilde aynı potada kaynaşıp erimelerinde kölelik müessesesi son derece ehemmiyetli bir role sahip olmuştur.²⁰

1.1.3. Emevîler Döneminde İlmî Hayat

Emevîler devrinin cahiliye çağına yakın olması, İslâm dünyasının ictimâî ve iktisadî hayatında o sırada mevcut karışık şartlar, fikrî hayatın gelişmesine karşı bir engel teşkil etmiştir. Fakat tohum o devrede toprağa düşmüş, Müslümanların elindeki bilim ağacı, ilk Abbâsî Halîfeleri zamanında Bağdat'ta gelişip serpilmiştir. Bu sebeple Emevîler devri, umumiyetle İslâm'ın fikrî hayatının köklenip filizlenme devresi olarak görülebilir.²¹

Emevîler devrinde Hicaz bölgesinin iki kardeş şehri, Mekke ve Medine'nin mûsikî ve şiir sanatının yuvaları haline gelmesine mükabil, aynı devrede Irak bölgesinin Basra ve

¹⁸ Hitti, 324-325.

¹⁹ İbnü'l Esîr, IV, s. 448, 454; Mesûdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin (ö. 346/957), **Murûcu'z-Zeheb ve Medâinu'l-Cevher**, (thk. M. M. Abdulhamid), Mısır, 1964, c. IV, s. 254; Hitti, s., 327 – 328.

²⁰ Hitti, s., 328-329.

²¹ Hitti, s., 335.

Kûfe şehirleri, İslâm dünyasının en canlı ve hareketli fikrî ve ilmî faaliyet merkezleri olmuştur. Bu gerçekler muvacehesinde Arap dilinin meşhur gramercisi Ebû Esved ed-Düeli'nin (ö. 69/688) Basra şehrinde yetişip şöhrete ulaşması tesadüf değildir. Suyuti'nin naklettiğine göre Hz. Ali, ed-Düelî'ye cümlenin isim, fiil, edat şeklinde üç kısımdan oluştuğu prensibini vermiş ve kendisinden bunlar üzerinde tam bir eser meydana getirmesini istemiştir. O da bunu muvaffakiyetle gerçekleştirmiştir.²² Ebû Esved ed-Düelî'yi Basralı diğer bilim adamı Halil b. Ahmed (ö. 175/791) takip eder. “Kitabü'l-Ayn” adında bir lügat kitabı telif eden el-Halil'e, Arapça şiirin vezin tekniğini ve bunun kaidelerini bulup ortaya çıkararak kimse gözüyle bakılır ki bugün dahi bu teknik, Arap şiirinde ağırlığını hissettirmektedir. Onun talebesi, İranlı Sîbeveyh (ö. 180/796) Arap dilinin grameri üzerine sistematik kitap yazan ilk kimsedir ki bu eser “el-Kitâb” adıyla anılır.²³

Emevîler döneminde hadîs ilmi alanında da önemli faaliyetler gerçekleştirilmiş ve bu dönemde meşhur muhaddisler yetişmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Amr b. Şerah eş-Şâ'bi (ö. 110/728) Emevîler döneminin önemli muhaddislerindedir. Ceddi, Hz. Peygamber'in mensubu bulunduğu kabileye kadar çıkan ez-Zührî, ilmi çalışmalarına kendinî dünyevî hayatla ilgisini kesecek derece kaptırmış ki, bir gün zevcesi ona: “ Allah'a yemin ederim ki senin bu kitapların bana, üç kumaya tahâmmül etmemden daha zor geliyor.”²⁴ demiştir.

Hasan el-Basrî ise Bedir savaşına katılmış sahâbîlerden yetmiş kadarını şahsen tanıyıp onlarla konuşmuş, dolayısıyla daha çok hadîs nakleden bir râvî olarak tanınmıştır. Mutasavvıflar, çağlar boyunca onun sahip olduğu zühd ve takvanın tesiri altında kalmışlardı. Şa'bi ise Kûfeli hadîs râvîleri arasında temayüz eden ve İslâm'ın ilk devirlerinde ün ve itibar kazanmış birçok Güney Arabistanlı kimseden biridir. Nakledildiğine göre o, 150 kadar sahâbîden hadîs dinlemiş ve beyaz kâğıt üzerine

²² Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, **Târîhu'l-Hulefa**, (thk. Hamdî Demirtaş), Mektebetü Nezzâr, 2004, I, 140.

²³ Hitti, 337-338.

²⁴ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1283), **Vefayâtu'l-A'yân**, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sâdır, Beyrut, 1994, IV, 177.

mürekkeple tek bir satır yazmaksızın bunları sırf hafızasından rivâyet etmiştir. Şa'bi'nin talebelerinden en ünlüsü Ebû Hanîfe'dir.²⁵

Bu devirde ortaya çıkan İslâm Tarihçiliği, hadîs kitapları şeklinde başlamıştı. Bu duruma göre tarih, Müslümanlar tarafından ele alınan ilk ilim dallarından sayılabilir. Yine bu devirde İslâm'ın temellerini sarsan bir takım dinî ve felsefî cereyanların başlangıç safalarını bulup tespit edebilmekteyiz. Milâdî sekizinci asırda Basra şehrinde Mu'tezile adı verilen "rasyonalizm/akılcılık" ekolünü kuran Vâsıl b. Ata (ö. 130/748) ortaya çıkmıştır.²⁶

1.2. Abbâsîler Dönemi

1.2.1. Abbâsîler Döneminde Siyasî Hayat

Abbâsî devletinin kurucusu es-Seffâh'tır. Seffâh, hadîs rivâyet edenlerin ünlülerinden ve Hz. Peygamber'in amcası oğlu büyük sahâbî Abdullah b. Abbâs'ın torunlarından. Adı Abdullah b. Muhammed b. Ali'dir.²⁷ Kendisine halîfe olarak bey'at edildikten sonra son Emevî Halîfesi Mervân b. Muhammed'in varlığı sekiz ay daha sürmüştür. Yani bu süre içerisinde iki Halîfenin aynı anda varlığını devam ettirdiği söylenebilir.²⁸

Bağdat'a yerleşmiş olan ilk Abbâsî Halîfeleri şeref ünvanı olarak "Allah" ismini kendi isimleriyle birlikte kullanmışlardır. Bu, sekizinci Abbâsî Halîfesi el-Mûtasım Billah işe başlayıp hanedanın son bulduğu devreye kadar devam etmiştir. Çöküş devresinde ise etrafındaki tebaa onlara, "Halîfetullah" ve daha sonraları ise "Zillullah ale'l-Arz" şeklinde ruhâniyet ifade eden ünvanlar vermeye başladılar. Gerçekte bu ünvanların verilmesi ilk olarak el-Mütevekkil ile başlayıp²⁹ Osmanlı Halîfelerinin son günlerine kadar devam edip

²⁵ Hitti, 338- 339.

²⁶ Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekr Ahmed (ö. 548/1153), **el- Mîlel ve'n-Nihâl**, (thk. Ahmed Fehmi Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 48; Hitti, s. 341.

²⁷ Abdullah b. Muhammed Kûfe'de okuduğu ilk hutbede kendisini "Seffâh" (kan dökücü) ünvanıyla takdim etmiştir. Abdullah b. Muhammed'in Emevî ailesi mensuplarına ve taraftarlarına karşı oldukça sert davrandığı hatta bu dönemde korkunç cinayetlerin işlendiği bildirilmektedir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû'l-Abbas es-Seffâh", *DİA*, 1994, X, 283-284.

²⁸ İbnü'l-Esir, V, 361-364; Şâkir, *a.g.e.*, IV, 187-212.

²⁹ Mes'udi, VII, 278.

gitmiştir. Bu şekilde ünvan ve sıfatların verilmesine halîfeye itaat ve onun etrafında toplanmayı telkin eden dinî metinlerin vesile olduğu söylenebilir.³⁰

Emevî Halîfeleri tarafından müesseseleştirilip yerleştirilen Hilâfete tevarüs yahut veliahd tayini prensibi, bütün Abbâsî idaresi boyunca devam ettirilmiştir. İş başında bulunan Halîfe, en çok sevdiği veya daha yetkili ve kabiliyetli gördüğü oğullarından birini yahut en iyi yetişip en yüksek vasıflarla donanımlı bulduğu kendi akrabalarından birini ölümünden sonra, kendi yerini doldurmak üzere veliahd olarak gösterip tayin ediyordu. İran geleneğinin tesiri olarak Halîfeden hemen sonra vezirlik makamı gelir.³¹

1.2.2. Abbâsîler Döneminin Sosyo-Kültürel Yapısı

Arabistan'a has toplum hayatının temel yapısını teşkil eden basit ve sade kabile sistemi, Abbâsîler zamanında tamamen çöküp, parçalandı. Abbâsîler devrinin başlangıcında kadın, Emevîler devrindeki ölçüler dâhilinde bir serbestliğe sahipti. Fakat onuncu asrın sonlarına doğru Büveyhiler idaresi zamanında erkek-kadın arasında mutlak bir ayrı-gayrılık ve kesin bir şekilde kadının ev hayatına yöneltilmesi fikri yaygınlaştı. Bu ilk devirlerde kadın harbe giden, savaşta askeri birlikleri kumanda eden, şiir yazan ve edebî sanatlarda erkeklerle yarış halinde bulunan veya zarif, nükteli söz söyleyen, mûsikî kabiliyeti bulunan bir konuma sahiptir.³²

Erkekler, umûmiyetle başlık olarak Halîfe el-Mansur tarafından yaygın hale getirilen keçe ve yünden imal edilmiş siyah renkli ve tepeye doğru iyice sivrilen “kalansuve” adındaki bir serpuş kullanıyordu. Ev, eşya ve döşemeleri arasında en göze çarpan şey, bir odanın üç kenarı boyunca uzanan divan adındaki yüksekliktir. Ayrıca kare biçiminde taban minderleri³³ divana sığmayan diğer kimselerin rahatça oturabilmeleri için oda tabanının muhtelif yerlerine serpiştirilmiştir. Elde dokunmuş halılar oda tabanını kaplardı. Divanın veya taban minderlerinin orta kısmına gelecek şekilde üzerlerinde ikram etmek üzere daire biçiminde pirinç tepsiler, alçak sehpa üzerine yerleştirilirdi.³⁴

³⁰ Hitti, s. 433- 434, Mütercim, Salih Tuğ, Dipnot s. 434. Bkz. Nisâ, 4/59.

³¹ Hitti, s. 434- 435.

³² Hitti, s. 434- 435.

³³ Arapçada kare biçimindeki yer minderlerine matrah denilir.

³⁴ Hitti, s. 458-459.

Hamamlar sadece içinde temizlik yapılan, abdest alınan ve sıhate faydalı yerler olarak halkın rağbetini kazanmamış, aynı zamanda halkın lüks ve eğlence yeri olarak da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Tarihi kaynaklarda Emevîler idaresi esnasında Mekke’de içinde satranç, tavla oynama ve zar atma imkânları sağlanmış bir çeşit kulüp evinin bulunduğu zikredilmektedir. Harun er-Reşîd’in birçok yenilikler arasında satranç oynayan ve bunu teşvik eden ilk Abbâsî Halîfesi olduğu söylenir.³⁵ Açık havada oynanan oyunlar listesinde dikkati çekenler okçuluk, top, tokmak³⁶, kılıç oyunu, at üstünde cirit atma, at yarışı ve eb önemlisi de avcılık bulunmaktadır. Avcılık, Abbâsîler devrinde Halîfe ve Prenslerin açık hava eğlencelerinin ilk ortaya çıkanı olduğu gibi aynı zamanda en gözdesiydi.³⁷ Bilhassa Halîfe el-Emin aslan avından zevk alırdı. Bu çeşit sporlar bilhassa daha sonraki Halîfeler devrinde gözde hale gelmiştir. Doğan/bâz ve atmaca/bâşık kuşlarıyla ava çıkmak binbir gece masallarında anlatıldığı tarzda İran, Irak, Deyru’z-Zûr ve Suriye’nin Alevî bölgelerinde halen tatbik edilmektedir.³⁸

1.2.3. Abbasîler Döneminde İlmî Hayat

Emevîler döneminde olduğu gibi Abbâsîler döneminde de zengin kitap koleksiyonlarına sahip mescid ve câmiler İslâm eğitim ve öğretim tarihinde önemli bir fonksiyonu icra etmiştir. Câmiler dışında eğitim ve öğretim alanında ilk müessese olan Beytü’l-hikme, Halîfe Me’mun tarafından Bağdat’ta kurulmuştur. Bu müessese tercüme faaliyetlerinin yanında çeşitli alanlarda hizmet vermiştir.

Abbâsîler devrinin ilk zamanları, İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran önemli bir dönemdir. İslâm dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiş, zamanla gelişerek Avrupa medeniyetinin doğmasında da etkili olmuştur. İslâm dünyasında filolojik, dinî, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emevîler devrinde başlamış olmakla birlikte, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim dalı haline gelmesi Abbâsîler devrinde olmuştur.

Abbâsîler devri, Arap dili ve edebiyatı alanlarındaki çalışmalar bakımından çok verimli geçmiştir. Önceleri Kur’ân’ı Kerîm ve hadîsin inceliklerini anlamak gayesiyle

³⁵ Mes’udi, VIII, 296; Hitti, s. 462-463.

³⁶ Bir çeşit hokey oyunudur.

³⁷ Mes’udi, IV, 432-433.

³⁸ Hitti, s. 464-465.

başlayan filolojik ve edebî araştırmalar, zamanla müstakil birer ilim dalı halini almıştır. Bu dönemde şiir, konu ve şekil bakımından Câhiliye ve Emevî devri şiirinden farklı olmamak ve hatta büyük ölçüde ona dayanmakla birlikte, özellikle edebî sanatlar bakımından büyük bir gelişme göstermiştir.³⁹ Aynı şekilde İslâmî ilimlerin temelini oluşturan Kur'an ve hadîsle ilgili çalışmalara bağlı olarak, sözlük çalışmaları da bu devirde başlamıştır.

Abbâsîler devrinde İslâmî ilimler alanında da önemli gelişmeler olmuştur. Tefsir faaliyeti her ne kadar sahâbe devrinde başlamış ve İbn Abbas gibi ileri gelen bazı sahâbîlerin tefsir "sahîfe"leri olduğu ileri sürülmüşse de bunlar o dönemde rivâyet halinde ve dağınık bir durumda bulunuyordu. Kur'an tefsirinin sistemli bir şekilde ele alınışı, hicrî ikinci yüzyılın başlarına rastlar. Tefsir ilmi bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren de ilk meyvelerini vermeye başlamıştır. Mukatil b. Süleyman'ın Tefsîrû'l-Kur'ân'ı, Yahyâ b. Sellâm'ın Tefsîr'i ve Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın Tefsîrû'l-Kur'ân'ı bize ulaşan ilk tefsirlerdir.⁴⁰

Hicrî ikinci yüzyıla girerken Halife Ömer b. Abdülazîz tarafından resmen başlatılan hadîslerin tedvîn hareketi Zührî'den sonra gelişerek devam etmiş,⁴¹ Abbâsîler'in ilk yıllarından itibaren belli başlı İslâm ülkelerinde tasnif faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu faaliyetlerin günümüze ulaşan en eski önemli ürünü, Medineli Mâlik b. Enes'in el-Muvatta'ıdır. Bundan bir müddet önce Ma'mer b. Râşid tarafından Mekke'de meydana getirilen ve tasnif devrinin ilk mahsullerinden sayılan el-Câmi'si, Ma'mer'in talebesi Abdürrezzâk es-San'ânî'nin el-Musannef adlı eserinin içinde günümüze kadar gelmiştir. Bunların dışında hadîs ilmi alanındaki bir çok temel eserin bu dönemde kaleme alındığı görülmektedir.

Abbâsîler zamanında özellikle ilk iki yüzyıl, fıkıhın tedvin edildiği ve mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemdir. Dört Halife ve Emevîler döneminde daha çok çevre ve üstat ayrılığı ile fıkıh hükümlerinin ortaya konulmasında kullanılan malzeme farklılığına dayanan Hicaz ve Irak ekolleri (Hicâziyyûn-İrâkıyyûn), yerlerini Emevîler'in son döneminden itibaren, hadîs ve re'yin İslâm hukukunun kaynakları arasında yer alıp almayacağı veya ne ölçüde alacağı ayırımına dayanan hadîs ve re'y ekollerine (ehlü'l-hadîs - ehlü'r-re'y) bırakmıştır.

³⁹ Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Kombassan, Konya, 1994, III, 415-419.

⁴⁰ Yıldız, III, 398-399.

⁴¹ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, **Tedribu'r-Râvi**, (thk. Abdulvahhab Abdullatif), Mektebetü'r-Riyâd, Riyâd, I, 90.

Abbâsîler dönemi, diğer İslâmî ilimler gibi kelâmın da sistemleştiği, bazı itikadî mezheplerin kurulup geliştiği, bazılarının da sönüp gittiği bir dönemdir. Bu ilimler dışında tasavvuf, mantık ve felsefe gibi alanlarda önemli çalışmalar olmuştur.⁴²

2. HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

2.1. Hayatı

Tam adı Mukâtil⁴³ b. Süleyman b. Beşîr el-Belhî Mevla'l Ezdî el-Mervezî el-Horasanî'dir.⁴⁴ Künyesi Ebû'l-Hasen'dir.⁴⁵ Zehebî; onu, Mukâtil b. Süleyman el-Belhî, Müfessir, Ebû'l-Hasen sözünüyle tanıtır.⁴⁶ Tefsirdeki otoritesine atfen Sahibü't-Tefsir ifadesi kaynaklarda zikredilmiştir.⁴⁷ Bazıları onu Mukâtil b. Cevâldûz veya Devâldûz ismiyle kaydetmişlerdir⁴⁸ ki bu lakabın hayyâd/terzi veya kunduracı manasında olduğu söylenir.⁴⁹

Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelen Mukâtil'in doğduğu yıl tam olarak bilinmemektedir. İlk dönemlerdeki doğum ve ölüm yıllarının tam olarak bilinmemesinin sebeplerinden birisi tarihin kronolojik yanının tam olarak gelişmemesidir. Bu nedenle

⁴² Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, 1988, I, 31-48.

⁴³ Kaynaklarda Mukâtil isminde başka isimler de zikredilmektedir. O isimlerden birkaçı şöyledir: 1) Mukâtil b. Beşîr el-İclî el-Kûfî: Ebû Dâvûd ve Nesâî ona bir hadîs rivâyet etmiştir. Şurayh b. Hânî el-Harîsi, Musa b. Ebî Musa el-Eşarî gibi hocalardan rivâyette bulunmuş, Mâlik b. Miğfal ise kendisinden rivâyet etmiştir. 2) Mukâtil b. Ebî Hayyan en-Nebati Ebû Bistan el-Belhî el-Harraz: Hasan el-Basri, Rabi' b. Enes, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Saîd b. Müseyyeb, Dahhâk b. Müzâhim, Atâ b. Ebî Rebâh, Ömer b. Abdulaziz gibi hocalardan rivâyette bulunmuştur. 3) Mukâtil b. Fadl el-Yemamî: Mücâhid'den rivâyette bulunmuştur. Ebû Hâtim bu kişinin sadûk olmadığını söylemiştir. 4) Mukâtil b. Kays: Alkame'den rivâyette bulunmuştur. el-Ezdî bu kişiyi zayıf görmüştür. 5) Mukâtil (...) : Zehebî'nin sadece "Mukâtil" diye verdiği bu râvî Enes b. Mâlik'ten rivâyette bulunmuş, İbn Arûbe ondan hadîs yazmıştır. Ancak el-Ezdî ondan rivâyet edilen hadîsin kaim olmadığını ve bilinmediğini söylemiştir. Bkz. Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf (ö. 742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1980, XXVIII, s. 433-434; Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becavî), Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut 1963 IV, 175.

⁴⁴ el-Cürcânî, İbrahim b. Ya'kub (ö. 259/872), *Ahvâlü'r-Ricâl*, (thk. Subhî es-Samarrâ), Beyrut, 1405, I, 343; İbn Hibbân, Ahmed Ebî Hâtim et-Teymî (ö. 354/965), *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, (thk. Mahmud İbrahim), Dâru'l-Mâ'rife, III, 14; el-Cürcânî, Abdullah b. Adî b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 365/975), *el-Kâmil fî'd Duafâ*, (Yahyâ Muhtâr Gazevî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, VI, 435; İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh (ö. 571/1176), *Târîhu Medineti Dimeşk*, (thk. Muhibbuddin Ebû Said), Dâru'l-Fikr, I-LXXX, Dimeşk, 1997, LX, 111; Mizzî, XXVIII, 434; İbn Hecer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, (ö. 852/1448), *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut, 1986, VII, 397.

⁴⁵ İbn Hibbân, III, 14.

⁴⁶ Zehebî, *Mîzân*, IV, 173.

⁴⁷ Mizzî, XXVIII, 433-434.

⁴⁸ Kaynaklar, bu lakabın Mukâtil'e veya onun babasına ait olduğunu söyler. Bununla birlikte Devâldûz'un Mukâtil b. Hayyan olduğu da kaydedilmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VII, s. 82, 397; Cerrahoğlu, İsmail, "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", *AÜİFD*, XXI, 1973, s. 1; el-Cürcânî, VI, 435.

⁴⁹ Cürcânî, VI, 435.

doğum ve ölüm yılları tespit edilirken bazı önemli olaylar veya döneminde yaşamış meşhur bir kişi ile irtibatı dikkate alınarak doğum ve ölüm yılları belirlenmeye çalışılır.⁵⁰ Bu durum Mukâtil b. Süleyman için de geçerlidir. Tarih ve Tabakât kitaplarında Mukâtil'in doğumunun Dahhâk b. Müzâhim'in ölümünden dört sene önce⁵¹ veya sonra⁵² olduğunu ifade eden rivâyetler bulunmaktadır. Dahhâk'ın h. 102 veya 105⁵³ senesinde vefat ettiği rivâyet edilmektedir. Mukâtil b. Süleyman'ın Dahhâk'tan dört yıl önce doğduğu esas alınacak olursa h. 98/101 senesinde, dört sene sonra doğduğuna dair rivâyet dikkate alınacak olursa h. 106/109 yıllarında doğmuş olacaktır. Öte yandan Mukâtil'in, tefsirini Dahhâk b. Müzâhim'e arz ettiği⁵⁴, onun da buna şaşırmadığı hatta "her bir harfi tefsir etmiş" dediği rivâyetleri bulunmaktadır. Buna ilaveten Mukâtil'in, h. 128 yılında vefat eden Cehm ile ilmi münazaralarda bulunduğu, Cehm'in fikirlerini çürütecek bir kitap yazdığı da nakledilmektedir.⁵⁵

Durum böyle olunca Mukâtil'in h. 98/101-106/109 tarihlerinde doğduğu rivâyetlerinin gerçeği tam olarak yansıtmadığı söylenebilir. Mukâtil'in uzun bir hayat (قديماً) yaşadığı ifade edilmektedir.⁵⁶ Hicrî 100 senesi civarında doğup 150 yılında da vefat ettiği düşünülecek olursa takriben 50 yıl bir hayat yaşamış bir kişinin uzun bir hayat yaşadığı şeklindeki niteleme doğru olmayacaktır. Bu sebeple doğduğu yılın yaklaşık olarak h. 70/80 yıllarında olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirini tahkik eden eş-Şehhâte doğum yılı ile ilgili bilgilerin değerlendirmesini yaptıktan sonra onun h. 80 yılında doğduğu kanaatine ulaşmıştır. Mukâtil' in hayat hikâyesine bakıldığı zaman bu yıllarda doğduğunu ifade etmek daha isabetli olacaktır.

⁵⁰ Coşkun, Selçuk, "Hadislerin Târîhe Arzı" nın Uygulamadaki Bazı Problemleri", *EKEV. Akademi Dergisi*, 20, s. 177-196.

⁵¹ Irâkî, Ebû Zür'a Ahmed b. Abdirrahim b. el-Hüseyin (ö. 826/1422), *Tuhfetü't-Tahsil fi Zikri Ruvâti'l-Merâsil*, (thk. Abdullah Nevvâre), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1999, I, 313; Mizzî, XXVIII, 442.

⁵² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, V, 24.

⁵³ Mizzî, XIII, 297.

⁵⁴ Mizzî, XXVIII, 440.

⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (thk. İbrahim Zeybek ve Adil Mürşid), X, 250; Mizzî, XXVIII, 440.

⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 253.

Mukâtil, Belh şehrinde yetiştikten sonra bir süre Merv’de yaşamıştır.⁵⁷ Ardından Rezik’e yerleşen Mukâtil burada Ümmü Ebî İsmâ Nuh b. Ebî Meryem ile evlenmiştir.⁵⁸ Emevîler’in Horasan valisi Nasr b. Seyyar’ın kumandanlarından Selm/Sâlim b. Ahvez’in yanında büyük itibar görmüştür. Emevîler’e karşı mücadele eden Hâris b. Süreye ile yapılan barış görüşmelerine Sâlim b. Ahvez adına katılmıştır. İlk kelimcilerden Cehm b. Safvân ile Belh’te itikadi konularda tartışmış ve ilahi sıfatların ispatı yönündeki tezini savunan bir de kitap yazmıştır. Emevîler’in Horasan’daki nüfuzu zayıflayınca Basra’ya gitmiştir.⁵⁹ Burada Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Şihâb ez-Zührî, Atıyye el-Avfi gibi âlimlerden istifade etmiştir. Hayatının son yirmi yılını kapsayan bu dönemde Bağdat, Beyrut, Mekke gibi şehirleri dolaşmıştır. Bulunduğu şehirlerde bir yandan ilmi faaliyetlerini yürütürken diğer taraftan doğal olarak bu şehirlerin kültüründen etkilenmiştir.⁶⁰ Daha sonra Basra’ya dönmüş ve burada vefat etmiştir.⁶¹ Mukâtil’in dinî ve ilmî kişiliğinin oluşmasına katkı sağlayan, dünya görüşünün şekillenmesinde önemli rol oynayan bu şehirleri kısaca tanıtmak faydalı olacaktır.

Horasan

Horasan, o dönemde doğu illerinin en verimli ve en büyüğü kabul edilmektedir. Hicrî ikinci, üçüncü, dördüncü asırda Horasan İslâm beldeleri içinde fikri hayatın en önemli merkezlerinden birisidir. Muhaddis, müfessir ve fukâhadan birçok âlim bu belde yetişmiştir. Nitekim Bekrî, Horasan hakkında şöyle söylemektedir: “Horasanda birçok âlim, soylu, muhaddis, zâhid, âbid kişi bulunmaktadır. Her belde bulunan muhaddisler sayılacak olsa bu muhaddislerin neredeyse yarısının Horasanda yetiştiği görülecektir.”⁶²

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel babasına şöyle der: “Babacığım! Huffaz nerededir? Babası, “yavrum onlar Horasanda’dır ve oradan diğer beldelere dağılmışlardır. Abdullah, onların içinde kimler var? diye ikinci bir soru babasına yöneltir. Babası da Horasanda yetişen şu âlimlerin isimlerini oğluna söyler: Muhammed b. İsmail/el-Buhârî, Abdullah b.

⁵⁷ İbn Hacer, **Tehzîbut-Tehzîb**, X, 252.

⁵⁸ İbn Adî el-Cürcânî, **el-Kâmil**, VI, 436; İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, X, 250; Mizzî, XXVIII, 440.

⁵⁹ İbn Hibbân (v. 354), **Kitâbu’l-Mecrûhîn**, (thk. Mahmud İbrahim), Dâru’l-Mâ’rife, Beyrut, III, 14.

⁶⁰ eş-Şehhate, a.g.e., V, 29.

⁶¹ Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleyman”, **DİA**, 2006, XXXI, 131-136.

⁶² eş-Şehhate, a.g.e., V, 29.

AbdulKerîm/er-Râzî, Abdullah b. Abdurrahman/es-Semerkindî, Hasan b. Şüca'/el-Belhî".⁶³

Belh

Belh şehri Horasan'ın sınırları içinde bulunan ve İslâm'dan önce birçok dinin merkezi konumunda olan bir şehirdir. Nitekim Belh'te birbirleri ile komşu ve iç içe olan Zerdüştlük, Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi dinler bulunuyordu.⁶⁴ Dinî ve kültürel bakımdan çeşitli ve zengin olan böyle bir şehirde dünyaya gelen Mukâtil bu şehrin tarihinden, kültüründen ve buradaki din ve mezheplerden etkilenmiştir. Günümüzde hane sayısı beşyüzü geçmeyen Belh, Afganistan'ın sınırları içinde bulunmaktadır. Arapların "Ümmü'l-Bilâd" diye isimlendirdikleri bu kadîm şehrin önceki tarihinden, kültüründen ve büyüklüğünden bir eser kalmadığı gibi geçmişi ile de bir bağı kalmamıştır.⁶⁵

Merv

Merv Horasan'ın en meşhur şehirlerinden birisidir. Ahmed b. Hanbel ve Süfyânü's-Sevrî gibi âlimler bu beldeden çıkmıştır. Merv'i ziyaret eden el-Hamevî orada birçok kitap bulunan büyük bir şehir gördüğünü söyler.⁶⁶ Mukâtil bir süre Belh şehrinde yaşadıkdan sonra Merv'e gelip ve burada evlenmiştir.⁶⁷ Belh, Merv ve Horasan beldelerine nisbet edilen Mukâtil b. Süleyman Terâcim kitaplarında el-Belhî, el-Mervezî ve el-Horasanî nisbeleri ile zikredilmektedir.⁶⁸

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Mukâtil'in Horasanda üstün bir konumu ve nüfuzunun olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hatta Horasan idarecileri ile bunların dışındaki kimseler arasında Mukâtil'in arabuluculuk yaptığı da kaydedilmiştir.⁶⁹

⁶³ el-Hamevî, Şihabüddin Ebî Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rumî el-Bağdadî (ö. 626/1228), **Mu'cemü'l-Büldan**, Dâru's Sâdr, Beyrut, 1995, I, 480 ; eş-Şehhate a.g.e., V, 29.

⁶⁴ eş-Şehhate, a.g.e., V, 32.

⁶⁵ eş-Şehhate, a.g.e., V, 31-32.

⁶⁶ eş-Şehhate, a.g.e., V, 32.

⁶⁷ İbn Adî el-Cürcânî, **el-Kâmil**, VI, 436; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 250; el-Mizzî, XXVIII, 440.

⁶⁸ el-Cürcânî, **Ahvâlü'r-Ricâl**, I, 343; İbn Hibbân, **Kitâbu'l-Mecrûhîn**, III, 14; el-Cürcânî, **el-Kâmil fi'd-Duafâ**, VI, 435; İbn Asâkir, LX, 111; el-Mizzî, XXVIII, 434; İbn Hecer, **Lisânü'l-Mizân**, Beyrut 1986, VII, 397.

⁶⁹ eş-Şehhate, a.g.e., V, 32.

Irak (Basra ve Bağdat)

Mukâtil bir süre Horasan'da yaşadıkdan sonra Irak'a gelmiştir. Doğum tarihi net olarak bilinmediğinden Mukâtil'in Irak'a ne zaman geldiğini tespit etmek oldukça zordur. Bununla birlikte Şehhâte h. 130 ve 136 yılları arasında gelmiş olabileceğini söyler.⁷⁰

Bu dönem Irak halkı çeşitli unsurlardan oluşmakta idi. Araplarla beraber İranlı, Rum, Hindli v.s muhtelif milletler vardı. Bu şekildeki kozmopolit topluluklarda sosyal hadiselerin de çok ve karışık olması kuvvetle muhtemeldir. Üstelik Irak muhtelif dinî fırkaların merkezi durumundadır. Gulatı Şia, Mu'tezile, Cehmiyye, Kaderiyye ve Mürcie gibi fırkalar hep Irak'tan çıkmıştır. Bu itibarla Irak canlı bir fikir hareketi kaynağı halinde idi. Zaten Irak'ın eski zamanlardan beri türlü fikrî cereyanlarının çarpıştığı bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Onun için İbn Ebû'l Hâlid, çeşitli Şia fırkalarının Irak'ta türeme sebeplerini şöyle anlatır:

“Râfizilerle Hz. Peygamber'in devrinde yaşayanlar arasındaki farklardan biri de şudur: Râfiziler hep Irak'ta, Kûfe sakinlerinden çıkıyor. Irak toprağı her zaman heva ve hevesine uyan inanç sahipleri, türlü mezhep erbabı yetiştirir. Bu iklimin insanları her şeyi incelemek ister ve inançların ve düşüncelerin aslını araştırırlar. Kisralar zamanında Manî, Disan, Mezdek v.s hep buralarda çıktı. Hâlbuki Hicaz'ın toprağı böyle bir toprak değildir. Hicaz halkının zihinleri de onların zihnine benzemez.”⁷¹

Bundan da anlaşılıyor ki Irak hem İslâm öncesi hem de İslâm devrinde akîdeler hakkında muhtelif görüşlerin kaynağı bir yer olmuştur. Bu durum o çevrede eski zamanlardan beri yaşayan muhtelif din mensuplarının ve çeşitli cemaatlerin birbirlerini etkilemesiyle izah edilebilir. Örneğin Dîsaniye ve Manilik; Putperestlik ve Senevilğin Hristiyanlık prensipleriyle karışmasından ibarettir. Orada çıkan dinî fırkaların çoğunda bu durum görülür. İki akîdenin mezcinden başka bir akîde çıkarmak kolaydır.⁷²

Mukâtil b. Süleyman'ın yaşadığı Irak işte böyle bir coğrafyadır. Mukâtil bu coğrafyada bulunan ve Irak'ın iki önemli şehri olan Basra ve Bağdat'a seyahat etmiş ve bu

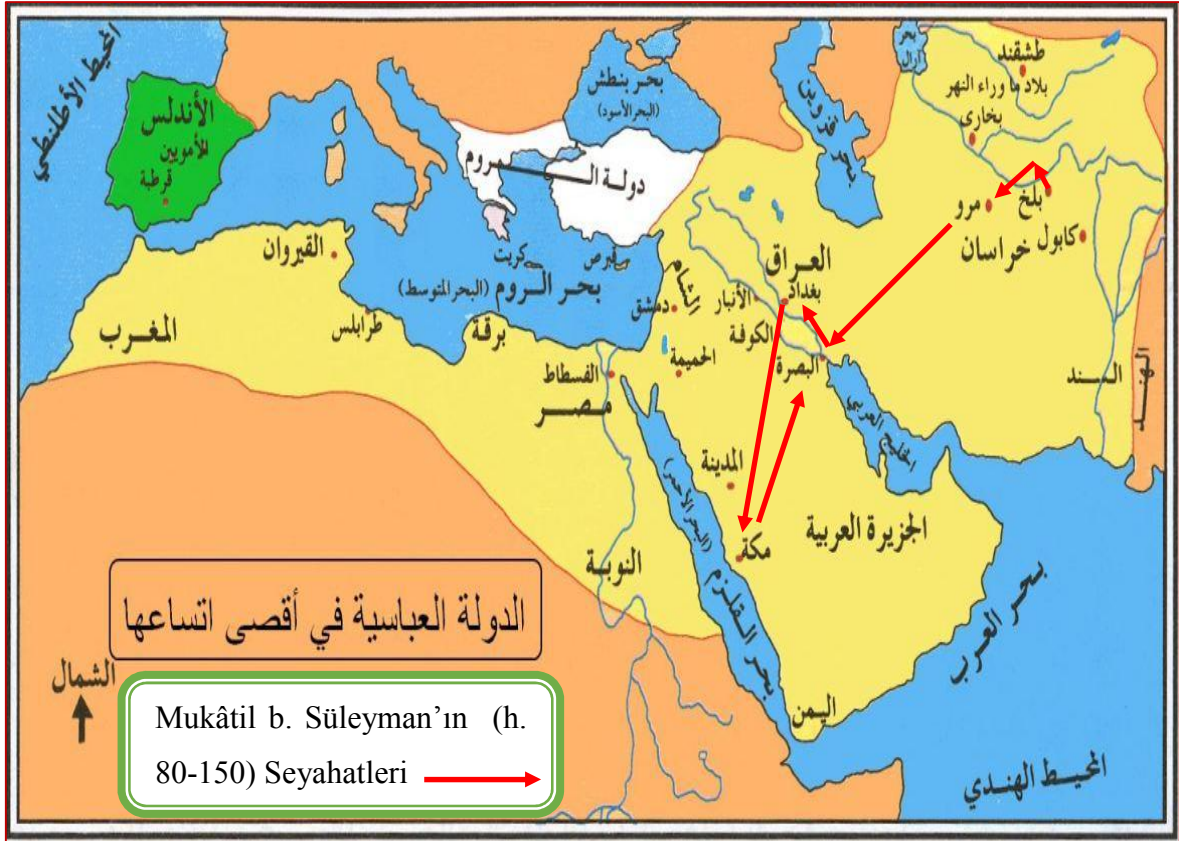
⁷⁰ eş-Şehhate, a.g.e., V, 33.

⁷¹ Muhammed Ebû Zehra, **Ebû Hanîfe**, (Çev. Osman Keskioglu), Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 108-109.

⁷² Muhammed Ebû Zehra, a.g.e., s. 108-109.

iki şehirde bir süre kalmıştır. Önce Basra'ya gelip ikamet eden Mukâtil, daha sonra Bağdat şehrine geçer ve burada hadîs rivâyetinde bulunur.⁷³ O dönemde hilafetin merkezi olan Bağdat, âlimlerin yoğun olarak bulunduğu bir şehirdir. İlim talebi için oraya çokça seyahâtlar yapılmıştır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî “Târîhu'l-Bağdad” kitabını yazmış ve bu eserde 7831 ulemânın, üdebânın ve zâhidin tercemesini vermiştir.⁷⁴ Câhız, Bağdat'ın Siyasî, sosyal, dinî ve ilmî üstünlüğünü şöyle dile getirir: “Bütün dünyanın Bağdat'la ilişkisi vardır ve dünyanın tamamı Bağdat'a tâbidir.”⁷⁵

Bir süre Bağdat'ta ilim ta'lim ve tedrisinde bulunan Mukâtil tekrar Basra'ya döner ve h. 150 senesinde vefat eder.⁷⁶ Kaynaklarda h. 150 senesinden daha sonra vefat ettiği rivâyetleri bulunsa da bunlar zayıf nakillerdir.⁷⁷ Tercih edilen vefat tarihi h. 150 senesidir.

⁷³ eş-Şehhate, a.g.e., V, 33.

⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), **Târîhu'l-Bağdâd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, XIV, 447.

⁷⁵ eş-Şehhate, a.g.e., V, 36.

⁷⁶ İbn Hibbân, **Kitâbu'l-Mecrûhîn**, III, 14; el-Mizzî, XXVIII, 450; İbn Hacer, **Tehzîbut-Tehzîb**, X, 253; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Raşîd, Suriye, 1986. I, 545.

⁷⁷ Zehebî, **Mizân**, IV, 174-175.

2.2. İlmî Şahsiyeti

Horasan'ın çıkarmış olduğu meşhur âlimlerden birisi olan Mukâtil b. Süleyman, geniş ilmi ve genel kültürü ile çevresindeki insanların hatta idarecilerin devamlı ilgi odağı olmuş ve onların beğenisini kazanmıştır. Sahibu't-Tefsir⁷⁸, Müfessir⁷⁹, Kurra⁸⁰, Muhaddis⁸¹ şeklinde tavsif edilmesi İslâmî ilimlere hâkimiyetinin bir göstergesidir. Kelam ilminin temel konuları üzerinde düşünmesi, o konularla ilgili kendi görüş ve tezini ortaya koyması Mukâtil'in Akaid/Kelam alanındaki ilminin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca fıkıhla ilgili “*Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*” adlı eserini telif edip, açmış olduğu bablar altında ilgili âyet ve hadîsleri zikrederek zaman zaman da konuyla ilgili kendi fikirlerini zikretmesi fıkıh alanındaki ilminin derinliğine işaret etmektedir.

Mukâtil b. Süleyman, tefsir ilminde diğer ilimlere göre bir adım daha öndedir. Kur'ân'ı baştan sona tefsir eden ilk müfessir⁸² ünvanına sahip olan Mukâtil'in yazmış olduğu eserlerin çoğunun tefsirle ilgili olması da bu ilimdeki otoritesinin bir yansımasıdır.

Mukâtil'in ilminin genişliği, döneminde yaşamış âlimler tarafından da itiraf edilmiştir. Örneğin Zehebî'nin sadûk⁸³ diye tavsif ettiği Mukâtil b. Hayyân'a; Mukâtil b. Süleyman'ın mı yoksa kendisinin mi daha bilgili olduğu sorulunca şu cevabı vermiştir: Âlimlerin içinde Mukâtil'in ilminin konumu, denizlerin okyanuslara göre konumu gibidir.⁸⁴

Çevresindeki bir kısım insanların onu eleştirmesine karşılık Abbâd b. Kesîr, “Allah'ın kitabını ondan daha iyi bilen kimse kalmadı” diyerek onun Kur'ân vukûfiyetini

⁷⁸ İbn Asâkir, LX, 109; Mizzî, XXVIII, 433-434.

⁷⁹ Zehebî, *Mîzân*, IV, 173.

⁸⁰ İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed (ö. 385/995), *el-Fihrist*, Dâru'l-Mâ'rifere, Beyrut, 1978, s. 227.

⁸¹ İbn Nedîm, s. 227.

⁸² Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleyman”, *DİA*, 2006, XXXI, 131-136.

⁸³ Zehebî, *Mîzân*, IV, 173.

⁸⁴ Mizzî, XXVIII, 436; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, .X, 250; İbn Asâkir, LX, 114.

dile getirmiştir.⁸⁵ İmâm Şâfî, Mukâtil'in tefsir alanında otorite olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir. "İnsanlar tefsirde Mukâtil'in iyali/öğrencisidir."⁸⁶

Kaynakların ifade ettiği üzere Mukâtil hem Emevî hem de Abbasî Halîfelerinin gerek Siyasî gerekse ilmi alanda teveccühünü kazanmıştır. Sadece İslâmî ilimler çerçevesinde fikirlerini dile getirmeyen Mukâtil, aynı zamanda genel kültürle ilgili konularda da başvurulan bir kişi olmuştur.⁸⁷

2.2.1. Bir Âlim Olarak Mukâtil b. Süleyman

2.2.1.1. Kelamî Görüşleri

Mukâtil b. Süleyman'ın meşhur olmasını sağlayan "İmânın bulunduğu yerde, günah hiçbir zarar vermez" şeklindeki görüşüdür.⁸⁸ Yani İslâm dinine mensubiyetini şirk ile kaybetmemiş bir insan, günahtan dolayı ebediyen cezalandırılmayacaktır. Bu görüş çeşitli çevrelerce reddedilmiştir. Meselâ et-Tahavinin akîdesinde: "Biz imânın bulunduğu yerde, günah failine zarar vermez, demeyiz. Biz iyi işler yapan müminler için cenneti ümit ederiz. Fakat bundan kesinlikle emin olmayız."⁸⁹ Mukâtil'in imânla ilgili böyle bir görüş ileri sürmesi onun Zeydiyye mezhebine mensup oluşuyla ilişkilendirilmiştir.⁹⁰

Günahların tevhid ve imân sahibine zarar vermeyeceği iddiası her ne kadar Mukâtil'e isnâd edilse de Şehristânî'nin "*el-Milel ve'n-Nihal*" adlı eserinde onun konuyla ilgili olarak asıl şu görüşte olduğu zikredilmektedir:

"Günahkâr mümin kıyamet günü cehennem üzerinde bulunan sırat köprüsü üzerinden geçerken azap görür. Zira bu geçiş sırasında cehennem sıcaklığı ve Alevî sırat köprüsüne isabet eder ve bu kişi günahı miktarınca elem duyar."⁹¹

⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 250; Mizzî, XXVIII, 438.

⁸⁶ Zehebî, *Mîzân*, IV, 173.

⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 253.

⁸⁸ eş-Şehristânî, I, 141.

⁸⁹ et-Tahâvî, Ebû Ca'fer el-Hanefî, *Metnü'l-Akideti't-Tahâvî Beyani'l-Akideti Ehli's-Sünne ve'l-Cema'a*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1995, s. 21.

⁹⁰ Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi FİĞLALI), Sarkaç Yay., Ankara, 2010, s. 190.

⁹¹ eş-Şehristânî, I, 141.

Mukâtil b. Süleyman'ın, Allah'ın sıfatları konusunda zikri helal olmayan şeyleri konuştuğu⁹², Allah'ın sıfatlarını hissi ve maddi anlamda ispata kalkıştığı, teşbih ve tescîm gibi yollara başvurduğu iddia edilmiştir.⁹³ Ebû Hanîfe ise Mukâtil'in sıfatlar konusunda ifrada düştüğünü ve sonunda Allah'ı mahlûkâta benzettiğini söylemiştir.⁹⁴

Eş'arî, Mukâtil b. Süleyman'ın şöyle söylediğini nakleder: “Muhakkakki Allah cisimdir, cüssesi vardır ve insan suretindedir. Eti, kanı, saç ve kemiği vardır. Aynı şekilde el, ayak, baş, göz gibi cevâhiri ve azaları da vardır. Bununla birlikte o başkalarına benzemediği gibi başkaları da ona benzemez. Bu şekildeki bir teşbih anlayışı Mukâtil'in dışında arkadaşlarına da isnâd edilmiştir.”⁹⁵ Aynı şekilde Makdisî, Allah'ın cisimlerden bir cisim olduğu, et ve kandan ibaret bulunduğu düşüncesini Mukâtiliyye'ye yani Mukâtil'in arkadaşlarına dayandırmıştır.⁹⁶

Bütün bu idialara rağmen dönemin Halîfesi Mukâtil'i huzuruna çağırıp teşbih suçlaması ile alakalı Allah hakkındaki düşüncesini ona sorunca Mukâtil şöyle cevap vermiştir: “Ben ancak Allah'ın tek olduğunu, samed olduğunu, doğurmadığını ve doğrulmadığını söylüyorum. Kim bunun dışında bir şey söylese yalan söylemiştir.”⁹⁷

Mukâtil b. Süleyman Allah'ın kıyamet gününde bizzat görüleceğini ileri sürmüş ve konuyla ilgili âyetleri bu düşüncesine göre tefsir etmiştir. Mukâtil ve Cehm'in birbirlerine karşı ileri sürdükleri karşıt görüşler, ru'yetullah konusunda da kendisini hissettirmektedir. Zira Cehm, bir kısım âyetlere⁹⁸ dayanarak Allah'ın kıyamet gününde görülemeyeceğini savunurken buna karşın Mukâtil, Allah'ın kıyamette görüleceğine dair şu âyetleri serdetmiştir.

O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır.⁹⁹ Hayır, doğrusu onlar o gün, Rablerinden yoksun kalacaklardır.¹⁰⁰

⁹² İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252.

⁹³ Ali Sami en-Neşşar, **İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu II**, (Çev. Osman Tunç), s. 184.

⁹⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 251; el-Mizzî, XXVIII, 442; Zehebî, **Mîzân**, IV, 173.

⁹⁵ el-Eş'arî, Ali b. İsmail (ö. 324/936), **Makâlâtü'l İslâmiyyin ve'htilafü'l Musallîn**, Dâru İhyâi'd Tûrâsi'l Arabî, Beyrut tsz. I, 153, 191, 207, 209.

⁹⁶ el-Makdisî, V, 141.

⁹⁷ İbn Adî, **el-Kâmil**, VI, 436; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 251; Mizzî, XXVIII, 439.

⁹⁸ Cehm b. Safvân, kendi görüşünü delillendirmek için “Gözler O'nu görmez, O bütün gözleri görür.” âyetini referans göstermiştir. Bkz. En'am, 6/103.

⁹⁹ Kıyâme, 75/22, 23.

Mukâtil Allah'ı görmeyi nefyeden âyetleri ise tevil etmiştir. Meselâ

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ

“Gözler onu idrak edemez, O gözleri idrak eder.”¹⁰¹ âyetini Allah'ın dünyada görmenin mümkün olmayıp âhirette müminler tarafından görüleceği şeklinde yorumlamıştır.

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ إِلَىٰ رَحْمَةٍ نَّاطِرَةٌ¹⁰²

Âyetini ise bazı müminlerin yüzlerinin kıyamet günü güzel ve beyaz olacağı ve rablerini bizzat görecekları şeklinde tefsir etmiştir. Hz. Musa'ya hitaben ifade edilen ¹⁰³ لَنْ تَرَانِي âyetini biraz önce zikredilen kıyame sûresindeki âyetler gibi yorumlamış ve Allah'ın dünyada görülemeyeceğini söylemiştir.

وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ¹⁰⁴

Âyetini ise Hz. Peygamber'in isra ve miraç olayında cennette Allahı gördüğü şeklinde tevil etmiştir. Mukâtil, konuyla ilgili Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadîslere ise yer vermemiştir.

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، أَخْبَرَهُ أَنَّ نَاسًا قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَىٰ رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ؟» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ؟» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: " فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ.¹⁰⁵

Öte yandan Ali Sami en-Neşşar, Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde Haşviyye¹⁰⁶ ve İsrailiyata çokça yer verdiğini, “makamı mahmud” la ilgili hadîsi¹⁰⁷ de her fırsatta dile

¹⁰⁰ Mudaffifin, 83/15.

¹⁰¹ En'am, 6/103.

¹⁰² Kıyâme, 75/22, 23.

¹⁰³ A'raf, 7/143.

¹⁰⁴ Necm, 53/13.

¹⁰⁵ Müslim, İmân, 81.

getirdiğini, bütün bunların amacının ise Allah'ı görmenin mücessem ve maddi anlamda olacağı rü'yet düşüncesine dayandığını ileri sürmektedir.¹⁰⁸

Allah'ın en yüksek yerde olması, yani Allah'ın semada oluşu meselesi de daha sonraki dönemlerde Müslümanların zihinlerini bir hayli meşgul etmiştir. Mukâtil'in bir kısım âyet ve hadîsleri kullanarak Allah'ın semada olduğunu söylediği ileri sürülmüştür. Allah'ın yere indiğini ve göğe çıktığını bu naslarla kanıtlamaya çalışmıştır. “Gecenin üçte biri kalınca Allah her gece dünya semasına iner ve ‘kim benden ne diliyorsa ona vereyim, kim benden mağfiret istiyorsa mağfirette bulunayım, kim benden ne istiyorsa onu vereyim.’ der.” Başka bir hadîs ise şöyledir: “Gecede öyle bir saat vardır ki, münadi melek şöyle seslenir. Bir isteyen yok mu, ona istediğini vereyim. İstiğfar etmek isteyen yok mu ona mağfiret edeyim.” Bu hadîsler Mukâtil ve müşebbihe nezdinde lafzi olarak yorumlanmıştır. Nüzul, burada maddi olarak bildiğimiz inmek anlamına alınmıştır. Yani iniş de çıkış da duyularla hissedilen maddi hareketlerdir. Zahid el-Kevseri “burada Allah Teâla hakkında hissi nüzul ve hissi suud/çıkış ispat edilmiştir ki bu tamamen teccîmdir. Çünkü yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya hareket etme cisimlere has bir özelliktir. Allah Teâla ise bütün bunlarda münezzehtir. Nüzul ile ilgili hadîsler, nida edip çağıran bir meleğin varlığına işaret eder.¹⁰⁹

2.2.1.2. Tefsirciliği

“İnsanların beyânları, Mukâtil'in tefsirindeki açıklamalarına dayanır.”¹¹⁰ diyen İmâm Şâfî, İslâmî ilimlerin her dalında otorite olan bir isme yer verirken tefsir alanında da Mukâtil'in ismini zikretmektedir. “Tefsirde uzmanlaşmayı isteyen kimseye Mukâtil, sahih hadîslere uzlaşmayı isteyen İmâm Mâlik, Cedel/Kelam'da uzmanlaşmayı isteyen kişiye ise Ebû Hanîfe gerekir.”¹¹¹ sözü Mukâtil'in tefsir ilmi alanındaki otoritesini teyid etmesi

¹⁰⁶ Dinî konularda akıl yürütmeyi reddeden, nasların zâhirine bağlı kalmak suretiyle teşbih ve teccîme kadar varan telakkileri benimseyenlere verilen addır. Bkz. Metin Yurdağür, “Haşviyye”, **DİA**, 1997, XVI, 426-427.

¹⁰⁷ “Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir: Ben kıyamet gününde makamı mahmud'da ayakta duracağım. Makamı mahmud nedir? diye sorulduğunda ise şöyle dedi. O gün Allah Tebâreke ve Teâlâ gökten kendi kürsüsü üzerine iner. Kürsü ise yeni yapılmış bir semer gibi sıkışarak oturur. Kürsünün genişliği yerle gök arası kadardır.

¹⁰⁸ en-Neşşar, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁰⁹ el-Malâfî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman (ö. 377), **et-Tenbîh ve'r-Red**, (Muhammed Zâhid el-Kevserî), Mektebetü'l-Ezher, Kâhire, 2007, s. 100 Kevserî'nin notu.

¹¹⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 250; Zehebî, **Mîzân**, IV, 173.

¹¹¹ İbn Adî el-Cürçânî, **el-Kâmil**, VI, 436-437; İbn Asâkir, LX, 116.

bakımından dikkat çekicidir. Kaynaklarda İmâm Şâfi’ye nisbet edilen buna benzer başka rivâyetler de bulunmaktadır.¹¹²

Abdullah b. Mübârek, Mukâtil’in tefsirine herhangi bir şey için baktığı zaman “Ne kadar güzel bir ilim, keşke kendisi de sika olsaydı.” derdi.¹¹³ Nuaym b. Hammâd şöyle anlatıyor. “Süfyân b. Uyeyne’nin yanında bir kitap gördüm. Ya Eba Muhammed, Mukâtil’in tefsirinden mi rivâyet ediyorsun? dedim. Hayır! Ondan rivâyette bulunmuyorum. Ancak onu delil gösteriyorum ve ondan yardım alıyorum, dedi.”¹¹⁴ Hammâd b. Ebî Hanîfeye, Mukâtil’in tefsir ilmini Kelbî’den aldığı söylenince Hammâd, “Bu nasıl olur? Hâlbuki Mukâtil b. Süleyman tefsirde Kelbî’den daha bilgilidir” demiştir.¹¹⁵

Ebû Bekr b. Esrem, Ebâ Abdullah’a (Ahmed b. Hanbel) Mukâtil hakkında sorulurken işittim. O şöyle dedi: “Mukâtil’de bir kısım kitapların olduğunu gördüm. Mukâtil bu kitaplara bakardı. Kur’ân ilminin Mukâtil’de olduğunu düşünüyorum.”¹¹⁶

Yahyâ b. Şibl’den şöyle rivâyet edilmektedir. “Abbâd b. Kesîr bana; Seni Mukâtil’den men eden (rivâyetten alıkoyan) şey nedir? dedi. Ben de bizim beldemiz ondan rivâyette bulunmayı uygun bulmuyor. dedim. Abbâd b. Kesîr bana, sen onu kerih görme (rivâyette bulunmazlık yapma). Çünkü Allah’ın kitabını ondan daha iyi bilen kimse kalmadı, dedi.”¹¹⁷ Mukâtil’in tefsiri Dahhâk b. Müzâhim’e arz edilince O, bu duruma şaşırmadı ve şöyle dedi Mukâtil her bir harfi tefsir etmiş.¹¹⁸

Kaynaklarda geçtiği şekliyle verilen bu bilgiler, onun bu alandaki otoritesine ve tefsirinin orijinalliğine işaret etmektedir.

¹¹² İmâm Şâfi’den gelen diğer rivâyetler şöyledir: “Tüm İnsanlar; tefsirde Mukâtil’in, şiirde Züheyr b. Ebî Sülma’nın, kelamda Ebû Hanîfe’nin öğrencisidir. İnsanlar şu dört kişinin öğrencisidir. Megazide uzmanlaşmak isteyen Muhammed b. İshâk’ın, şiirde uzmanlaşmak isteyen Züheyr b. Ebî Sülma’nın, nahivde uzmanlaşmak isteyen el-Kisâî’nin, Kur’ân’ın tefsirinde uzmanlaşmak isteyen Mukâtil b. Süleyman’ın öğrencisidir. İnsanlar şu beş kişinin öğrencisidir. Fıkıhta uzmanlaşmayı isteyen Ebû Hanîfe’nin öğrencisidir. Sonra da önceki isimleri zikretti. Bkz. İbn Adî el-Cürçânî, **el- Kâmil**, VI, 436-437; İbn Asâkir, LX, 116.

¹¹³ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, X, 250; el-Mizzî, XXVIII, 437; Zehebî, **Mizân**, IV, 173.

¹¹⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, X, 250; İbn Adî el-Cürçânî, **el- Kâmil**, VI, 435; el-Mizzî, XXVIII, 437; İbn Asâkir, LX, 116.

¹¹⁵ İbn Adî el-Cürçânî, **el-Kâmil**, VI, 436; İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, X, 250; el-Mizzî, XXVIII, 440.

¹¹⁶ İbn Asâkir, LX, 118; İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, X, 252.

¹¹⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, X, 250.

¹¹⁸ Mizzî, XXVIII, 440.

2.2.2. Hocaları

1. Abdulkerîm b. Mâlik el-Cezeri (ö. 127/745)
2. Abdullah b. Büreyde el-Eslemî (ö. 115/734)
3. Abdullah b. Dinâr el-Kuraşî (ö. 127)
4. Abdullah b. Lehîa el-Hadramî (ö. 174)
5. Alkame b. Mezyed el-Hadramî (ö. 119)
6. Amr b. Dinâr el-Cehmî (ö. 126)
7. Amr b. Şuayb el-Kuraşî (ö. 118/736)
8. Atâ b. Ebî Rebâh el-Kuraşî (ö. 114/732)
9. Atiyye b. Sa'd el-Avfî (ö. 111/729)
10. Beyan b. Bişr el-Ahmesî (ö. ?)
11. Ca'fer b. Harun el-Vâsıtî (ö. ?)
12. Cerîr b. Yezîd el-Beclî (ö. ?)
13. Dahhak b. Müzâhim el-Hilâli (ö. 105/723)
14. Ebû İshâk es-Sebiû (ö. 129/749)
15. Ebu'z Zübeyr el-Mekkî (ö. 126/744)
16. Eş'as b. Sevvâr el-Kindî (ö. 136/754)
17. Hammâd b. Ebî Süleyman el-Eş'arî (ö. 120/738)
18. Hammâd b. Velîd el-Ezdî (ö. ?)
19. Husayn b. Ömer el-Ahmesî (ö. 180-190)
20. Humejd b. Ebî Humejd ed-Davîl (ö. 142)
21. İsmail b. Ebî Hâlid el-Beclî (ö. 146/764)
22. Katâde b. Diâme el-Basrî (ö. 117/735)
23. Mekhûl b. Ebî Müslim eş-Şâmî (ö. 112)
24. Muhammed b. Sîrîn el-Ensarî (ö. 110/728)
25. Muhammed b. Müslim el-Kuraşî (ö. 128/745)
26. Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)
27. Münzir b. Mâlik el-Avfî (ö. ?)
28. Mücâhid b. Cebr el-Mekkî (ö. 102/721)
29. Nâfi Mevlâ İbn Ömer el-Adevî (ö. 117/735)
30. Saîd b. Salih (ö. ?)
31. Saîd b. Ebi Saîd el-Makburî (ö. 123/741)
32. Sâbit b. Eslem el-Bünânî (ö. 127/745)

33. Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765)
34. Şurahbîl b. Sa'd el-Ensârî (ö. 123/741)
35. Şehr b. Havşeb el-Eş'arî (ö. 100/719)
36. Vehb b. Münebbih el-Yemânî (ö. 110)
37. Ubeydullah b. Ebî Bekr b. Enes b. Mâlik (ö. 117/735)
38. Yezîd b. Ebân er-Rakkâşî (ö. 119)
39. Zeyd b. Eslem el-Kuraşî (ö. 136/754)¹¹⁹

2.2.3. Talebeleri

1. Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826)
2. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)
3. Abdurrahman b. Süleyman b. Ebî'l Cevn (ö. ?)
4. Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî (ö. 195)
5. Abdussamed b. Abdulvâris (ö. 181/797)
6. Attâb b. Muhammed b. Şevzeb (ö. ?)
7. Ali b. Ca'd (ö. 230)
8. Bakiyye b. Velîd (ö. 197/813)
9. Ebû Nusayr Sa'dan b. Saîd el-Belhî (ö. ?)
10. Ebu Hayve Şurayh b. Yezîd el-Hımsî (ö. 203/818)
11. Ebû Nasr Mansûr b. Abdilhumeyd el-Baverdî (ö. ?)
12. Ebu'l Cüneyd ed-Darîr (ö. ?)
13. Ebû Yahyâ el-Hammanî (ö. 202/818)
14. Haramî b. Umara b. Ebî Hafsa (ö. 201/817)
15. Hammâd b. Kırâd en-Neysâbûrî (ö. ?)
16. Hammad b. Muhammed el-Fezârî (ö. 230/)
17. Hamza b. Ziyâd et-Tûsî (ö. ?)
18. Âsâ b. Ebî Fâtıma (ö. ?)
19. Âsâ b. Yûnus (ö. 187/803)
20. Nasr b. Hammâd el-Varrâk (ö. ?)
21. Sa'd b. Salt Kâdî Şîrâz (ö. 196)
22. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)

¹¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 201; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 249.

23. Şebâbe b. Sevvâr (ö. 204/819)
24. Velîd b. Mezyed el-Beyrûtî (ö. 203)
25. Velîd b. Müslim (ö. 194/805)
26. Yahyâ b. Şibl (ö. ?)
27. Yûsuf b. Hâlid es-Semtî (ö. 189/805)¹²⁰

2.2.4. Döneminde Yaşamış Ulemâyla İlişkisi

2.2.4.1. Ebû Hanîfe'nin Mukâtil Hakkındaki Düşüncesi

İslâm'da hukuki düşüncenin ve icihad anlayışının gelişmesinde önemli payı olan Ebû Hanîfe h. 80 yılında Irak'ın önemli şehirlerinden olan Kûfe'de doğmuş; h. 150 yılında vefat etmiştir.¹²¹ Bu itibarla Irak'ın yetiştirmiş olduğu Mukâtil b. Süleyman ve Ebû Hanîfe aynı Siyasî, sosyo-kültürel ve ilmi çevreyi birlikte müşahade etmiş iki âlim'dir.

Kaynaklarda aynı ilim meclisinde bulduklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Ebû Hanîfe'nin Mukâtil hakkındaki tenkitleri göze çarpmaktadır. Örneğin Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf'a şöyle der: “Ey Ebû Yûsuf! Horasan'daki şu iki sınıftan uzak dur. Bunlardan biri Cehmiyye diğeri Mukâtiliyye'dir.”¹²² Ebû Hanîfe'nin bu eleştirisine rağmen Mukâtil b. Süleyman'ın Horasan ve çevresinde Müslümanlar nezdinde iyi bir konumu vardır.¹²³

Başka bir yerde Ebû Hanîfe, Mukâtil'in fikirlerini şu ifadelerle yermektedir: “Bize doğudan iki olumsuz “رأيان خبيثان” düşünce geldi. Birisi Cehm b. Safvân'ın sıfatları nefyetmesi, diğeri ise Mukâtil 'in teşbihte bulunmasıdır.” Ebû Hanîfe'den gelen başka bir rivâyet ise şöyledir. “Cehm b. Safvân sıfatların nefyi konusunda aşırı gitti ve nitekim “إنه ليس بشئ” dedi. Mukâtil de aynı şekilde sıfatları ispat konusunda ifrada düştü ve sonunda Allah'ı mahlûkâta benzetti.”¹²⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Ebû Hanîfe Mukâtil b. Süleyman'ı Müşebbihe fırkasından görmekte ve fikirlerini beğenmemektedir. Buna karşın Mukâtil'in Ebû Hanîfe hakkında olumsuz bir beyanına ulaşılammıştır.

¹²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 201; İbn Hcer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 249; Mizzî, XXVIII, 434.

¹²¹ Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 131.

¹²² İbn Hibbân Ebî Hâtim, *Meccrûhîn*, III, 15.

¹²³ en-Neşşar, *a.g.e.*, s. 186.

¹²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 251; el-Mizzî, XXVIII, 442; Zehebî, *Mîzân*, IV, 173.

Hocası Ebû Hanîfe'nin yolunu takip eden ve bir anlamda onun uyarılarını dikkate alan Ebû Yûsuf da Mukâtil'i eleştirmekten geri durmamış Mukâtil hakkındaki olumsuz fikrini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Horasanda iki grup vardır ki yeryüzünde bunlardan daha fazla buğz ettiğim kimse yoktur. Bunlar Mukâtiliyye ve Cehmiyye'dir.”¹²⁵

2.2.4.2. Kelbî'nin Mukâtil Hakkındaki Olumsuz Tavrı

Ebu'n-Nadr Muhammed b. Saib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî (ö. 146/763), tefsir ve nesep âlimidir.¹²⁶ Hadîs otoritelerinin Kelbî hakkındaki değerlendirmeleri genellikle olumsuzdur. Yahyâ b. Saîd ve Abdurrahman b. Mehdi ondan hadîs almamış. Hammâd b. Seleme ve Nesâî sika olmadığını bildirmiş, Nesâî daha da ileri giderek rivâyetlerinin yazılamayacağını belirtmiştir.¹²⁷ Leys b. Ebû Sa'd ise Kûfe'de iki yalancının bulunduğunu, bunlardan birinin Kelbî olduğunu söylemiştir. Kelbî'nin rivâyetlerinden sakınılması gerektiği uyarısını yapan Süfyân es-Sevrî, kendisinin ondan niçin rivâyette bulunduğu sorusuna da, “Ben onun doğrusunu yalanından ayırabiliyorum” cevabını vermiştir. Ancak Süfyân'ın Kelbî'den hadîs rivâyet ederken tanınmasın diye adı ve nisbesi yerine Ebu'n-Nadr künyesini kullandığı belirtilmiştir.¹²⁸ İbn Ebî Hâtim'e göre de Kelbî'nin hadîslerinin terk edilmesi konusunda âlimlerin icmaı vardır.¹²⁹

Mukâtil b. Süleyman, Kelbî hakkında hep olumlu konuşmuş ve kendisinin de tefsir ilmi ile işigali bir hayli olmasına rağmen bu alanda uzmanlaşmak isteyenleri Kelbî'ye yönlendirmiştir. Süfyân b. Uyeyne'nin anlattığı bir olay bunun örneği niteliğindedir:

“İlk mücalesede bulunduğum kimseler, Mukâtil b. Süleyman, Ebû Bekr el-Hüzelî, Amr b. Ubeyd ve Sadaka el-Kûfî'dir. Bu kimseler makamı İbrâhimde “خلف المقام” toplanıp aralarında Kur'ân'ı müzakere ediyorlardı. Mukâtil b. Süleyman, “Bize Dahhâk anlattı”; el-Hüzelî, “Bana Hasan bildirdi”; Sadaka el-Kûfî “Süddî bize rivâyet etti”; Amr b. Ubeyd “Bana Hasan bildirdi” şeklinde söylerlerdi. O sıralarda Kûfeye gitmek istiyordum. Mukâtil bana dedi ki Kur'ân'ın tefsirini istiyorsan Kelbî'den sor. Ben de Kûfeye gelince Kelbî'ye

¹²⁵ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 443.

¹²⁶ Cerrahoğlu, İsmail, “Muhammed b. Saîb el-Kelbî”, **DİA**, 2002, XXV, 205-206.

¹²⁷ Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXV, 251.

¹²⁸ İbn Hibbân, II, 253, 254.

¹²⁹ Ebu Hâtim er-Razi, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (ö. 327/), **el-Cerh ve't-Ta'dil, İhyâu'd-Türâsi'l-Arabî**, Beyrut, 1952, VII, 271; Cerrahoğlu, İsmail, “Muhammed b. Saîb el-Kelbî”, **DİA**, 2002, XXV, 205-206.

sordum ve şöyle dedim: Mekke’de bir kişi var senin hakkında övgüde bulunuyor. Kim? dedi. Ben de O’na Mukâtil olduğunu söyledim. Bunun üzerine Kelbî, Mukâtil’i övücü bir şey söylemedi.”¹³⁰

Mukâtil’in, Kelbî hakkında bu şekilde olumlu ifadeler kullanmasına rağmen Kelbî’nin Mukâtil’e karşı olumsuz duygular beslediği kaydedilmektedir. İbn Hacer’in naklettiğine göre: “Kelbî’ye, Mukâtil b. Süleyman’ın kendisi hakkındaki övgüsü bildirilince Kelbî, Mukâtil’i övücü bir şey söylemez.”¹³¹

Kelbî’nin Mukâtil’e karşı olan bu tavrının bir yansımasını İbn Hibbân şöyle aktarır: “Hiçbir Müslümanı ve aramızda antlaşma bulunan hiçbir kimseyi öldürmedim. Keşke Mukâtil ile karşılaşsam ve aramıza girecek kimse olmasa da onu öldürsem ve onun kanı sebebiyle Allah’a yaklaşısam.”¹³²

Bütün bunlara rağmen Mukâtil, Kelbî hakkında hep olumlu düşünceler içinde olmuş, insanları bilgisinden istifade etmek üzere ona yönlendirmiş ve hatta hadîs rivâyetinde ismini zikretmek suretiyle ona olan güvenini ortaya koymuştur.¹³³

2.3. Eserleri

İbn Nedîm *Fihrist*’inde Mukâtil b. Süleyman’a isnâd edilen 12 eserin ismini zikretmektedir.¹³⁴ Fuad Sezgin ise Mukâtil’e nisbet edilen altı esere yer vermektedir.¹³⁵ Bu eserlerden sadece üçü günümüze ulaşabilmiştir. Bu bölümde öncelikle Mukâtil’in günümüze ulaşan eserleri kısaca tanıtılacak daha sonra ise günümüze ulaşmayan eserleri verilecektir.

2.3.1. Günümüze Ulaşan Eserleri

2.3.1.1. et-Tefsîrü’l-Kebîr

Eser, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* adıyla da bilinmektedir. Eserde İsrailiyata dair rivâyetler bulunmaktadır. Bu durum Müslümanlar tarafından hoş karşılanmamış, hatta

¹³⁰ el-Mizzî, XXVIII, 442.

¹³¹ İbn Hacer (v. 852) , *Tehzîbu’t-Tehzîb*, X, 251.

¹³² İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, III, 15.

¹³³ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 445.

¹³⁴ İbn Nedîm, s. 227.

¹³⁵ Sezgin, Fuad, *Târîhu’t-Turâsi’l-Arabî (GAS)*, Riyâd, 1991, I, 85.

israiliyatın tefsir kitaplarına girmesinde Mukâtil b. Süleyman'ın büyük payı olduğu iddia edilmiştir.¹³⁶ Tefsirde çoğunlukla ehli kitabı tavsif eden âyetlerde izah ve sebebi nüzul olarak şahıs isimlerinin çokça zikredildiği görülmektedir. Mezheplerin görüşlerine, mücadelelerine yer verilmemiştir. Mukâtil tefsirinde sebebi nüzul ve âyetlerin izahları ile birlikte kelimelerin manalarını da bildirme gibi bir yol takip ettiği görülmektedir.¹³⁷ Nâdiren isnâd zinciri kullanılmıştır. Bu durumu kaynaklar şu şekilde ifade etmektedir: “Mukâtil, tefsir hafızıdır. Ancak isnâd kullanmazdı.”¹³⁸ İsmail Cerrahoğlu Mukâtil'in isnâdı bazen kullanıp bazen kullanmamasını şöyle izah etmektedir: “Öyle zannediyorum ki bu tefsir sema olmaksızın doğrudan doğruya Mukâtil'in tefsirinden istinsah edilmiştir. Pek seyrek rastlanan isnâd ise semaen gelen haberlere ait olduğunu tahmin etmekteyim.”¹³⁹ Eser Kur'ân'ın tertibine göre âyet sırasıyla izah edilmiş, daha çok kelime manaları ve sebebi nüzuller belirtilmiş ve âyetlerin fikhî yönlerine işaret edilmiştir.¹⁴⁰

Hicrî 144 yılında doğmuş olan Yahyâ b. Ziyâd el-Ferra'dan nakiller yapılması söz konusu eserin ona ait olup olmadığı tartışmalarına sebep olmuştur. Zira onun henüz altı yaşında bulunan bir çocuktan rivâyette bulunması mümkün değildir. Bu durum tefsirin Mukâtil'den sonra yazıldığını veya en azından ona bazı ilavelerin yapıldığını düşündürmektedir.¹⁴¹

Tefsîrü'l-Kebîr'in dokuz yazma nüshasından bahsedilmektedir. Bu nüshaların 7'si İstanbuldaki kütüphanelerde, biri Bursa'da, biri de Kâhire'de bulunmaktadır.¹⁴²

Eser, Abdullah Mahmud eş-Şehhâte tarafından 5 cilt halinde, Kâhire'de 1979 ve 1989 yıllarında neşredilmiş ve isnâd zincirleri bulunmayan rivâyetlerin büyük bir kısmının hadîs mecmualarında mevcut olduğu tesbit edilmiştir.¹⁴³ Beşîr Eryarsoy tarafından tercüme edilen bu tahkikli basım 2006 yılında Tefsiru Kebîr ismiyle 4 cilt halinde basılmıştır.

¹³⁶ en-Neşşar, s. 94-113.

¹³⁷ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s. 284.

¹³⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 250; el-Mizzî, XXVIII, 440.

¹³⁹ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁴⁰ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁴¹ Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleyman”, **DİA**, XXXI, 135.

¹⁴² Hamurcu, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁴³ Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleyman”, **DİA**, c. 31, s. 135.

2.3.1.2. Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân

Bu eser bir kısım emir ve yasakları ihtiva etmektedir. Mukâtil b. Süleyman'a atfedilen bu kitabın İngiltere müzesinde 6333 numaralı bölümde bulunduğunu M. Fuad Sezgin, Târûhu't-Türâsi'l-Arabî (GAS) isimli eserinde zikretmektedir.¹⁴⁴ Eserin tek nüshası Londra'da British Müzesinde bulunan nadir nüshalardan biridir. David Fitz tarafından 1902 yılında Biritish Müzesine kazandırılan bu yazmanın filmlerinin bir kopyası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde mevcuttur.¹⁴⁵

Yazma nüsha 103 varaktan oluşmakta ve her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Eser Kûfi hatla ve büyük harflerle yazılmıştır.¹⁴⁶ “تفسير” kelimesiyle sunulan başlıkların büyük çoğunluğu kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nitekim bu başlıklardan sonra gelen bir veya iki kelime de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Örneğin âyetlerden önceki “قول” kelimesi bu şekildedir. Müstensih bazı kelimelerin yazılışında hata yaptığı gibi iktibas ettiği bazı âyetlerde de birtakım yanlışlıklar yapmıştır. Lafızlardaki elif-i maksûreler, uzun elif “ل” şeklinde yazılmış, kelimelerin ortasında veya sonunda bulunan hemzelerin yazımına da dikkat edilmemiştir.¹⁴⁷

Eserin girişinde Mukâtil'e ulaşan isnâd zinciri verilmiştir. Sonra da Mukâtil, cehennem köprülerini geçebilmek için insanoğlunun, yedi yerde durdurulacağını ve onlara evvela îmândan, sonra namazdan, daha sonra da zekâttan, oruçtan, hacdan, ömründen ve zulüm yapıp yapmadığından sorulacağını, bu suallere cevap verebilirse Cennete gireceğini anlatır ve amellerin îmânsız kabul edilmeyeceğini söylerler. İslâmın esas rûknünün îmân olduğunu ifade ettikten sonra, îmânın tefsirine başlar.¹⁴⁸

Bu bilgilere göre Mukatil'in Mürcie'den olduğunu söylemek isabetli değildir. Mukâtil, kişinin kıyamet günü dünyada yaptıklarından sorguya çekileceğini ve kendisinden

¹⁴⁴ Sezgin, *a.g.e.*, I, 85.

¹⁴⁵ Fevzi Hamurcu, **Mukâtil b. Süleyman ve ilk Fıkhî Tefsir**, Fecr Yayınları, Ankara, 2009s. 136; Yakup Mahmutoglu, Mukatil b. Süleyman (ö. 150 h.) “Tefsiru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l Kur'ân'il-Kerîm [Beşyüz Âyetin Tefsiri] Adlı Kitabının Kısaca Tanıtımı ve Ahkâm Âyetleri Açısından Değerlendirilmesi”, **İslâ Hukuku Araştırmaları Dergisi**, XII, 2009, s. 471.

¹⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîru'l-Hamsi Mieti Ayetin Mine'l-Kur'ân**, (thk. İsaiah Goldfeld), Cambridge-London, 1980, s. 5.

¹⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 11; Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri”, **A.Ü.İ.F. Dergisi**, XXI, Ankara, 1973.

istenilen şeyleri yapması durumunda kurtulabileceğini aksi takdirde ceza göreceğini ifade etmektedir. Hâlbuki Mürchie, ma'siyetin mümine zarar vermeyeceği görüşündedir.

Mukâtil genel olarak bu eserini sekiz bâba ayırmış ve her bâb içerisinde, o bâba ait ahkâma taalluk eden meseleleri ele almıştır. Bu husustaki âyetlerin delâlet ettiği hükümleri ortaya koymuş, bu hükümleri teyid edici mahiyette, Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûn'a ulaşan isnâdlar vermiştir. ez-Zehebî, bu eserin Mansur b. Abdilhamid Baverdî tarafından rivâyet edildiğini ve içerisinde birçok hadîsin bulunduğunu, zayıflığına rağmen hadîslerin yazılabileceğini söyler. Bazen isnâdlardan sonra, Mukâtil'in şahsi görüşleriyle meseleleri izah ettiği görülür. Bazen de kıraat hususlarına temas etmektedir. Çünkü kıraat değişiklikleri, ahkâm âyetlerinin anlaşılmasında mühim rol oynar.¹⁴⁹

Eserde Mücessime veya Müşebbiheyi teyid eden bir husus görülmediği gibi, ilk devir ehli sünnet âlimlerinin yolunda olduğunu da müşahede edilmektedir. Meselâ, Mut'a nikâhı hakkındaki görüşü, bunu teyid edici mahiyettedir.¹⁵⁰

Ahkâma dair âyetlerin incelendiği bu eser Isaiyah Goldfeld tarafından neşredilmiştir. M. Beşîr Eryarsoy 2005'te *Ahkâm Âyetleri Tefsiri* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.¹⁵¹

2.3.1.3. el-Vücûh ve'n-Nezâir

Her dilde ve her eserde olduğu gibi Kur'an'ı Kerîm'de de, çeşitli manalarda kullanılan müşterek lafızlar vardır. Bir kelimenin bir âyette ifade ettiği mana ile yine aynı kelimenin diğer âyetlerde ifade ettiği anlamlar aynı olmamaktadır. Bu hususa tefsir ilminde "el-Vücûh" denir. Birden çok kelimenin aynı manayı ifade etmesine de "en-Nezâir" denir. Genellikle her iki husus bir arada mütalaa edildiğinden, bu konuda yazılmış eserler "el-Vücûh ve'n-Nezâir" adıyla anılmışlardır. Mukâtil'in eserlerini zikreden müellifler de, bunlardan birinin "Kitabu'l-Vücûh ve'n-Nezâir" olduğunu söylemektedirler. Açık ve güzel bir yazı ile yazılmış olan Mukâtil'in bu eserinin başlangıcından ve

¹⁴⁹ Cerrahoğlu, İsmail, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara, 1973, XXI, 1-30.

¹⁵⁰ Cerrahoğlu, İsmail, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara, 1973, XXI, 1-30.

¹⁵¹ Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleyman", *DİA*, c. 31, s. 136.

muhtevastından anlaşıldığına göre, onun sadece el-Vücûh'a ait olduğunu öğreniyoruz. Çünkü eserinin ismi “*Vücûhu Harfi 'l-Kur'ân*” dır.¹⁵²

Ktib elebi vasıtasıyla İkrime ve Ali b. Eb Talha'nın bu sahada birer eser yazdıklarını öğrenmekteyiz. Hemen hemen bütün kaynaklar Mukâtil b. Süleyman'ın bu alanda bir eser telif ettiğinde ittifak halindedirler. el-Vücûh ve'n-Nezâir hakkında eser yazan bütün müellifler, genellikle yeni bir Şey ortaya koymamışlar, bunların hemen hemen hepsi kendilerinden evvel yazılan eserleri aynen nakletmişlerdir.¹⁵³

Bu eserde hiç bir isnâd mevcut olmadığı gibi, Mukâtil'in mezheb ve düşüncelerini ve hatta temayüllerini aksettirecek bir delil de mevcut değildir. Elde mevcut ilk eser olması bakımından önemlidir.¹⁵⁴

el-Vücûh ve'n-Nezâir isimli eserin bugün bilinen  yazma nüshası bulunmaktadır. Bunların ikisi İstanbul'da diğer nüsha ise Kâhire Arap niversitesinde bulunmaktadır.¹⁵⁵

Birden fazla anlama gelen 176 kelimenin Kur'ân'da hangi manalarda kullanıldığını inceleyen ve “*الهدى*” ile başlayıp “*فوق*” lafzıyla son bulan eser kendinden sonra aynı konuda yapılan çalışmalar için kaynak olmuştur.¹⁵⁶ Şehhâte *el-Eşbah ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerim* ve Ali zek'in yayımladığı eseri 2004'te M. Beşir Eryarsoy *Kur'n Terimleri Sözlüğü* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.¹⁵⁷

2.3.2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

İbnü'n-Nedîm yukarıda tanıtılan ve günümüze ulaşan  eserin dışında şu eserleri zikretmiştir.

1. en-Nsih ve'l-Mensh

¹⁵² Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri”, **A..İ.F. Dergisi**, Ankara, 1973, XXI, 1-30.

¹⁵³ Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri”, **A..İ.F. Dergisi**, Ankara 1973, XXI, 1-30.

¹⁵⁴ Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri”, **A..İ.F. Dergisi**, Ankara 1973, XXI, 1-30.

¹⁵⁵ Hamurcu, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm**, (thk. Hatim Salih ed-Dâmin), Merkez Cmiat'l Macid li'Sekafe, Bağdat, 2005.

¹⁵⁷ Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleyman”, **DA**, XXXI, 136.

2. el-Kıraât
3. Müteşâbihü'l-Kur'ân
4. en-Nevâdirü't-Tefsir
5. el-Cevâbât fi'l-Kur'ân
6. er-Red ale'l-Kaderiyye
7. el-Aksâm ve'l-Lügât
8. et-Takdîm ve't-Te'hir
9. el-Âyât ve'l-Müteşâbihât¹⁵⁸

Fuad Sezgin, Mukâtil'i müfessir ve mütekellim olarak nitelemiş ve Mukâtil'e isnâd edilen altı esere yer vermiştir ki bu eserler: *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, *Vücûhu Harfî'l-Kur'ân* (el-Vücûh ve'n-Nezâir), *Kitâbu'l-Lügât fi'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-Cevâbât fi'l-Kur'ân*, *Kitâbu'r-Red ale'l-Kaderiyye*'dir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ İbn Nedîm, s. 227.

¹⁵⁹ Sezgin, I, 85.

İKİNCİ BÖLÜM

CERH VE TA'DİL AÇISINDAN MUKÂTİL b. SÜLEYMAN

Cerh kelimesi “c-r-h” fiilinin mastarı olup sözlükte maddi veya manevi olarak yaralamak, bir yarayı deşmek, bir kimseye sövmek, hâkimin yalan veya fisk gibi sebeplerle şahidin şahitliğini reddetmesi gibi manalara gelir.¹⁶⁰ Ta'dil ise bir kimsenin adâletinin açıklanması demektir. Her iki kavram hadîs ilminin en önemli konularından birini teşkil eder. Cerh ve ta'dil olmaksızın bir hadîsin sahih veya zayıf olduğunu tespit etmek mümkün değildir.¹⁶¹

Hadîs terimi olarak ise cerh, râvînin adalet, zabt ve daha başka yönlerden taşıdığı kusurlardan dolayı münekkidlerin onun rivâyet ettiği hadîsin iddia ettiği kaynağa aidiyeti konusundaki şehâdetini reddetmeleri demektir.¹⁶² Başka bir ifade ile cerh, hadîs râvîsinin kendisinde bulunması gereken şartları taşımaması sebebiyle hadîs rivâyetine ehil olmadığına hükmetmektir.¹⁶³ Münekkid muhaddisler, hadîs rivâyetine ehliyetleri açısından râvîleri güvenilir, zayıf ve metrûk olmak üzere üç kısma ayırmışlardır.

Münekkid muhaddisler yalancı, yalanla itham edilen, bidatına davet eden, sahafî, sefih ve sefahatine katılmaya çağırın, çok yanılan, sika râvîlere çokça muhalefet eden, ne rivâyet ettiğini bilmeyen, hatırlatıldığı halde hatasından dönmeyenleri, metrûk râvîlerden kabul etmişler bunun dışındaki râvîleri ise genel olarak güvenilir kabul etmişlerdir.¹⁶⁴ Bir râvînin kusurlarını dile getirmenin gyıbet olup olmaması da muhaddisler tarafından tartışılmış ancak bunun şeriatin korunmasına yönelik bir durum olmasından ötürü caiz, hatta vacip görülmüştür.¹⁶⁵

¹⁶⁰ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali (ö. 711/1312), **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, II, 422; el-Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf (ö. 816/1414), **Kitâbu't-Ta'rifât**, Dâru'n-Nefâis; Beyrut, 2007, s. 138; Âsım Efendi, **el-Okyânûsu'l-Basît fi-Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît** (*Kâmûsu'l Muhît Tercümesi*), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013, II, 1107.

¹⁶¹ Talat Koçyiğit, **Hadîs Usûlü**, TDV Yayınları, Ankara, 2014, s. 182.

¹⁶² Mücteba Uğur, **Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 44; Abdullah Aydın, **Hadîs İstılahları Sözlüğü**, İFAV. , Yayınları, İstanbul 2011, s. 48.

¹⁶³ Yücel, **Hadîs İlminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar**, s. 53.

¹⁶⁴ Yücel, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁶⁵ el-Kâsımî, Cemâlüddin Muhammed b. Saîd (ö. 1332), **Kavâidü'd-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 188.

Yukarıda da ifade edildiği gibi râvînin bir takım kusurları taşımasından dolayı râvînin veya rivâyetinin terkedilmesi gerektiğine cerh, bu durumu ifade etmek üzere kullanılan terimlere de cerh lafızları denilmektedir. Buna göre cerh lafızları asıl itibarıyla metrûk râvîler hakkında kullanılan terimlerdir. Ancak bu lafızlardan bir kısmının bazen zayıf râvîler hakkında kullanıldığı da olmuştur. Cerh ve ta'dil lafızlarının sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte Ahmet Yücel, İbn Adî'nin (ö. 365/976) kullandığı terimlerin 224 olduğunu ifade etmiştir. Bu da cerh ve ta'dil lafızlarının sayısının oldukça fazla olduğu göstermektedir. Yücel, *Hadîs İlminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar* adlı kitabında ise münekkid hadîşçiler tarafından kullanılan cerh lafızlarının sayısının 176 olduğunu tesbit etmiş ve bu lafızları ilgili kitabında zikretmiştir.¹⁶⁶

Cerh ve ta'dil kavramları ile ilgili bu açıklamadan sonra öncelikle tarih ve tabakât kitaplarında yer alan Mukâtil hakkındaki övücü ifadeler ve bu ifadelerin ta'dil sayılıp sayılmayacağı üzerinde durulacak daha sonra da hakkındaki ithamlara geçilecektir.

1. Ta'dil Değerlendirmeleri

Terâcim ve Tabakât kitaplarında Mukâtil'i öven ve onun ilmi konumunu yücelten ifadeler, meşhur ulemâ tarafından dile getirilmektedir. Örneğin İmâm Şâfiî, Mukâtil'in tefsir alanında otorite olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir. "İnsanlar tefsir ilminde Mukâtil'in iyaledir."¹⁶⁷ İmâm Şâfiî gibi birçok âlim onun ilminin genişliğini dile getirmiştir ki bunlardan bir kısmı şöyledir:

Mukâtil b. Hayyân'a; Mukâtil b. Süleyman'ın mı yoksa kensinin mi daha bilgili olduğu sorulunca o, şu cevabı vermiştir: Âlimlerin içinde Mukâtil'in ilminin konumu, denizlerin okyanuslara göre konumu gibidir.¹⁶⁸ Abbâd b. Kesîr, Allah'ın Kitabı'nı ondan daha iyi bilen kimse kalmadı, diyerek onun Kur'ân'a hâkimiyetini dile getirmiştir.¹⁶⁹ Bakiyye b. Velîd, Mukâtil b. Süleyman hakkında Şu'be'ye bir şey sorulduğu zaman Şube'nin onu hayırla yâd ettiğini, onun hakkında hep hayır söylediğini çok duydum

¹⁶⁶ Yücel, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁶⁷ Zehebî, *Mîzân*, IV, 173.

¹⁶⁸ Mizzî, XXVIII, 436; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 250; İbn Asâkir, , LX, 114.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 250; Mizzî, XXVIII, 438.

demmiştir.¹⁷⁰ Kasım b. Ahmed şöyle anlatıyor: İbrâhim el-Harbi, Mukâtil'in kitablarını benden aldı ve o kitapları inceledi. Ben de ona bir gün dedim ki insanlara ne oluyor ki Mukâtil'i ta'n ediyorlar. O da insanlar onu çekemediklerinden, hasedlerinden dolayı ta'n ediyorlar, dedi.¹⁷¹ Yahyâ b. Şibl'den şöyle rivâyet edilmektedir. Abbâd b. Kesîr bana "Seni Mukâtil'den rivâyetten alıkoyan şey nedir?" dedi. Ben de "bizim beldemiz ondan rivâyette bulunmayı uygun bulmuyor." dedim. Abbâd b. Kesîr bana, sen onu kerih görme (rivâyette bulunmamazlık yapma). Çünkü Allah'ın kitabını ondan daha iyi bilen kimse kalmadı, dedi.¹⁷²

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Mukâtil'in ilminin genişliği, özellikle Kur'ân ilimleri alanındaki başarısı, döneminde yaşamış sika râvîler tarafından zikredilmiştir. Bununla birlikte dönemindeki bazı kimseler tarafından düşmanlık beslendiği, bu düşmanlığın sebebinin ise çekememezlik ve hased sebebiyle olduğu, bu yüzden de ondan rivâyetin azaltıldığı hatta ta'n edildiği ifade edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Mukâtil hakkındaki eleştirilerin bir kısmı ön yargılardan, kıskançlıktan kaynaklanmaktadır.

Mukâtil hakkındaki övgüler daha çok tefsirciliğine bazen de ilminin genişliğine ve şahsiyetine yöneliktir. Bu sebeple İmâm Şâfiî, Abbâd b. Kesîr, Şu'be, Hammâd b. Ebî Hanîfe ve Mukâtil b. Hayyân gibi âlimlerin Mukâtil hakkındaki övgüleri tevsîk etme manasına gelmez. Zira hakkındaki bu övgüler onu tevsîk etmenin dışında diğer ilimlerdeki yetkinliğine ve şahsiyetine münhasırdır. Hadîs imâmının bir şahsı methetmeleri ile "şu kimse sikadır." demeleri arasında fark vardır.¹⁷³

İbn Maîn, İbn Hibbân ve Nesâî gibi hadîs imâmları ve münekkitlerine gelince, onlar Mukâtil'i yalancılıkla itham etmişlerdir ki bu konu üzerinde ileride durulacaktır. Mukâtil hakkındaki söz konusu övgüler tevsîk anlamında kabul edilecek olsa bile burada cerh ve ta'dil ilmindeki şu kaide karşımıza çıkacaktır:

¹⁷⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 249; el-Mizzî, XXVIII, 435; İbn Asâkir, LX, 115.

¹⁷¹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 249; İbn Asâkir, LX, 118.

¹⁷² İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 250; Mizzî, XXVIII, 438; İbn Asâkir, LX, 118.

¹⁷³ Mukâtil b. Süleyman, **Tefsirü Mukatil b. Süleyman**, (Abdullah Mahmud eş-Şehhate), Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 2002, V, 52.

“Bir râvîde müfesser cerh ve ta’dil bir arada bulunursa muaddillerin sayısı fazla bile olsa cerh, ta’dile mukaddemdir. Çünkü cârih’in yanında muaddilin bilmediği ziyâde bir ilim bulunmaktadır.”¹⁷⁴

2. Cerh Değerlendirmeleri

2.1. Hadîs Vaz’ı, Yalan Söylediği İddiası ve Delilleri

Kizb, Hz. Peygamber’in söylemediği bir şeyi kasten O’na isnâdla rivâyet etmek, daha açık bir ifade ile yalan söylemektir. Hadîsçilere göre ta’n sebeplerinin en şiddetlisi olan kizb ile tanınmış bir râvî, artık ebediyen terk olunur ve hadîsi reddedilir. Ahmed b. Hanbel’in de belirttiği gibi, bir râvînin yalnız bir hadîste yalan söylediği, sonra da bu yalandan tövbe ettiği görülse bile, tövbesi kendisiyle Allah arasında olan bir iştir ve bu râvîden artık hiçbir hadîs alınmaz ve yazılmaz.¹⁷⁵ Bununla beraber, hadîs dışında yalanı sabit olan kimse, her ne kadar terke müstehak olsa da, bu yalandan tövbe ettikten sonra onun hadîsleri alınabilir; çünkü hadîs dışındaki yalanın fesadı umumî değildir. Nitekim yalan şehâdetinde bulunduktan sonra tövbekâr olan kimsenin şehadeti de kabul olunmaktadır. Ancak Nevevî, hadîs rivâyeti ile şehâdet arasında hiçbir fark bulunmadığına işaretler, şehâdetteki yalanından tövbe edenin şehâdetinin kabul olduğu gibi, hadîs rivâyetindeki yalanından tövbe eden kimsenin tövbesinin de kabul edilmesi gerektiğini, nitekim kâfir olan bir kimsenin müslüman olduktan sonra rivâyetinin aynı şekilde kabul olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷⁶

Bir râvînin kizbi, çok defa, kendisinden hadîs rivâyet ettiği kimsenin vefat tarihi ile kendisinin doğum tarihinin bilinmesi halinde arada beliren zaman farkından anlaşılır.¹⁷⁷ Rivâyet edildiğine göre Ömer b. Mûsâ, Hımıs’a gelerek bir mescidde hadîs rivâyet etmeye başlar. Ancak rivâyetlerinin çoğunda haddesenâ şeyhukumu’s-sâlih “bize sâlih bir şeyhiniz rivâyet etti” ibaresini tekrar edince, orada bulunanlardan biri "bu sâlih olan şeyhimiz kimdir; açıkla da öğrenelim?" der. Râvî bu şeyhin Hâlid b. Ma’dân olduğunu ve 108

¹⁷⁴ el-Leknevî, Ebû Hasenât Muhammed Abdilhayy (ö. 1304/1887), **er-Ref’ ve’t-Tekmîl fi’l-Cerh ve’t-Ta’dil**, (thk. Abdulfettah Ebû Gudde), Dâru’s-Selâm, Kâhire, 2013, s. 116.

¹⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, **el-Kifâye fi İlmi’r-Rivâye**, (Ebu Abdullah ve İbrahim Hamdî el-Medenî), el-Mektebetü’l-İlmiyye, Medîne, tsz. s. 117.

¹⁷⁶ es-Suyûtî, I, 330.

¹⁷⁷ Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâisü’l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi’l-Hadîs**, (tlk. Nâsiruddin el-Elbânî), Riyâd, 1996, s. 77.

senesinde Ermîniyye gazvesinde onunla karşılaştığını söyler. Bunun üzerine o kimse, râvîye şu mukabelede bulunur: "Allah'tan kork ve yalan söyleme. Hâlid b. Ma'dân 104 senesinde vefat etti; sen ise, onunla ölümünden dört sene sonra karşılaştığını söylüyorsun. Sana şunu da söyleyeyim ki, o, Ermîniyye seferine değil, Rûm seferine katılmıştı."¹⁷⁸

Hadîs râvîleri arasında bu çeşit yalanları çok çabuk ortaya çıkan pek çok kimse vardır. Bu sebeptendir ki, Hafs b. Gıyâs "bir şeyhi itham ettiğiniz vakit, onu senelerle hesaba çekin", yani o şeyhin yaşı ile ondan hadîs rivâyet eden kimsenin yaşını hesap edin, demiştir. Nitekim Süfyân es-Sevrî de, "râvîlerin yalan söylemeye başlamaları üzerine, kendilerinin de tarihler kullanmaya başladıklarını" söylemiştir.¹⁷⁹ Bu tarihler sayesinde, mülâkî olmadıkları şeyhlerden hadîs aldıklarını iddia eden kimselerin yalanları kesin bir surette ortaya çıkmıştır.¹⁸⁰

Mukâtil b. Süleyman'ın en çok itham edildiği noktalardan biri hadîs vaz' ettiği iddiasıdır. Kaynaklarda bunu delillendiren birçok örnek vardır. Meselâ İmâm Nesâî onu, hadîs vaz'ıyla meşhur olan dört kişi arasında saymış ve şöyle demiştir: "Hadîs vaz'ıyla meşhur dört kişi vardır. Bunlar: Medine'de İbrâhim b. Ebî Yahyâ, Bağdat'ta el-Vâkidi, Horasan'da Mukâtil b. Süleyman, Şam'da Muhammed b. Şu'be'dir."¹⁸¹ Buna benzer bir rivâyet Ahmed b. Hanbel tarafından da nakledilmiştir.¹⁸²

Mukâtil b. Süleyman, ilk yalanını, Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengi konusunda söylediği kaynaklar tarafından zikredilmiştir. Tirmizî, Abdülaziz b. Abdullah el-Üveysî kanalıyla Mâlik b. Enes'ten şöyle bir rivâyet nakletmektedir. Bir adam Mukâtil b. Süleyman'a geldi ve şöyle dedi. Bir kişi bana Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengini sordu. Ben de ona ne diyeceğimi bilemedim bunun üzerine Mukâtil, "Benekli, lekeli (أَبْعُ)" deseydin hiç kimse bu konuda sana cevap veremezdi, dedi. Tirmizî, Nuaym b. Hammâd'ın

¹⁷⁸ Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 119.

¹⁷⁹ Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 119,120; es-Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, II, 350.

¹⁸⁰ Koçyiğit, s. 86.

¹⁸¹ İbnu'l Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 579/1184), **Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, (thk. Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406, III, 137.

¹⁸² el-Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyub (ö. 474/1082), (thk. Ebu Lübâbe Hüseyin), **et-Ta'dîl ve't-Tecrih**, Dâru'l-Livâ, Riyâd, 1986, I, 295. (Yalanı Hz. Peygambere isnâd etmek suretiyle meşhur ola dört kişi vardır. Bunlar, Mukâtil b. Süleyman, İbrahim b. Ebî Yahya, Ahmed b. Abdullah, Muhammed b. Saîd eş-Şami'dir. Bu bilgi Ahmed b. Hanbel tarafından nakledilmiştir.)

şöyle dediğini söyler. Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengi ile ilgili Mukâtil'in bu sözü ondan zuhur eden ilk yalandır.¹⁸³

Vekî', Mukâtil'in yalan söylediğine şâhid olduğunu ve bundan sonrada ondan hadîs yazmadığını söyler. Ancak bu yalanın ne olduğunu açıklamaz. Vekî'ye isnâd edilen rivâyetler şöyledir. Vekî', Mukâtil ile karşılaştık yalan söylüyordu.¹⁸⁴ Başka bir rivâyette ise Ali b. Haşrem, Vekî'nin şöyle dediğini rivâyet eder. Mukâtil'e gitmek istedik, ancak o bize geldi. Daha sonra da biz ona gittik ve onu kezzâb olarak bulduk ve ondan hadîs yazmadık.¹⁸⁵

Mukâtil'in idareciler hakkında da yalan söyleme teşebbüsünde bulunduğu iddia edilmiştir. Örneğin Abbâsî Halîfesi Mehdi'nin veziri Ebû Abdillâh, Mehdi'nin şöyle dediğini anlatıyor. Sen Mukâtil'in bana söylediği şeye bak! Diyor ki istersen Abbâsîler hakkında sana hadîs uydururum. Ben de dedim ki benim buna ihtiyacım yok.¹⁸⁶

Kaynaklardaki bu rivâyetlere ilave olarak Mukâtil bizzat kendi hakkında da "yalancı" vasfını kullanmıştır ki bu da Mukâtil'in yalancı olduğuna delil gösterilmiştir. Buhârî'nin, Süfyân b. Uyeyne kanalıyla aktarmış olduğu söz konusu rivâyet şöyledir: "İbn Uyeyne diyor ki Mukâtil'in şöyle dediğini duydum. '150 yılında büyük Deccal çıkmazsa bilin ki yalancıyım.'¹⁸⁷

2.2.Fâsık ve Fâcirlikle İtham Edilmesi

Fısk, "Emr-i ilâhiyi terk ile isyan edip tarik-i haktan hurûc eylemek yahut zina ve fucûr eylemek manâsındadır."¹⁸⁸ es-Suyûtî'den nakledildiğine göre Araplar, fisk lafzını, önceleri hurûc manâsında, daha sonraki zamanlarda ise Allah'a itaattan çıkma manasında kullanmışlar ve bu kişiye de fâsık adını vermişlerdir.¹⁸⁹

¹⁸³ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 251; el-Mizzî, XXVIII, 444.

¹⁸⁴ İbn Hibbân, **Mecrûhîn**, III, 15.

¹⁸⁵ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 445.

¹⁸⁶ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 446.

¹⁸⁷ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; İbn Adî el-Cürcânî, **el-Kâmil**, VI, 435; el-Mizzî, XXVIII, 445; Zehebî, **Mizân**, IV, 173; İbn Asâkir, LX, 111.

¹⁸⁸ Kâmus Tercemesi, V, 4139.

¹⁸⁹ Kâmus Tercemesi, V, 4139.

Fısk, amelî ve itikâdî olmak üzere iki kısımda mütâlâ edilmiştir. Amelî fısk, kizb ile birlikte haram olan diğer fiilleri işlemektir. Ancak hadîs ilminde ayrı bir önemi olan kizb, fısk sayılan diğer fiillerden ayrı mütâlââ edilmiş ve kizbu'r-râvî adı altında incelenmiştir. İtikâdî fısk ise, İslâm'a aykırı inançlardan ibaret olup, fısktan ayrı bid'at olarak mütâlââ edilmiş ve bid'atu'r-râvî adı altında incelenmiştir. Buna göre, râvînin cerhine sebep olan fısk, kizb ve bid'at dışında, işlemiş olduğu diğer bütün haram fiillerdir ve bu fiilleri işlemekten sakınmayan bir râvî, fâsık olarak terkedilmesi gerekir ve onun münker sayılan hadîsleri de kendisinden alınıp, rivâyet edilmez.¹⁹⁰

Rical kitaplarında Mukâtil'in fâsık olduğu ifade edilmiştir. Hârice b. Mus'ab (ö.168/784) Mukâtil için şu ifadeyi kullanmıştır: “Bizim yanımızda Cehm b. Safvân ile Mukâtil b. Süleyman fâsık ve fâcir idiler.”¹⁹¹ Ancak Hârice b. Mus'ab hangi sebepten dolayı Mukâtil'in fâsık olduğunu söylemez. Hârice'nin Cehm ile Mukâtil'i aynı cümle içinde zikredip her ikisinin de fâsık ve fâcir olduklarını ifade etmesinin sebebi Cehm'in sıfatları nefyetmesi, Mukâtil'in ise teşbihle itham edilmesi olabilir. Çünkü bu dönemde Cehm b. Safvân ile Mukâtil b. Süleyman Allah'ın sıfatları konusunda büyük bir tartışma içine girmişler hatta birbirlerinin düşüncesini nakzeden birer kitap yazmışlardır. İşte bu kelimâ tartışmadan dolayı Hârice, Mukâtil'i fısk ve fücûr ile nitelendirmiş olabilir.

Öte yandan kaynaklarda Hârice'nin Mukâtil için büyük bir düşmanlık beslediği ifade edilmiştir. O, Mukâtil için şöyle der: “Ne Yahudi'nin ne de Zimmî'nin kanı helal değildir. Bununla birlikte keşke Mukâtil'i öldürme imkânım olsa da kimsenin görmediği bir yerde onu öldürsem.”¹⁹²

Hadîs kaynaklarında muasır râvîlerin birbirleri hakkındaki cerhin aralarında husumet olabileceği endişesinden dolayı kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir ki Hârice'nin ifadesinden hareketle bu kaidenin ne kadar yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Kaldı ki Hârice, münekkidlerce zayıf kabul edilen bir kişidir. Örneğin Yahyâ b. Maîn onun sika olmadığını, Ahmed b. Hanbel oğlu Abdullah'a ondan bir şey yazmamasını, İbn Hibbân onun haberiyle ihticac edilemeyeceğini, İbn Mübârek ve Dârekutnî ise zayıf bir râvî

¹⁹⁰ Koçyiğit, s. 89-90.

¹⁹¹ İbn Hibbân, **Mecrûhîn**, III, 16; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 251; el-Mizzî, XXVIII, 443.

¹⁹² İbn Hacer, **Tehzîb**, X, 251.

olduğunu söylemiştir.¹⁹³ Dolayısıyla mecrûh bir râvînin başka bir râvî hakkındaki cerhi ne derece dikkate alınabilir. Netice olarak Mürcîî olmakla itham edilen¹⁹⁴ Hârice'nin Mukâtil'i fisk ile itham etmesi Mukâtil'in fâsık olduğu konusunda tek başına yeterli değildir.

2.3. Bid'at Ehlinden Olmakla Suçlanması

Bid'at بَدْعُ fiilinin mastarıdır. Yeni bir şeyi icat etme, ortaya koyma ve inşa etme gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise dinin tamamlanmasından sonra yeni şeylerin ihdas edilmesi ve dine yamanmasıdır. Bid'at, bid'at-i mükeffire ve bid'at-i müfessika olmak üzere iki kısma ayrılır. Yukarıda zikredilen bid'atin birinci çeşidi sahibini küfre götürmesinden dolayı rivâyetleri kabul edilmemiştir. İkinci çeşidi ise her ne kadar sahibini fıska düşürse de bu kimse bid'ati sebebiyle tekfir edilmez. Cumhura göre bu şekildeki bir mübtedi'nin rivâyetleri iki şartla kabul edilebilir. Bunlardan birincisi, bu kimse bid'atine insanları çağırılmamalı, yani dâî, propagandist olmamalıdır. Diğeri ise bid'atiyle ilgili şeyleri rivâyet etmemelidir.¹⁹⁵

Mukâtil b. Süleyman bid'at ehlinden olmakla yani ircâ, teşbih ve teccîm gibi muhtelif akîdelerin fikirlerini yaymakla itham edilmiştir.¹⁹⁶ Örneğin "İmânın bulunduğu yerde, günah hiçbir zarar vermez." düşüncesinden dolayı Mukâtil, Mürcie olmakla suçlanmıştır. Hatta Mukâtil'in bu düşüncesi sebebiyle tanınıp, meşhur olduğu söylenmiştir.¹⁹⁷ Eş'arî Mukâtil'i Mürcie'den saymış ve Mürcie'den sayma gerekçesini ise yukarıda ifade edilen söze dayandırmıştır.¹⁹⁸ Şehristânî ise onu Mürcie listesinde göstermiş ve onun şöyle dediğini aktarmıştır: "Ma'siyet; tevhid ve îmân sahibine zarar vermez ve mümin olan kişi cehenneme girmez."¹⁹⁹ Yani kişi Allah'a şirk koşup dinden çıkmadığı sürece, günahlarından dolayı cezalandırılmaz. Şehristânî, bu bilgiyi verdikten hemen sonra Mukâtil'den nakledilen sahih görüşe göre, âsi müminin kıyamet günü yapmış olduğu günahlar nispetinde sırat köprüsü üzerinde azab göreceğini ifade etmiştir.²⁰⁰ Mukâtil'e

¹⁹³ İbnü'l Cevzî, I, 243.

¹⁹⁴ Zehebî, **Siyeru A'lami'n-Nübelâ**, VII, 327.

¹⁹⁵ Mahmûd Tahhân, **Teysîru Mustalahi'l-Hadîs**, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, tsz. s. 66.

¹⁹⁶ İbnü'n-Nedîm, Mukâtil'in Zeydî, muhaddis ve kurra olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbnü'n-Nedîm, s. 227.

¹⁹⁷ Şehristânî, 78,113; Eş'arî, s. 151-152. Watt, s. 190.

¹⁹⁸ Eş'arî, s. 151-152.

¹⁹⁹ Şehristânî, s. 78.

²⁰⁰ Şehristânî, s. 143.

nisbet edilen bu itikadi düşünce, hem kendi dönemindeki hem de sonraki dönemlerdeki ulemânın tepkisini çekmiş, İslâm bilginlerini onun mürciî olduğu düşüncesine sevketmiştir. Yine İshâk b. İbrâhim el-Hanzelî Mukâtil'in bid'at ehlinden olduğunu şu ifadelerle anlatır: Horasan, üç kişi çıkardı ki bunların bid'at ve kizb konusunda bir benzeri yoktur. Bunlar şu kimselerdir. Cehm b. Safvân, Mukâtil b. Süleyman ve Ömer b. Subh'tur.²⁰¹

Hârice'nin Cehm ve Mukâtil'i fîsk ile itham etmesi gibi el-Hanzelî'nin de Cehm b. Safvân ve Mukâtil b. Süleyman'ı birlikte bid'atçı olarak suçlaması muhtemelen Cehm'in sıfatları nefyetmesi, Mukâtilin ise sıfatlar konusunda teşbihçi tutumu sebebiyledir. Mukâtil b. Süleyman'ın bid'at-i mükeffire kapsamında olmadığı İmâm Şâfiî ve Abdullah b. Mübârek gibi ulemânın şehadeti ile kesindir. İlle de Mukâtil'in Mürcie'den olduğu söylenecekse onun Ehl-i Sünnet Mürcie'sinden olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır.

Mukâtil'in itham edildiği hususlardan biri de onun müşebbihe ve mücessimeden olduğu iddisıdır. Kaynaklarda onun teşbih ve teccîm düşüncesinde olduğunu gösteren birçok rivâyet vardır. Örneğin İbn Hibbân, “Mukâtil, Müşebbihe idi, Yüce Allah'ı mahlûkâta benzetiyordu²⁰², derken Ebû Hanîfe şunu söylemiştir: “Bize doğudan iki olumsuz düşünce “رأیان خبيثان” geldi. Birisi Cehm b. Safvân'ın sıfatları nefyetmesi, diğeri ise Mukâtil 'in teşbihte bulunmasıdır.” Ebû Hanîfe'den gelen bir başka rivâyet ise şöyledir. “Cehm b. Safvân sıfatların nefyi konusunda aşırı gitti ve nitekim o, Allah hiçbir şey değildir, “إنه ليس بشئ” dedi. Mukâtil de aynı şekilde sıfatları ispat konusunda ifrada düştü ve sonunda Allah'ı mahlûkâta benzetti.”²⁰³ Makdisî'nin anlattığına göre Mukâtil b. Süleyman Allah ın cisimlerden bir cisim olduğunu, et ve kandan ibaret bulunduğunu zannetmiştir.²⁰⁴ Başka bir yerde ise “Allah et ve kandan ibarettir.” demektedir. Eş'arî ise Mukâtil b. Süleyman'ın şöyle söylediğini nakleder: “Allah muhakkakki cisimdir, cüssesi vardır ve insan suretindedir. Eti, kanı, saçı ve kemiği vardır. Aynı şekilde el, ayak, baş, göz gibi

²⁰¹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 251; el-Mizzî, XXVIII, 443.

²⁰² İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 450; Ahmed Emin, **Fecru'l-İslâm**, Dâru'l-Kütümü'l-İlmiye, Beyrut, 2006, s. 282.

²⁰³ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 251; el-Mizzî, XXVIII, 442; Zehebî, **Mizân**, IV, 173.

²⁰⁴ Makdisî, V, 141.

cevahiri ve azaları da vardır. Bununla birlikte o başkalarına benzemediği gibi başkaları da ona benzemez.²⁰⁵

Mukâtil'in Yüce Allah'ı mahlûkâta benzetmesinde Yahudi ve Hristiyan akîdelerinden etkilendiği ileri sürülmüştür.²⁰⁶ Meselâ, Ebû Hâtim İbn Hibbân, Mukâtil Allah'ı mahlûkâta benzetir, Yahudi ve Hristiyanlar'dan Kur'ân ilimlerini alırdı.²⁰⁷ Aynı şekilde İbn Hayyân şöyle der: "Mukâtil, Yahudi ve Hristiyanlardan ve kendi görüşüne muvafık olanlardan bilgi topluyordu. Bu yolda birçok hadîs uyduruyordu." Şu rivâyetlerin Mukâtil'e ait olduğu iddia edilmiştir: "Kıyamet gününde bir münadi 'Allahın sevgili kulu nerede? diye çağırır.' O sevgili kul meleklerin saflarını yarararak arşın üzerinde Allah'ın yanında onun omzuna temas edecek şekilde oturur." Aynı şekilde 'Makam-ı Mahmûd' hadîsini de o rivâyet etmiştir. "Allah Rasûlü şöyle buyurdu: Ben kıyamet gününde Makam-ı Mahmûd'da ayakta duracağım. Makam-ı Mahmûd nedir diye sorulduğunda ise şöyle dedi. O gün Yüce Allah gökten kendi kürsüsü üzerine iner. Kürsü ise yeni yapılmış bir semer gibi sıkışarak oturur. Kürsünün genişliği yerle gök arası kadardır.²⁰⁸ Mukâtil bu hadîsin yorumunda Mazdekizm'den etkilendiği dile getirilmiştir. Çünkü Mazdek dinine göre Allah başka bir âlemde, aşağı âlemdeki Melik Hüsrev'in oturduğu gibi kendi kürsüsü üzerinde oturmaktadır. Kevseri, Mücâhid b. Cebri'yi böyle bir hadîsi rivâyet ettiği için şiddetle eleştirmiş ve Makam-ı Mahmûd'un Şefaati Kübrâ olduğunu söylemiştir."²⁰⁹

Bütün bu iddialar bir yana Mukâtil, ircâ, teşbih ve tecsîm gibi bir düşünce içinde olmadığını Halîfe'ye söylemiştir. Meselâ kaynaklarda şöyle bir rivâyet yer almaktadır: Dönemin Halîfesi Mukâtil'i huzuruna çağırdı ve "Bana senin Allah'ı mahlûkâta benzettiğin bilgisi ulaştı." dedi. Mukâtil, Halîfe'ye şöyle cevap verdi : "Ben ancak Allah'ın

²⁰⁵ Eş'arî, s. 151-152.

²⁰⁶ Şehristânî, Hristiyanlık akidesinin Allah'ı mahlukatında tecsîm ettirmekte olduğunu, Yahudilik ise mukaddes kitapları olan "ahd-i kadimi" tecsîm fikirleri ile doldurduğunu söyler. Öbür yandan insanları tecsîme davet ettiklerini zikreder. O dönemde "Allahı sonradan yaratılmış olan mahlukata benzetme " düşüncesi oldukça yaygın olduğunu belirtir. Mesela Allah'ın bir cismi vardır. Eti, kanı, vardır. El, ayak, baş, lisan, göz ve kulak gibi aza ve organları vardır. Fakat bununla birlikte O, diğer cisimler gibi değildir. Ettir, ama diğerlerinin eti gibi değildir. Kandır ama diğerlerinin kanı gibi değildir. Diğer sıfatlarında böyledir. Şehristânî, yine Allah hakkında istiva, yüz, el, cenb, yüksek yerden aşağı inme (nüzul) ve fevkiyet gibi sıfatlar ortaya koyduklarını dile getirir. Geniş bilgi için Bkz. Şehristânî, I, 124, 148, 149; en-Neşşar, s. 239.

²⁰⁷ İbnü'l-Cevzi, **Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkin**, III, 137; Zehebi, **Mizân**, IV, 174-175.

²⁰⁸ Malatî, s.100.

²⁰⁹ İbn Asâkir, **Mukaddimetu Tebyîn-i Kezibi'l-Muferî fimâ Nusibe ile'l-İmâm Ebi'l- Hasen el-Eş'arî**, (thk. Zahid el- Kevserî), Mektebetü'l-Ezheriyye, tsz. s. 14-18.

tek olduğunu, samed olduğunu, doğmadığını ve doğrulmadığını söylüyorum. Kim bunun dışında bir şey söylese yalan söylemiştir.”²¹⁰ Buna göre Mukâtil, bu konuda kendisine yöneltilen suçlamaları veya hakkındaki bu iddiaları kabul etmemektedir.²¹¹ Bununla birlikte onun günümüze ulaşan eserlerinden hareketle müşebbihe yahut mücessimededen olduğunu ve bu fırkaların propagandasını yaptığını söylemek de mümkün gözükmemektedir. Buna ilaveten İbn Teymiyye teşbih ve tecsîmle ilgili rivâyetlerin Mukâtil b. Süleyman’a nispet edilmesinin uydurma olduğunu zikretmiş ve Mukâtil’in teşbih düşüncesinde olmadığını savunmuştur.²¹²

2.4. Tedlîs ve İrsâl Yaptığı İddiası

Mukâtil’in itham edildiği noktalardan biri de tedlîs yaptığı iddiasıdır. Tedlîs, lügatte malın ayıbını müşteriden gizlemek anlamına gelmektedir. Terim olarak ise isnâddaki ayıbı gizlemek ve isnâdın zahirini güzelleştirmek²¹³ veya bir kusuru ya da hoş görülmeleyen bir özelliği bulunan bir hadîsi, bunun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivâyet etmektir.²¹⁴

Tedlîs’in birçok çeşidi bulunmakla birlikte Ahmet Naim, tedlîsu’l isnâd, tedlîsu’s şuyuh, tedlîsu’t tesviye olmak üzere üç çeşidine yer vermiştir.²¹⁵

²¹⁰ İbn Adî, **el- Kâmil**, VI, 436; İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, X, 251; Mizzî, XXVIII, 439.

²¹¹ Ali Sami en-Neşşar Vahdet-i Vücut düşüncesinin Mukâtil b. Süleyman’ın mezhebine dayandığını ve İbn Teymiyye’nin Mukâtil’den oldukça etkilendiğini şöyle anlatır: “Vahdet-i Vücut düşüncesini doğuran mezheb Mukâtil b. Süleyman’ın mezhebîdir. Çünkü o Allahın mahlukata benzediğini ve bir cisim olduğunu söylemektedir. Bu mezhebîn görüşlerindeki üslup ve siyaka göre varlık, tümüyle tek bir cisim gibidir. İbn Teymiyye müşebbihe ve mücessimedendir. Mukâtil b. Süleyman’dan büyük ölçüde etkilenmiştir. Allah’ın sıfatlarıyla ilgili olan tüm risalelerinde ve diğer kitaplarında bu teşbih ve tecsîm vardır. İbn Teymiyye’nin kendisi de Mukâtil b. Süleyman’ın; Allahın cisim olduğunu, cüssesinin bulunduğunu, insan suretinde azalarının bulunduğunu, etinin, kanının, saçının, kemiğinin, el, ayak, dil, göz, baş gibi cevarih ve azalarının bulunduğunu ve buna rağmen Allah’ın başkasına benzemediğini söylediğini inkar etmemiştir. İbn Teymiyye’nin Mukâtili mücessime ve müşebbiheden beri tutmaya çalışmasına rağmen onun hadîste sabit kadem olmadığını itiraf etmektedir.” Geniş bilgi için Bkz. en-Neşşar, s. 121, 128, 146; İbn Teymiyye, Tekıyyüddin Ebu’l-Abbas Ahmed b. Abdi’l Halim (ö. 728/1328), **Minhâcu Sünneti’n-Nebeviyyeti fi Nakdi Kelâmi’s-Şi’ati’l-Kaderiyyeti**, (tkk. Muhammed Reşâd Sâlim), Câmîatü’l İmâm Muhammed b. Suûdi’l-İslamiyye, 1986, II, 618.

²¹² İbn Teymiyye, II, 618.

²¹³ Tahhân, s. 41.

²¹⁴ Aydınlı, s. 312.

²¹⁵ Babanzâde, Ahmed Naim, **Tecrîdi Sarîh Tercemesi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, I, 163.

Tedlîsü'l İsnâd

Râvînin mülâkî olup işitmediği veya muasırı olup da mülâkî olmadığı şeyhinden işitmiş olduğunu zannettirecek şekilde “Kâle fûlan” veya “an fûlan” lafızlarıyla hadîsi rivâyet etmesidir.²¹⁶ Tedlîsin bu çeşidi aşırı bir şekilde yerilmiş ve bunu yapan râvî ulemânın çoğunluğu tarafından zemmedilmiştir.²¹⁷ Şu’be b. Haccac bu şekilde ki tedlîse en fazla karşı çıkanlardan birisidir. Onun şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Tedlîs, kizbin kardeşidir. Hadîste tedlîs, zinadan daha büyük bir günahdır.”²¹⁸ Ebû Usame, Allah müdellislerin evini harap etsin. Bana göre onlar ancak yalancıdırlar.²¹⁹ Hammâd b. Zeyd ise tedlîs, kizbdır²²⁰ demek suretiyle söz konusu faaliyetin hadîs ilmi içerisinde ne kadar büyük bir tehlike ve yanlış olduğuna dikkat çekmiştir.

Râvîlerden bu çeşit tedlîsi yaptığı bilinen kişi münekkidler tarafından cerh edilmiş ve rivâyetleri mutlak olarak kabul edilmemiştir.²²¹

Tedlîsü’ş Şuyuh

Tedlîsin ikinci çeşidi tedlîsü’ş şuyuhdur. Bunda râvî şeyhinin maruf olan isim, sıfat, künye, lakab gibi vasıflarını terkedip şaşkırtmak maksadıyla bilinmeyen ismini zikretmesidir.²²² Râvî bunu şeyhi zayıf olduğu için yapıyorsa, bu tedlîsi şuyuhun en fenasıdır. Bazı muhaddisler böyle bir müdellisi mecrûh olarak değerlendirse de tercih edilen görüşe göre bunun cerh derecesine varmamasıdır. Bazen de râvî şeyhinin yaşça küçük olması ve şeyhlerini çok göstermek amacıyla bu çeşit tedlîste bulunabilir ki bunun da râvîye ve rivâyete bir zararı yoktur.²²³

Tedlîsü’t Tesviye

Tedlîsin bu çeşidi aslında tedlîsü’l isnâdın bir türüdür.²²⁴ Bunda râvî, sika olan iki râvî arasındaki zayıf râvîyi düşürmek suretiyle hep sika râvîlerden rivâyet edilmiş gibi

²¹⁶ en-Nevevî, Ebu Zekeriyâ, Muhyiddin Yahyâ (ö. 676/1278), **et-Takrîb ve’t-Teyisr**, (thk. Muhammed Osman), Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1985, s. 39; Aydınlı, s. 313; Çakan, İsmail Lütfî, **Hadîs Usûlü**, İFAV. Yayınları, İstanbul 2012, s. 118.

²¹⁷ İbn Cema’a, Muhammed b. İbrahim (ö. 733/1333), **el-Menhelü’r-Revî**, (Thk. Muhyiddin Abdirrahman Ramazan), Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1406, s. 72-73.

²¹⁸ Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 355; Şâkir, **el-Bâisü’l-Hasîs**, s. 51.

²¹⁹ Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 356.

²²⁰ Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 356.

²²¹ Şâkir, **el-Bâisül Hasîs**, s. 51.

²²² Babanzâde, I, 163.

²²³ Babanzâde, I, 171.

²²⁴ Tahnân, s. 42.

gösterir. “Tesviye” lafzıyla isimlendirilmesinin sebebi seneddeki zayıf râvîlerin hazfedilip senedin hep aynı seviyedeki sika râvîlerden oluşmuş gibi gösterilmesidir.²²⁵

Bu çeşit tedlîs, tedlîsin en kötüsüdür. Zira zayıf râvînin düşürülmesinden sonra senede bakacak olan kişi ilk sika râvînin ikinci sika râvîden hadîsi rivâyet etmiş zannına kapılacak ve hadîsin sıhhatine hükmedecektir.²²⁶

Kaynaklarda Mukâtil’in Enes ve başkalarından tedlîs ve irsâl yapmasıyla²²⁷ ilgili birçok örnek bulmak mümkündür. Örneğin Mukâtil’in Kelbî’den işitmediği hadîsleri nakletmesi, tedlîsü’l isnâd kapsamında değerlendirilebilir. Bu rivâyet şöyledir:

Hârice, Mukâtil b. Süleyman’ın rivâyette bulunduğu bir sırada ona uğradı ve Mukâtil’in : “Ebû’n Nadir²²⁸ bize şöyle şöyle rivâyet etti, dediğini duydu. Bu durumu Hârice, Kelbî’ye bildirince birlikte Mukâtil’e gittiler. Kelbî, Mukâtil’e şöyle dedi: “Vallahi bu hadîsleri ben sana rivâyet etmedim.” Sonra ona tekrar yaklaştı ve şöyle dedi. “Ey Ebu’l Hasan!²²⁹ Ben Ebû Nadir’im ve sana bu hadîsleri asla rivâyet etmedim.” Bunun üzerine Mukâtil şöyle dedi: “Ey Ebû Nadir, sus! Şüphesiz ki bizce hadîsin süsü, rical ile (olur) dir.”²³⁰

Aynı şekilde Mukâtil’in, Dahhâk b. Müzâhim ve Mücâhid ile mülâkî olmadığı halde ondan rivâyette bulunduğu tabakât kitaplarında zikredilmiştir. Mukâtil’in doğumundan dört sene önce Dahhâk’ın vefat ettiği bazı rivâyetlerde ifade edilmiştir.²³¹ Süfyân b. Uyeyne ve Abdurrezzak b. Hemman, Mukâtil’in Dahhâk’a yetişmediği kanaatinde²³² olsalarda Mukâtil, Dahhâk’a yetiştiğini bizzat kendisi ifade etmiştir. İbn Adî, Zehebî ve İbn Hacer gibi âlimlerin eserlerinde zikrettikleri rivâyet şu şekildedir. Süfyân b. Uyeyne anlatıyor. Mukâtil b. Süleyman’a geldim ve dedim ki insanlar senin Dahhâk’a yetişmediğini söylüyor. O da sübhanallah! Ben babamla beraber Dahhâk’a

²²⁵ Babanzâde, I, 171.

²²⁶ Tahhân, s. 41; Babanzâde, I, 171-172.

²²⁷ Ebû Zür’a el-İrakî (ö. 826/1423), **Tuhfetü’t-Tahsîl**, I, 313.

²²⁸ “Ebû’n-Nadir” künyesi ile Kelbî kastedilmiştir.

²²⁹ “Eba’l-Hasen” künyesi ile Mukâtil kastedilmiştir.

²³⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 445.

²³¹ Irakî, I, 313.

²³² Bağdâdî, **Târîhu’l-Bağdat**, XIII, 165.

geldim ve ikimiz aynı mekânda bulunduk²³³, dedi.²³⁴ İbrâhim el-Harbi ise Mukâtil'in Mücâhid'den bir şey işitmediğini ve ona mülâkî olamadığını ileri sürmüştür.²³⁵

2.5. Kalb yapması

Kalb, sözlükte bir şeyin altını üstüne getirmek anlamına gelmektedir. Hadîs usulünde bu kelimenin ismi mefulu olan “Maklûb” lafzı kullanılmaktadır. Maklûb, bir hadîs terimi olarak kasten veya sehven hadîsin senedindeki bir râvînin başka bir râvîyle ya da hadîsin metnindeki ibarelerin yerlerinin değiştirilmesidir ki bu şekilde rivâyet edilen hadîslere maklûb hadîs denilir.²³⁶ Söz konusu değişiklik sened’de olursa maklûbu’s sened, metinde olursa maklûbu’l metn diye adlandırılır.²³⁷

Kalb yapmanın birtakım sebepleri vardır. Bazen râvîn kendi hadîslerini alma ve rivâyet etmeye insanları teşvik etmek için kalb yapar ki kalbin bu çeşidi caiz görülmemiştir. Bunu yapanlar yalancı, rivâyetleri de mevzu’ kabul edilmiştir.²³⁸ Bazen kalb, Muhaddisin hıfzını ve zabtını deneme amacıyla yapılır. Rivâyet etmek kasdı bulunmadığı ve râvînin zabtını kontrol amacıyla yapıldığı için bunda bir sakınca görülmemiştir.²³⁹ Bazen de râvî bir kasdı olmaksızın kalb yapabilir. Kalb, hata ve yanılmadan dolayı olursa bunu yapan mazur sayılır. Ancak bu hatalar çok olursa zabtına zarar verir ve râvî zayıf sayılır.²⁴⁰

Mukâtil b. Süleyman’ın itham edildiği konulardan birisi de hadîste kalb yaptığı iddiasıdır. Vekî’ye Mukâtil ve tefsiri hakkında sorulunca o şöyle cevap vermiştir. Mukâtil’in tefsirine bakma! Soruyu soran peki ne yapayım diye karşılık verince Vekî, onu göm veya bir yerde sakla. Çünkü Mukâtil, bir hadîsi rivâyet ettikten birkaç gün sonra

²³³ Mukâtil’in, Dahhâk’a mülâkî olduğu “إن ناسا يزعمون أنك لم تدرك الضحاك قال سبحان الله لقد كنت آتية مع أبي فلقد كان يعلق علي وعليه” ifadesinden hareketle ifade edildi.

²³⁴ İbn Adî el-Cürcânî, **el- Kâmil**, VI, 435; el-Mizzî, XXVIII, 440; Zehebî, **Mîzân**, IV, 173; İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, X, 250.

²³⁵ Irakî, I, 313.

²³⁶ Kâsimî, s. 110; Tahhân, s. 57; Yücel, **Hadîs Usûlü**, İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 184.

²³⁷ Tahhân, s. 57

²³⁸ Tahhân, s. 57; Yücel, **Hadîs Usûlü**, s. 184.

²³⁹ Bağdatlı hadîsçilerin, Buhârî’yi sınamak amacıyla hadîslerin isnâd ve metinlerinde yaptığı değişiklikler ve onun bu imtihanındaki başarısı bu anlamda meşhurdur. Bkz. Mahmut et-Tahhân, s. 57; Yücel, **Hadîs Usûlü**, s. 184.

²⁴⁰ Tahhân, s. 57; Yücel, **Hadîs Usûlü**, s. 184.

rivâyet edecek olsa hadîsin sened ve metninde kalb yapardı.²⁴¹ Mukâtil b. Süleyman'ın hangi sebepten dolayı kalb yaptığı bu ifadeden anlaşılmamaktadır. Mukâtil'in bir hadîsi rivâyet ettikten birkaç gün sonra, hadîsin sened ve metninde birtakım değişiklik yapması zabtının zayıflığı ile açıklanabilir. Mukâtil'in hadîs naklinde bulunurken kalb yapması, hadîslerini rivâyet etmeye insanları teşvik etme amacına yönelik değildir.

2.6. Rivâyetlerinde Fazla Hata Yapması

Mukâtil b. Süleyman'ın eleştirildiği hususlardan birisi de rivâyetlerinde aşırı derecede yanlışlık yapmasıdır. Bir râvînin rivâyet esnasında fazla hata yapması, hıfzının zayıf olduğuna işaret etmektedir. Bu konu hadîs usulü eserlerinde “Metâin-ü Aşere” başlığı altında ele alınır ve böyle bir râvînin durumu Fartu'l Gafle ve Kesratu'l Galât tabirleriyle ifade edilir.

Mukâtil'in hadîs rivâyeti sırasında hata yaptığına dair rical kitaplarında birçok örnek zikredilmektedir. Meselâ Abdussamed İbnü'l Abdü'l Vâris şöyle anlatıyor: Mukâtil b. Süleyman yanımıza geldi ve Ata'dan birtakım hadîsleri bize rivâyet etmeye başladı. Sonra da aynı hadîsleri Dahhâk b. Müzâhim'den, daha sonra da aynı hadîsleri Amr b. Şuayb'dan rivâyet etti. Bunun üzerine biz de ona dedik ki bu hadîsleri sen bu kimselerden mi işittin. O da bu hadîslerin tamamı onlardandır dedi ve daha sonra hayır! Vallahi bu hadîsleri bunlardan mı işittim bilmiyorum, dedi.²⁴²

Buna benzer bir rivâyet Muhammed b. Dâvûd el-Hudânî tarafından rivâyet edilmiştir. el- Hüdânî, Îsâ b. Yûnus'un şöyle dediğini rivâyet eder. Hafs b. Gıyas ile Mukâtil'e geldik ve ona bir hadîs sorduk. Dedi ki bu hadîsi bana Dahhâk haber verdi. Birkaç gün sonra aynı hadîsi sorunca, bu hadîsi bana Atâ rivâyet etti, dedi. Daha sonra tekrar Mukâtil'e geldik ve aynı hadîsi ona sorduk, Ebû Cafer veya filan bu hadîsi bana haber verdi, dedi.²⁴³ Yine Abbâs b. Velîd b. Mezîd babasından şöyle rivâyet ediyor: Mukâtil'den bir takım şeyleri sordum. O da bana her biri diğerini nakzedenden hadîsleri

²⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII. 354.

²⁴² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 251; el-Mizzî, XXVIII, 443.

²⁴³ el-Mizzî, XXVIII, 443.

rivâyet ediyordu. Ben bu hadîslerin hangisini alayım deyince, istediğini al dedi (hangisini istersen al).²⁴⁴

2.7. Cerh ve Ta'dil Âlimlerinin Mukâtil b. Süleyman Hakkında Kullandıkları Cerh Tabirleri

Cerh râvîyi, adalet ve zabt sıfatlarının birini veya her ikisini tam olarak taşımadığını söyleyerek tenkid etmektir. Bunun sonucunda duruma göre râvînin rivâyet ettiği hadîs değer bulur, yani rivayeti kabul veya reddedilir. Cerh lafızları ise râvîyi cerh etmekte kullanılan ve onun cerh yönünden durumunu kısaca belirten kelime veya sözlerdir.²⁴⁵

Emin Aşıkutlu, *Hadîste Rical Tenkidi* isimli araştırmasında cerh lafızlarını mütekaddimun ve müteahhirun münekkidlerini dikkate alarak şu şekilde bir taksim yapmıştır.

1. Mütekaddimuna göre:

İbn Ebî Hâtim er-Râzî, cerh lafızlarını dört mertebeye ayırmıştır.²⁴⁶ Bu mertebelerde en hafifinden en şiddetlisine doğru şu lafızlar yer alır.

- a. Birinci mertebede: صالح الحديث (hadîs rivâyetinde gevşektir)
- b. İkinci mertebede: ليس بقوي (hadîs rivâyetinde kuvvetli değildir)
- c. Üçüncü mertebede: ضعيف الحديث (hadîsi zayıftır)
- d. Dördüncü mertebede: كذاب (yalancıdır) , ذاهب الحديث (hadîsi sakıttır) ve متروك الحديث (hadîsi terkedilmiştir).

2. Müteahhiruna göre:

İbnü's Salah ve Nevevî, İbn Ebî Hâtim'in görüşünü benimseyerek cerh lafızlarını dört, Zehebî ve İraki beş, İbn Hacer, Sehâvî ve Suyûtî ise altı mertebeye ayırmıştır.²⁴⁷

²⁴⁴ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 448.

²⁴⁵ Aydınlı, s. 48.

²⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dil**, II, 37.

²⁴⁷ Nevevî, I, 52-53; Sehâvî, Muhammed b. Abdîrahman (902/1497), **Fethu'l-Muğîs**, (thk. Ali Hüseyin), Mektebetü's Süne, Mısır, 2003, II, 131.

Zehebî ve Iraki'nin beşli taksimine göre en hafifinden en ağırına doğru cerh lafızlarının mertebeleri şöyledir.

a. Birinci mertebe: يُضَعَّف (zayıf olduğu söylenir) , في حديثه ضعف (hadîsinde azıcık za'f vardır), قد ضَعَّف (zayıf olduğu söylenmiştir), فيه ضعف (kendisinde azıcık za'f vardır), طعنوا فيه (hadîs rivâyetinde kuvvetli değildir), ليس بحجة (hadîsi delil değildir), لئِن (gevşektir), سيء الحفظ (hafızası hakkında söz etmişlerdir), لا يحتج به (hadîsi delil olmaz), لين الحديث (hadîsinde azıcık gevşeklik vardır), فيه مقال (hakkında tenkid vardır).

b. İkinci mertebe: ليس بشئ (bir şey değil), ضعيف جدا (çok zayıf), ضعفوه (zayıf olduğunu söylediler), منكر الحديث (makbul olmayan hadîs rivâyet eder)

c. Üçüncü mertebe: ليس بثقة, متروك (hakkında bir şey söylemediler), سكتوا عنه (hakkında bir şey söylemediler), ارم به (at gitsin), ليس بشئ, مَطْرُوح الحديث, مردود الحديث, ساقط, هالك, ذاهب الحديث, (at gitsin), ليس بشئ, لا شيء (lafızlarını bu mertebeye dahil etmiştir).

d. Dördüncü mertebe: متهم بالكذب

e. Beşinci mertebe: كذاب, وضاع, يضع الحديث, يكذب,

دجال (büyük yalancı).²⁴⁸

İbn Ebî Hâtim er-Râzî kendi tertibindeki ilk üç mertebe lafızlarıyla cerh edilen râvîlerin hadîslerinin itibar için yazılabileceğini, dördüncü mertebe lafızlarıyla cerhedilen râvîlerin hadîslerinin ise sâkıt olduğunu söylemiştir.²⁴⁹ Sehâvî altı cerh mertebesinin hükmünü şöyle açıklamıştır: “Son dört mertebede yer alan lafızlar kullanılarak cerhedilen râvîlerin hiçbirisi ile ihticac olunamayacağı gibi, hadîsleri istişhâd ve i'tibar için de kullanılamaz. İlk iki mertebe lafızlarıyla cerhedilen râvîlerin hadîsleri ise, haklarında kullanılan sigalar sebebiyle itibar için kullanılabilir.”²⁵⁰

Cerh ve ta'dil lafızlarını manaya delâletlerinin sarih olup olmaması yönünden de sınıflandırmak mümkündür. Meselâ : ليس بشئ, متروك, ذاهب, ضعيف, وضاع, دجال, كذاب, أكذب gibi tabirlerin cerhe delâletleri açıktır. Bazı tabirler de mecâzi anlamda kullanılmıştır ki manaya delâletleri sarih olmamakla birlikte sarih lafızlardan daha güçlü cerh ve ta'dil ifade ederler.²⁵¹

²⁴⁸ Aşıkutlu, Emin, **Hadîste Ricâl Tenkidi**, İFAV., İstanbul, 1997, s. 180-181.

²⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dil**, II, 37.

²⁵⁰ Sehavî, II, 131; Aşıkutlu, s. 183.

²⁵¹ İbn Hacer, **Hedyü's-Sari**, s. 419; *Tehzib*, II, 144; Sehavî, I, 371; *Emin Aşıkutlu*, s. 184.

2.7.1.1. Leyse bi-Şey'

Hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren muhaddislerin çoğu tarafından metrûk râvîler hakkında şiddetli cerh lafzı olarak kullanılan Leyse bi-Şey' “ليس بشيء” tabiri ve bu tabirin türevleri Mukâtil hakkında da kullanılmıştır. Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Yahyâ el-Kattân, Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a gibi muhaddisler bu tabiri mervî hakkında “son derece zayıf, metrûk” anlamında kullanmıştır.²⁵²

Buhârî, Mukâtil hakkında “لا شيء البتة” tabirini, Vekî' b. Cerrah ve Yahyâ b. Maîn “ليس حديثه بشيء” tabirini kullanmıştır.²⁵³ Kaynaklarda İbn Maîn'in bu tabiri râvî hakkında “hadîsi az” anlamında kullandığını ifade eden açıklamalar mevcuttur.²⁵⁴ Abdülfettah Ebû Gudde ise ilk görüşünde İbn Maîn'in bu lafzı genelde “rivâyeti az”, bazen de “zayıf râvîler” hakkında kullandığını belirtmişse de daha sonra pek çok örneğe dayanarak sanılanın aksine İbn Maîn'in de diğer münekkidler gibi bu lafzı “zayıf râvîler”, bazen de “rivâyeti az” olan râvîler hakkında kullandığını tespit etmiştir.²⁵⁵ Bu tabiri kullanmada Şâfiî'nin de bir özelliğini bilmek gerekir. Müzenî'nin (ö. 264/878) bir râvîyi yalancı diyerek cerhetmesi üzerine Şâfiî, “Ey İbrâhim! Konuşurken güzel kelimeler seç. Yalancı deme. Onun yerine hadîsi bir şey değil de” diyerek onu ikaz etmiştir.²⁵⁶

Yine Muhammed b. Abdullah Ammâr el-Mevsîlî, Mukâtil için “لا شيء” tabirini, Muhammed b. Sa'd el-Vâkidî ise “لم يكن بشيء” tabirini kullanmışlardır²⁵⁷ ki bu lafızlar, aynı anlama delâlet etmek üzere “ليس بشيء” terimi yerine kullanılan lafızlardır.²⁵⁸

²⁵² Yücel, **Hadîs İlminde Tenkid Terimleri**, s. 114-115.

²⁵³ Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhim (ö. 256/870), **et-Târîhu'l-Kebîr**, VIII, 14; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XVIII, 449; Zehebî, **Mizân**, IV, 173; İbn Asâkir, LX, 111.

²⁵⁴ İbn Hacer, **Hedyû's-Sari**, s. 419, *Tehzîb*, II, s. 144; Coşkun, Selçuk, **Hadîse Bütüncül Bakış**, İFAV., İstanbul, 2014, s. 82.

²⁵⁵ Leknevî, **er-Ref'**, s. 213 ‘Naşirin 2 Nolu Dipnotu’.

²⁵⁶ Sehavî, I, s. 371; Aşikkutlu, s. 184-185.

²⁵⁷ Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VIII, 14; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 449; Zehebî, **Mizân**, IV, 173; İbn Asâkir, LX, 111.

2.7.1.2. Münkerü'l-Hadîs

Sözlükte bilinmeyen, hoş karşılanmayan gibi anlamlara gelen²⁵⁹ münker lafzı Muhaddisler tarafından mazi, muzari şekilleriyle “doğru bulmadı, son derece yanlış olduğunu söyledi, münker hadîs rivâyet etmektedir” anlamlarında kullanılmıştır. Kelime, bir hadîs terimi olarak mervî hakkında hicrî üçüncü asırdan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Münker terimini bu asırda kullanan ilk muhaddis, İshâk b. Râhûye'dir.²⁶⁰ Münker kelimesi ilk dönemlerden itibaren “Zayıf râvînin sika râvîlere muhalif olarak rivâyet ettiği hadîs”, “Zayıf veya sika râvînin teferrüd ettiği hadîs” ve “Mevzu hadîs” olmak üzere üç farklı anlamda kullanılmıştır. Ancak ilk kullanımlar yaygın, son ikisinin ise daha az olduğunu söylemek mümkündür.²⁶¹

Bu kavram Cerh ve Ta'dil kitaplarında Mukâtil hakkında da münekkîd muhaddisler tarafından kullanılmıştır. Örneğin Muhammed b. Sa'd el-Vâkidî, ashâbı hadîs Mukâtil'in hadîslerinden sakınır ve onun hadîslerini münker olarak görürlerdi, demiştir.²⁶² Burada kavram, muzari sigasıyla “ينكرونه” kullanılmıştır. Buhârî de Mukâtil için Münkerü'l Hadîs “منكر الحديث” tabirini kullananlardandır.²⁶³ Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi hicrî üçüncü asır muhaddisleri bu terimi metrûk râvîler hakkında kullanmıştır. Buhârî, söz konusu tabiri kendisinden rivâyetin caiz olmadığı kimseler hakkında kullandığını açıklamıştır. Ahmed b. Hanbel ise yalancı râvîlerden meydana gelen senedi “منكر الاسناد” diye tavsif etmiştir.²⁶⁴

²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu terimi *İlel* isimli eserinde “حديثه حديث اهل , احاديثه موضوعه , يضع الحديث” “الكذب” lafızlarıyla birlikte kullanmıştır. Birlikte zikredildiği diğer lafızlardan söz konusu tabirin hadîs uyduran, yalancı, hadîs hırsız, metrûkul hadîs, hadîsleri hiçbir şekilde yazılmayan, çok yanlış ve çok hata yapan râvîler hakkında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için Bkz. Ahmed b. Hanbel, **İlel ve Mâ'rifetü'r-Ricâl**, (thk. Vasiyyullah b. Muhammed), Dâru'l-Hânî, Riyâd, I, 245; II, 380; Ahmet Yücel, **Hadîs İlminde Tenkid Terimleri**, s. 108.

²⁵⁹ İbn Manzûr, V, 233.

²⁶⁰ Yücel, **Hadîs İlminde Tenkid Terimleri**, s. 82.

²⁶¹ Yücel, **Hadîs İlminde Tenkid Terimleri**, s. 82.

²⁶² Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, XIII, 14; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 448; İbn Asâkir, LX, 111.

²⁶³ Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, XIII, 14; İbn Asâkir, LX, 111.

²⁶⁴ Zehebî, **Mîzân**, I, 6; II, 202; Yücel, **Hadîs İlminde Tenkid Terimleri**, s. 91.

2.7.1.3. Seketû anh

“Hakkında bir şey söylemediler” manasına gelen bu tabir, hicrî üçüncü asırda sıkça Buhârî, nadiren Müslim ve Ebû Hâtim er-Râzî tarafından kullanılmıştır. Buhârî’nin, “Seketû anh” lafzını kullandığı râvîlerden biri de Mukâtil b. Süleyman’dır.²⁶⁵ Zehebî Buhârî’ye ait olan bu lafzın ilk bakışta cerh ve ta’diline değinilmemiş râvîler için kullanılmış olabileceğine dikkat çekerek “سكتوا عنه” ile râvînin metrûk olduğunu kasdettiğini ifade etmiştir.²⁶⁶ Buhârî’nin en kötü sözü “منكر الحديث”, “سكتوا عنه” gibi ifadelerdir. “كذاب” ve “كان يضع الحديث” gibi sözleri kullandığı çok az vakidir.²⁶⁷

2.7.1.4. Metrûku’l-Hadîs

Zehebî, Ahmed b. Abdullah el-İclî, Zekeriyya es- Sâci, Abdurraman b. el- Hakem b. Bişr b. Süleyman, Ebû Hâtim, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî, Amr b. Ali el-Fellâs ve Abdurrauf el-Münâvî gibi cerh ve ta’dil âlimleri Mukâtil’in Metrûku’l Hadîs “الحديث متروك” olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶⁸ Ebû Dâvûd ise bu tabirin *hadîsini almadılar* anlamındaki “تركوا حديثه” fiil sigasını kullanmıştır.²⁶⁹

İbn Ebî Hâtim er-Râzî, cerh lafızlarını dört mertebeye ayırmış ve “متروك” tabirini dördüncü mertebedeki “كذاب” ve “ذاهب الحديث” kavramlarıyla birlikte zikretmiştir. Buna göre bu tabir, er-Râzî’nin râvî hakkındaki en ağır lafızlarından biridir. Râzî, bu lafızlarla cerhedilmiş bir râvînin hadîslerinin sâkıt olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁰ Zehebî ve Irakî ise cerh lafızlarını beş mertebeye ayırmışlar ve bahsi geçen kavrama üçüncü mertebede yer vermişlerdir.²⁷¹

²⁶⁵ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VIII, 14; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, X, 252; Zehebî, *Mîzân*, IV, 173; İbn Asâkir, LX, 111.

²⁶⁶ Zehebî, *el-Mûkîza fî İlmi Mustalahi’l-Hadîs*, (Abdulfettah Ebu Gudde), *Mektebetü’l Matbuati’l İslamiyye, Haleb, tsz.*, s. 83.

²⁶⁷ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XII, 439, 441; Aşikkutlu, s. 186.

²⁶⁸ el-İclî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Salih (ö.261/875), *Mâ’rifetü’s-Sikât*, (thk. Abdulalim Abdulazim) *Mektebetü’d-Dâr*, Medine, 1985, II, 295; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, X, 252, 253; el-Mizzî, XXVIII, 448-450.

²⁶⁹ el-Mizzî, XXVIII, 449.

²⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, II, 37.

²⁷¹ Aşikkutlu, s. 180-181.

2.7.1.5. Kezzâb

İbrâhim b. Ya'kub el-Cüzcânî, Mukâtil hakkında cesur bir yalancı “كذابا جسورا” veya cesur bir deccal²⁷² “دجالا جسورا” ifadesini kullanmıştır.²⁷³ İbn Hibbân ise Mukâtil'in Allah'ı mahlûkâta benzettiğini, Yahudi ve Hristiyanlardan Kur'ân ilimlerini aldığını²⁷⁴ ve hadîste de yalan söylediğini zikremiştir. Burada İbn Hibbân, “يكذب” ifadesini kullanmıştır.²⁷⁵ Dârekutnî de İbn Hibbân gibi “يكذب” ifadesini kullanmış ve onu metrûk kimselerin arasında saymıştır.²⁷⁶

Zekeriyâ es-Sâcî, Amr b. Ali el-Fellâs, Vekî' b, Cerrah ve Nesâî gibi alimler Mukâtil'in yalan söylediğini kezzâb “كذاب” kavramıyla dile getirmişlerdir.²⁷⁷ Başka bir yerde ise Nesâî şöyle demiştir. “ Hadîs uydurmakla bilinen yalancılar şu dört kişidir: Medine'de İbrâhim b. Ebî Yahyâ, Horasan'da Mukâtil, Şam'da Muhammed b. Saîd el-Meslub, Bağdat'ta el-Vâkidi.²⁷⁸

2.7.1.6. Diğer Lafızlar

Yukarıdaki lafızlara ilave olarak tarih ve tabakât kitaplarında münekkidler tarafından Mukâtil b. Süleyman hakkında kullanılan birtakım cerh lafızlarını görmek mümkündür. Örneğin Buhârî, “ذاهب”, Yahyâ b. Maîn, “ليس بثقة”, Ebû Ahmed el-Hâkim “ليس بالقوي عندهم”, ifadesini kullanmıştır.²⁷⁹ İbn Adî, Mukâtil'in hadîslerinin büyük bir kısmının mütâbisi bulunmayan hadîslerden oluştuğunu ifade etmiş ve bu zayıflıkla birlikte de onun hadîslerinin yazılabileceği “يكتب حديثه” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁸⁰ Ahmed b. Hanbel'in oğlu Sâlih; Mukâtil'den bir şey rivâyet etmenin tuhaf bir şey olabileceğini

²⁷² “Deccal” kelimesi cerh ve ta'dil ilminde şiddetli cerh tabiri olarak mecrûh râviler hakkında “büyük yalancı” anlamında kullanılmıştır. Bkz. Aşikkutlu, s. 180-181.

²⁷³ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252, 253; el-Mizzî, XXVIII, 448; İbrahim b. Ya'kub el-Cüzcânî, I, 343-344; Zehebî, **Mîzân**, IV, 174.

²⁷⁴ el-Bâcî, **et-Ta'dil ve't-Tecrîh**, I, 271-272.

²⁷⁵ İbnü'l Cevzi, III, 137; Zehebî, **Mîzân**, IV, 174-175.

²⁷⁶ Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/996), **Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkin**, (Abdurrahim Muhammed), Mecelletü'l-Câmiati'l-İslamiyye, Medine, III, 133.

²⁷⁷ Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VIII, 14; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252, 253; el-Mizzî, XXVIII, 449, 450; Zehebî, **Mîzân**, IV, 173.

²⁷⁸ Zehebî, **Mîzân**, IV, 173. İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 253; el-Mizzî, XXVIII, 449.

²⁷⁹ Mizzî, XXVIII, 449; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252, 253.

²⁸⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXVIII, 450; Zehebî, **Mîzân**, IV, 174-175.

babasından rivâyet etmiştir.²⁸¹ Halîlî, ehli tefsirin nazarında Mukâtil'in yerinin büyük, ilminin geniş olduğunu, ancak hadîs rivâyeti konusunda hadîs hafızlarının onu zayıf kabul ettiklerini serdetmiştir.²⁸²

3. Değerlendirme

Bu bölümde Mukâtil b. Süleyman'ın cerh ve ta'dil durumu ele alınmıştır. Bu kapsamda döneminde yaşamış meşhur âlimlerden bazısı ondan övgüyle bahsetmiştir. Ancak bu övgülerin çoğunluğu onun Kur'ân'a hâkimiyeti konusunda olmuştur. Bu nedenle de bu övgüler, onun hadîs ilminde güvenilir bir râvî olduğunu göstermesi bakımından yeterli değildir.

Öte yandan Mukâtil, kizb, fîsk, bid'at, teşbih ve teccîmle itham edilmiş ve şiddetli bir şekilde tenkide tabi tutulmuştur. Mukâtil'in geçmişte yaşanan ve bilinmesi hayli zor olan hadîseler hakkındaki ifadeleri, gelecekle ilgili cüretkar tahminlerde bulunması onun yalan söylediği konusunda delil olarak kullanılmıştır. Fîsk, bid'at, teşbih ve teccîmle suçlanma sebebinin ise Cehm b. Safvan ile Allah'ın sıfatları konusundaki tartışmalardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Hadîs kriterlerine göre metrûk olarak görülen Mukâtil, kezzâb, deccâl, metrûku'l hadîs, münkerü'l-hadîs ve seketû anh gibi tabirlerle cerh edilmiştir. Buradaki son üç lafzın mertebesi münekkid muhaddislerce farklı olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu lafızların, Buhârî tarafından metrûk râvîler hakkında şiddetli cerh lafızları olarak kullanıldığı bilinmektedir. Mukâtil bazı münekkidlerce daha hafif tabirlerle tenkid edilse de çoğunlukla hakkındaki tenkidler cerh lafızlarının en alt mertebesinde dir.

²⁸¹ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252; el-Mizzî, XXVIII, 448.

²⁸² İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 253.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUKÂTİL b. SÜLEYMAN'IN RİVÂYETLERİ

1. İsnâd Kullanımı

İsnâd kullanımına geçmeden önce Mukâtil'in *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*'da rivâyette bulunduğu râvîlerin sika olup olmadıkları veya Kütüb'ü Tis'a'da rivâyeti bulunup bulunmadıkları bakımından kısaca bilgi verilecektir. Mukâtil, bahsi geçen eserinde tespitimize göre sahâbî râvîleri ile birlikte 83 râvî ismine yer vermiştir. Söz konusu râvîlerin rivâyet ve güvenilirlik durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

SIRA	RÂVÎ	KÛTÛBÛ TÎSÂ'DA RİVÂYETİ		GÜVENİLİR			ZAYIF	AÇIKLAMA
		VAR	YOK	SİKA	SADÛK	MAKBÛL		
1	Mukâtil b. Süleyman (ö.150)		x				x	Dârekutnî'nin Sünen'inde ve Taberânî'nin Mu'cem'inde birer rivâyeti var. ²⁸³
2	Abdullah b. Büreyde (ö.115)	x		x ²⁸⁴				
3	Sâbit el-Bünânî (h.127)	x		x ²⁸⁵				
4	Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 83)	x		x ²⁸⁶				
5	Ka'b b. Uca (ö. 51)	x						Sahâbî
6	Bişr b. Teym		x		x ²⁸⁷			
7	Ebû İshâk es-Sebiî' (ö.126)	x		x ²⁸⁸				

²⁸³ Dârekutnî'nin Sünen'indeki rivâyet, müşrik çocuklarının ahiretteki durumundan bahseder. Taberânî'nin rivâyeti ise oruç hakkındadır. Bkz. Dârekutnî, Sıyâm, 4; Taberânî, **Mu'cemü'l-Evsat**, III, 219.

²⁸⁴ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Raşîd, Suriye, 1986, s. 297; Mizzî, XIV, 331.

²⁸⁵ İclî, I, 259.

²⁸⁶ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, s. 349.

²⁸⁷ İbn Hibbân, **Sikât**, (thk. es-Seyyid Şerefüddin Ahmed), Dâru'l-Fikr, 1975, VI, 101; Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, II, 96.

²⁸⁸ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, s. 423.

SIRA	RÂVÎ	KÜTÜBÜ TİSÂ'DA RİVÂYETİ		GÜVENİLİR			ZAYIF	AÇIKLAMA
		VAR	YOK	SİKA	SADÛK	MAKBÛL		
8	Hâris b. Abdullah el- A'ver (ö. 65)		x				x ²⁸⁹	
9	Ali (r.a)	x						Sahâbî
10	A'meş (ö.148) (Süleyman b. Mihran el- Kâhilî)	x		x ²⁹⁰				
11	Hayseme b. Abdirrahman (ö. 80)	x		x ²⁹¹				
12	Ömer (r.a)	x						Sahâbî
13	Saîd b. Sâlih ²⁹²		x					
14	Saîd b. Müseyyeb (ö.92)	x		x ²⁹³				
15	Atâ b. Ebî Rebâh (ö.114)	x		x ²⁹⁴				
16	Abdullah b. Abbâs	x						Sahâbî
17	Abdulkerîm b. Ebî'l Mehârik	x					x ²⁹⁵	
18	Abdullah b. Abdurrahm ²⁹⁶							
19	Abdurrahman b. Ebzâ	x						Sahâbî
20	Nâfi' (ö.116)	x		x ²⁹⁷				

²⁸⁹ İclî, I, 278.

²⁹⁰ İclî, I, 432.

²⁹¹ İclî, I, 338.

²⁹² Tespit edilemedi.

²⁹³ İclî, I, 405.

²⁹⁴ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 391.

²⁹⁵ İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I, 361.

²⁹⁶ Tespit edilemedi.

²⁹⁷ İclî, **Mâ'rifetü's-Sikât**, II, 310.

SIRA	RÂVÎ	KÛTÛBÛ TÎSÂ'DAKÎ RİVÂYETİ		GÜVENİLİR			ZAYIF	AÇIKLAMA
		VAR	YOK	SİKA	SADÛK	MAKBÛL		
21	Abullah b. Ömer	x						
22	Abdullah b. Mes'ûd	x						
23	Saîd b. Ebî Küreyb	x		x ²⁹⁸				
24	Câbir b. Abdillâh	x						Sahâbî
25	Katâde b. Diâme (ö.117)	x		x ²⁹⁹				
26	Enes b. Mâlik	x						Sahâbî
27	Habbe el-Uranî (ö.76)	x		x ³⁰⁰				
28	Cerîr b. Yezîd	x					x ³⁰¹	
29	Cerîr b. Abdillâh el-Beclî	x						Sahâbî
30	Ali b. Rebîa	x		x ³⁰²				
31	Ebû Târik		x				x ³⁰³	
32	Sâlim b. Ebî'l Ca'd	x		x ³⁰⁴				
33	Meymûne (r.a) (ö.51)	x						Sahâbî
34	Câbir el-Cu'fî (ö.128)	x					x ³⁰⁵	
35	Âmir eş-Şa'bi (ö.102-109)	x		x ³⁰⁶				

²⁹⁸ İbn Hacer, **Tehzîb**, IV, 67.

²⁹⁹ İclî, II, 215.

³⁰⁰ İclî, I, 281.

³⁰¹ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 139.

³⁰² İclî, II, 153.

³⁰³ İbn Hacer, **Takrîb**, s. 651.

³⁰⁴ İclî, I, 382.

³⁰⁵ İclî, I, 264.

³⁰⁶ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 287.

SIRA	RÂVÎ	KÛTÛBÛ TÎSÂ'DA RIVÂYETÎ		GÜVENİLİR			ZAYIF	AÇIKLAMA
		VAR	YOK	SİKA	SADÛK	MAKBÛL		
36	Ebû Zerr	x						Sahâbî
37	Ebû Hureyre	x						Sahâbî
38	Amr b. Şuayb (ö.118)	x		x ³⁰⁷				Buhârî ve Müslim'de rivâyeti yok.
39	Şuayb b. Muhammed es-Sehmi (Babası)	x			x ³⁰⁸			
40	Abdullah b. Amr (Dedesı)	x						Sahâbî
41	Muhammed b. Sîrîn (ö.110)	x		x ³⁰⁹				
42	İsmail b. Ebî Halid	x		x ³¹⁰				
43	Amr b. Mürre (ö. 118)	x		x ³¹¹				
44	Abdullah b. Zeyd	x						Sahâbî
45	Dahhâk b. Müzâhim	x			x ³¹²			
46	Şurahbil b. Sa'd (ö.126)	x			x ³¹³			
47	Zeyd b. Havari el- Ammî	x					x ³¹⁴	
48	Alkame b. Kays (ö.61)	x		x ³¹⁵				

³⁰⁷ İclî, II, 177.

³⁰⁸ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 267.

³⁰⁹ İclî, II, 240.

³¹⁰ el-Hazrecî, Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah (ö. ?), **Hulâsatu Tehzîbi't Tehzîbi'l Kemâl**, (thk. Abdulfettah Ebu Gudde), Beyrut, 1995, s. 33.

³¹¹ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 426.

³¹² İbn Hacer, **Takrîb**, I, 280.

³¹³ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 265.

³¹⁴ İclî, I, 377.

³¹⁵ İclî, I, 229.

SIRA	RÂVÎ	KÛTÛBÛ TÎSÂ'DA RİVÂYETİ		GİVENİLİR			ZAYIF	AÇIKLAMA
		VAR	YOK	SİKA	SADÛK	MAKBÛL		
49	Muhammed b. el-Münkedir (ö.130)	x		x ³¹⁶				
50	Ala b. Hâris (ö.136)	x			x ³¹⁷			
51	Mekhûl (ö.112)	x		x ³¹⁸				
52	Ebü'd Derda	x						Sahâbî
53	Ebü Ubeyde (ö.143) (Humeyd b. Ebî Humeyd ed-Davîl)	x		x ³¹⁹				
54	Ümmü'd Derda ³²⁰ (ö.81)	x		x ³²¹				
55	Ebü'z Zübeyr Muhammed b. Müslim (ö.126)	x		x ³²²				
56	Muhammed b. Ali	x		x ³²³				
57	Alkame b. Mezyed ³²⁴ (Mersed) (ö.119)	x		x ³²⁵				

³¹⁶ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 508.

³¹⁷ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 434.

³¹⁸ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 545.

³¹⁹ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 181.

³²⁰ Sahâbeden Ebü'd-Derdâ'nın Ümmü'd-Derdâ künyesiyle bilinen iki hanımından küçük olanıdır ve Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ diye tanınmıştır. Bkz. İbn Hacer, **Takrîb**, I, 756.

³²¹ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 756.

³²² İclî, II, 253.

³²³ İclî, II, 249.

³²⁴ Ricâl kitaplarında "Alkame b. Mezyed" şeklinde bir isme ulaşamadık. Ancak Taberani'de geçen bir rivâyette "Alkame b. Zeyd Mezyed" isminde bir râvî geçmektedir. Cevâmiu'l Kelim adlı hadîs programında bu kişinin "Alkame b. Mersed" olduğu ifade edilmiştir. Beşîr Eryarsoy ise Ahkam Ayetleri Tefsiri adlı eserinde "Alkame b. Mezyed" in "Alkame b. Mersed" olma ihtimalinin olduğunu söylemiştir. Bkz. Taberânî, **Mu'cemu's-Sağîr**, II, 177; M. Beşîr Eryarsoy, **Ahkam Ayetleri Tefsiri**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005, s. 148.

³²⁵ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 397.

58	Mesruk b. el-Ecda' (ö. 62)	x		x ³²⁶				
59	Sa'd b. Ebî Vakkas	x						Sahâbî
60	Hammâd b. Ebî Süleyman	x		x ³²⁷				
61	İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî (ö. 96)	x		x ³²⁸				
62	Ebû Bekr (r.a.)	x						Sahâbî
63	Hakem b. Uteybe	x		x ³²⁹				63
64	İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124)	x		x ³³⁰				64
65	Ebû Seleme b. Abdirrahman (ö. 94)	x		x ³³¹				65
66	Abdullah b. Zekvân	x		x ³³²				
67	Abdulhamid b. Vâsıl		x			x ³³³		
68	Şehr b. Havşeb (ö. 100)	x			x ³³⁴			
69	Süleyman b. Yesâr (ö. 107)	x		x ³³⁵				
70	Hubeyb b. Ebî Sâbit (ö. 119)	x		x ³³⁶				
71	Osman (r.a.)	x						Sahâbî
72	Ubeyde b. Amîr	x		x ³³⁷				

³²⁶ İclî, I, 528.

³²⁷ İclî, I, 320.

³²⁸ İclî, I, 209.

³²⁹ İclî, I, 312.

³³⁰ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 506.

³³¹ İclî, II, 405.

³³² İclî, II, 26.

³³³ İbn Hibbân, **Sikât**, V, 126.

³³⁴ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 269.

³³⁵ İclî, I, 435.

³³⁶ İclî, I, 281.

³³⁷ İclî, II, 118.

SIRA	RÂVÎ	KÛTÛBÛ TÎSÂ'DAKÎ RIVÂYETÎ		GÜVENİLİR			ZAYIF	AÇIKLAMA
		VAR	YOK	SİKA	SADÛK	MAKBÛL		
73	Ebû Ma'ser (ö.170)	x			x ³³⁸			
74	Abdurrahman b. Ebî Leylâ	x		x ³³⁹				
75	Şureyh b. Mesleme (ö.222)	x			x ³⁴⁰			
76	Muhammed b. Abdurrahman (ö.131)	x		x ³⁴¹				
77	Ukbe b. Halid (ö.188)	x		x ³⁴²				
78	Abdurrahman b. Amr el- Evezâî (ö. 157)	x		x ³⁴³				
79	Yahyâ Ebî Kesîr (ö.129)	x		x ³⁴⁴				
80	Ebû Hâzim (ö.140)	x		x ³⁴⁵				
81	Alkame b. Kays (ö. 61)	x		x ³⁴⁶				
82	Saîd b. Ebî Saîd (ö.123)	x		x ³⁴⁷				
83	Berâ b. Âzib	x						Sahâbî
TOPLAM		76	6	45	8	1	6	20 Sahâbî
		VAR	YOK	54				
				KÛTÛBÛ TÎS'A'DA RIVÂYETÎ			GÜVENİLİR	

³³⁸ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 612.

³³⁹ İclî, I, 86.

³⁴⁰ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 265.

³⁴¹ İclî, II, 243.

³⁴² Mizzî, XX, 195.

³⁴³ İclî, II, 83.

³⁴⁴ İclî, II, 357.

³⁴⁵ İclî, I, 420.

³⁴⁶ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 397.

³⁴⁷ İclî, I, 399.

Yukarıdaki tabloda da açıkça görüldüğü gibi Mukâtil'in râvîlerinin 76'sının yani toplam râvî sayısının % 91,5'inin Kütübü Tis'a'da rivâyeti bulunmaktadır. Sahâbî râvîleri ile birlikte bu râvîlerin 74'ünün, yani % 89'luk bir kısmının güvenilir olduğu gözükmemektedir. Bu da Mukâtil'in güvenilir râvîlerden rivâyette bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Mukâtil'in Kelbî ile olan bir diyalogunda -bağlamı ve konusu farklı olmasına rağmen- güvenilir râvîlerin, hadîsin süsü olduğunu ifade etmesi, seneddeki ricalin güvenilir olmasına ve isnâd sistemine verdiği önemi göstermektedir.³⁴⁸ Yeri gelmişken isnâd sisteminin hadîs tarihindeki yerine kısaca değinmek istiyoruz.

İslâm âlimlerine göre isnâd, Müslümanlara has, orjinal bir sistemdir. Bu, klasik hadîs kaynaklarında şu şekilde ifade edilmiştir:

اصل الاسناد اولا خصيصة فاضلة من خصائص هذه الامة.³⁴⁹

Bazı müsteşrikler ise bu konuda İslâm âlimlerinden farklı düşünmektedirler. Bunlara göre isnâdın menşei; Yahudi, Hristiyan literatürüne ve Hind edebiyatına dayanmaktadır. Hâlbuki sözü edilen bu milletlerin kullandığı isnâdlar, İslâm âlimlerinin rivâyet kritik ölçüleri içerisinde değerlendirildiğinde hiçbir kıymet ifade etmez. Bir metnin başına sadece râvîler zinciri eklemek, o metnin mevsukiyetini göstermez. O metnin uydurma olup olmadığı, râvîler arasında kronolojik bir irtibatın bulunup bulunmadığı ve râvîlerin durumunun incelenmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan İslâm isnâd sisteminin bir benzeri daha gösterilememektedir.³⁵⁰

İslâm tarihinde isnâdın hadîslere sistemli bir şekilde tatbikinin ne zaman olduğu konusu da İslâm âlimleri ve müsteşrikler tarafından incelenmiş ve her iki grup farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

³⁴⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X, 252.

³⁴⁹ el-İrakî, Zeynüddin Abdurrahim b. el-Hüseyn (ö. 806/1404), **et-Takyit ve'l-İzâh**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 2012, s. 239.

³⁵⁰ Polat, Selahattin, **Hadîs Araştırmaları**, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 19.

Bilindiği gibi isnâdın başlangıcı ile ilgili en önemli ifade, hicrî 110 yılında vefat eden Muhammed b. Sîrîn'e aittir. İbn Sîrîn şöyle demiştir:³⁵¹ “İnsanlar önceleri isnâd hakkında herhangi bir su’âl sormamışlardır. Fakat iç harp denilen fitne çıktığı zaman bize, adamlarınızın/râvîlerinizin adını söyleyiniz demişlerdir. Ehl-i Sünnet’e mensup olanların hadîsleri kabul edilmiş, Ehl-i Bid’attan olanlar ise terk edilmiştir.³⁵² İbn Sîrîn’e ait olan bu sözdeki “fitne” kelimesi üzerinde özenle durulmuştur. Çünkü sözü edilen fitne ile İslâm tarihindeki hangi iç karışıklığın kastedildiği tespit edildiği takdirde, isnâd sisteminin başlangıcı da ortaya çıkmış olacaktır. Bu konuda hem Müslüman âlimler hem de müsteşrikler fitne kelimesini farklı olaylara hamletmişlerdir.

İslâm âlimleri söz konusu “fitne” ile Hz. Osman’ın şehit edilmesi (h. 36-40) veya Abdullah b. Zübeyr’in Halîfeliğini ilan etmesiyle (h. 64-72) meydana gelen olaylar zinciri olduğunu savunmuşlardır. Dolayısıyla isnâd sistemi hicrî birinci asrın ikinci yarısında hadîslere tatbik edilmeye başlanmış ve bundan sonra da hadîsin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Müsteşrikler ise “fitne” nin hicrî 126 yılında Velîd b. Yezîd’in öldürülmesiyle ilgili ortaya çıkan iç karışıklıklar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre bu söz İbn Sîrîne ait olmadığı gibi isnâd sistemi de hicrî ikinci asrın ortalarında hatta hicrî üçüncü asırda bazı muhaddisler tarafından uydurulup hadîse eklenmiştir.³⁵³

ez-Zührî’nin, “hadîsi, ilk isnâd eden kişi”³⁵⁴ olarak vasıflandırılması, ya Ömer b. Abdilaziz’in emriyle hadîsleri ilk tedvîn eden kişi olmasından ya da isnâdın yerleşmesi için gösterdiği gayretlerden dolayıdır. Yoksa h. 63 yılında vefat eden Rabi’ b. Haysem’in

³⁵¹ لم يكونوا يسألون عن الإسناد فلما وقعت الفتنة قيل سمو لنا رجالكم فينظر إلى أهل السنة فيؤخذ حديثهم وينظر إلى أهل البدع فلا يؤخذ حديثهم

³⁵² Bağdadî, **el-Kifâye**, s. 122; el-Cezâîrî, Tahir b. Salih b. Ahmed (ö. 1338/1919), **Tevcihü'n-Nazar**, Thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektbetü'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb 1995, c. II, s. 559; es-Suyûtî, **Tedribü'r-Râvî**, I, 203.

³⁵³ Polat, s. 30-49. Arif ULU, “Hadîs Rivâyetinde İsnâdın Başlaması Ya Da Fitnenin Tarihi”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2012, XII, Sayı, I, s. 119-166.

³⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dil**, I, 20.

rivâyet ettiği bir hadîsin isnâdı Şa'bi tarafından araştırılmıştır.³⁵⁵ Bu da isnâdın ez-Zührî'den önce araştırıldığını gösterir.³⁵⁶

Bütün bu tartışmalar bir yana sahâbe, tâbiûn ve etbeu't tâbiîn, nakledecekleri her hadîsin ümmet için büyük bir öneme haiz olduğunun idraki içinde olduklarından dolayı hadîslerin kabul ve naklinde oldukça titiz davranmışlardır. İbn Ömer ve İbn Abbâs gibi pek çok sahâbî hadîsin manasını değiştirmeyecek şekildeki tasarruflara dahi müsamaha göstermemişlerdir. Meselâ “Büniye'l İslâmü alâ hamsin...” hadîsini rivâyet ederken, hac ile orucun yerini değiştiren râvîyi ikaz etmiş, başka bir râvîyi de müteradif iki kelimeden birini diğerinin yerine kullandığı için şiddetle tenkit etmiştir.³⁵⁷ Sahâbenin hadîs rivâyetindeki ihtiyatlarının en dikkat çekici tezahürü, az hadîs rivâyet etme, mecbur kalmadıkça rivâyette bulunmama, şahit isteme, yemin ettirme ve rivâyetin kaynağını sorma şeklinde olmuştur.³⁵⁸

Sahâbenin hadîsler karşısındaki titiz ve temkinli davranışları, daha sonraki nesiller tarafından aynen sürdürülmüş, rivâyetin sıhhtini araştırma usulleri daha sistemli ve metodlu bir hale getirilmiştir. Bu dönemde isnâd, hadîslerin muhafazası için en önemli unsur olarak addedilmiştir. O dönem muhaddislerin, isnâdın lüzumuna dair pek çok ilgi çekici ifadeleri mevcuttur.³⁵⁹

İsnâdın sistemleştirilmeye ve yaygınlaştırılmaya çalışıldığı bir devirde yaşayan Mukâtil b. Süleyman, isnâd çalışmalarına kayıtsız kalmamış ve özellikle *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserinde zikrettiği rivâyetlerin birçoğunun senedinî vermiştir. Eser, fıkıh kitabı niteliğinde olmasına rağmen hadîslerin birçoğunda senedlerin zikredilmesi dikkate şayandır. Bununla birlikte hadîs ilmi dışındaki tefsir, fıkıh ve siyer

عن الشعبي عن الربيع بن خثيم قال من قال لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد يحيى ويميت وهو على كل شيء قدير فله كذا وكذا وسمى من الخير
قال الشعبي فقلت من حدثك قال عمرو بن ميمون وقلت من حدثك فقال أبو ايوب صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يحيى بن سعيد. وهذا أول ما
فتش عن الاسناد.

³⁵⁵ er-Râmehürmüzî, Hasan b. Abdîrrahman (ö. 360/970), *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Ravî ve'l-Vâî*, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut, s. 208; Polat, s. 37.

³⁵⁷ Hatip el-Bağdadî, *el-Kifâye*, s.176; Polat, s. 20.

³⁵⁸ Polat, s. 20-24.

³⁵⁹ Polat, s. 27.

kaynaklarında haberler nakledilirken, genel olarak o haberin senedi verilmez. Bunun da birtakım sebepleri vardır. O sebepleri A'zami şöyle sıralamıştır:³⁶⁰

1. İsnâd'ın tamâmını ve kâfi miktarda kaynağı zikretmek eseri hacimli yapacağı için isnâdlar kesilmiş ve onların gayeye hizmet maksadıyla mümkün olan en az iktibasla yetinilmiştir.

2. Erken devirlerde telif edilmiş hadîs dışı literatürde bütün isnâdın terkedilmesi ve en yüksek merciden doğrudan doğruya iktibas yapılması yaygındır.

3. Ebû Yûsuf'un isnâd kullanımından görüyoruz ki o, muttasıl isnâd kullanırken isnâdı keser ve birkaç sayfa önce zikrettiği bir ismi tekrar zikretmek gerektiği zaman "racül" şeklinde anonim bir ifade kullanır. Aynı uygulama diğer hukukçularda da görülmektedir.

4. Âlimlerce maruf olan hadîsler için sened ve metin vermeden "Rasûlüllah'ın sünneti" gibi tabirlerle o hadîse atıfta bulunulmuştur.

Mukâtil b. Süleyman'ın elimizdeki eserleri, ağırlıklı olarak tefsir ve fıkıh disiplinleri ile ilgili olup yukarıdaki özellikleri onun eserlerinde de görmek mümkündür. Özellikle âyetlerin sebebi nüzullerini verirken çoğunlukla haberlerin senedinî zikretmez. Bu, eserin hacmini büyütmemeye mülâhazasıyla yapılmış olabileceği gibi gayeye hizmet edecek kısmını vermekle yetinme düşüncesiyle de yapılmış olabilir.

Bazen de Mukâtil, sadece hadîsi aldığı hocasının ismini zikreder ve kaynakla hocası arasındaki râvîleri düşürür. Meselâ *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserinin hemen baş tarafında îmânın kapsamına girecek şeyleri Bakara sûresinin ilk âyetleriyle açıklar. Hemen ardından Cibril hadîsi olarak bilinen meşhur hadîsi munkatî' senedle zikreder.

*Mukâtil b. Süleyman Abdullah b. Büreyde'den rivâyetle şöyle dedi: Cebrail, Nebî (s.a)'ye geldi ...*³⁶¹

Cibril hadîsi Hz. Ömer ve Ebû Hureyre olmak üzere iki sahâbî tarafından

³⁶⁰ A'zami, *İlk Devir Hadîs Edebiyâtı*, 197-200.

³⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.13.

nakledilmiştir. Abdullah b. Büreyde (h. ö. 115), Hz. Ömer kanalıyla gelen rivâyetin senesinde bulunmaktadır. Kaynaklarda sika olduğu bildirilen Abdullah, aynı zamanda Merv'in kadı'sı, Mukâtil'in de hocasıdır. Mukâtil, Hz. Ömer ve Abdullah b. Büreyde arasında bulunan İbn Ömer ve Yahyâ b. Ya'mer'i düşürmüş, doğrudan hadîsin metnini vermiştir.³⁶²

Mukâtil'in maksadı burada inanç esaslarını açıklamaktır. Bundan dolayı da hocasının ismini vermekle yetinmiştir. Burada senedin tamamını vermemesinin bir sebebi de âlimler arasında bu hadîsin meşhur ve ma'ruf olması olabilir.

Bazen de içinde Mukâtil'in bulunduğu bir isnâdla beraber, başka bir isnâd daha zikredilmekte ve rivâyet bu iki isnâda bağlanmaktadır.³⁶³ Örneğin;

حدثنا مقاتل عن عطاء عن ابن عباس وعن أبي بكر وعائشة رضی الله عنها وعن عبد الكريم عن مجاهد وابن طاووس في الرجل يقول لامرأته : انت على حرام . قال : كفارة يمين .

Mukâtil b. Süleyman, hadîşçilerin “esahhu'l esânîd” diye isimlendirdikleri senedlere de yer vermektedir. Rivâyet sisteminin gelişim sürecinde isnâdlar, sıhhat açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuş, râvîde aranan vasıflar bakımından en yüksek derecede olan isnâda Esahhu'l Esânîd adı verilmiştir.³⁶⁴ Burada işaret etmek gerekir ki, Esahhu'l Esânîd kabul edilen isnâdlar, sahâbîye kadar ulaşan rivâyet yolları, isnâdı teşkil eden râvîler, hadîs âlimleri ve beldelere göre itibari olarak değişmektedir. Her hadîs âliminin veya belde halkının en sahih kabul ettiği isnâd, ya rivâyetlerine ya da aralarından yetişen meşhur hadîs imâmlarına göre diğerinden farklılık göstermektedir.³⁶⁵ Meselâ, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye'ye göre en sahih isnâd, ez-Zührî→Sâlim b. Abdillâh→Babası Abdullah b. Ömer→Hz. Ömer isnâdıdır. Gâyet tabîi olarak bu iki hadîs âlimine göre en sahih hadîsler, bu isnâdla rivâyet edilenlerdir. Yahyâ b. Maîn; el-A'meş→İbrâhim en-Nehâî→Alkame→İbn Mesûd isnâdını en sahih isnâd kabul ederken,

³⁶² İbn Mâce, İman, 9.

³⁶³ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 204, 206.

³⁶⁴ Uğur, s. 81.

³⁶⁵ Uğur, s. 81.

Buhârî; Mâlik→Nâfi'→İbn Ömer isnâdının en sahih isnâd olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁶

Muhaddislerin en sahih isnâd olarak değerlendirdikleri senedlerden hareketle, Mukâtil'in rivâyetleri ele alındığında şöyle bir tablo karşımıza çıkar.³⁶⁷

1. *Mukâtil*→*Nafi'*→*İbn Ömer*³⁶⁸

Buhârî'nin en sahih isnâd olarak kabul ettiği bu senedi Mukâtil beş yerde kullanmaktadır. Meselâ vitir namazıyla ilgili rivâyeti bu senedle zikretmiştir.

مقاتل عن نافع عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه كان يفصل بين الوتر الركعتين والثالثة.

2. *Mukâtil*→*ez-Zührî*→*Saîd b. Müseyyeb*³⁶⁹

حدثنا مقاتل عن الزهري عن سعيد بن المسيب عن عمر بن الخطاب رضى الله عنه أنه طلق امرأته أم

عاصم وله منها ولد صغير . فأراد عمر رضى الله عنه أن يأخذ منها الابن فاختمها إلى أبي بكر

رضى الله عنه وهو يومئذ خليفة . فقالت أم عاصم : يا خليفة رسول الله ، ولدى خرج من بطنى .

وقال عمر رضى الله عنه : ولدى خرج من صلبى . فقال أبو بكر رضى الله عنه : ريجها وفراشها خير

له منك يا عمر .

3. *Mukâtil*→*Muhammed b. Sîrîn*→*Ebû Hureyre*³⁷⁰

³⁶⁶ Hâkim en-Neysâbûrî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah (ö. 405/), *Mâ'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, (thk. Seyyid Muazzam Hüseyin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1977, s. 53-58; Uğur, s. 81.

³⁶⁷ İbn Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman (ö. 643/), *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, (thk. Nureddin İtr), Dâru'l-Fikr, Suriye, 1986, s. 15-16; Esahhu'l Esânid hakkında geniş bilgi için Hâkim, *Mâ'rifetü Ulumi'l Hadîs*, s. 53-58; Şâkir, *el-Bâisü'l-Hasîs*, s. 101-105.

³⁶⁸ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 19, 76, 77, 194, 199.

³⁶⁹ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 210.

³⁷⁰ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 42.

قال مقاتل : فيما يجزى من الثياب فى الصلاة عن محمد بن سيرين عن أبى هريرة عن النبى صلى الله عليه وسلم أن رجلاً سأله عن الرجل يصلى فى الثوب الواحد . فقال النبى صلى الله عليه وسلم : أو كلكم يجد الثوبين ؟ قال مقاتل : وقال عطاء : يجزى إذا كان سفيحاً .

4. *Mukâtil*→*Amr b. Şuayb*→*Babası*→*Dedesi*³⁷¹

Mukâtil, bu senedle 12 rivâyeti eserine almıştır. Bu senedin sahih mi zayıf mı olduğu tartışılmıştır. Ahmed Muhammed Şakir, bu senedin Esahhu'l Esânîd olduğunu söyler. Bu rivâyetlerden biri şöyledir.³⁷²

مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عن النبى صلى الله عليه وسلم قال : من بنى مسجدًا لا بينه رثاء ولا سمعة ولو مفحص قطة بنى الله له أوسع منه فى الجنة .

5. *Mukâtil*→*Katâde*→*Enes b. Mâlik*³⁷³

حدثنا مقاتل عن قتادة عن أنس بن مالك قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من قدم ثلاثة من صلبه لم يبلغوا الحنث كانوا حجابًا له من النار

6. *Mukâtil*→*Abdullah b. Büreyde*→*Babası*³⁷⁴

حدثنا مقاتل عن عبد الله بن بريدة عن أبيه عن النبى صلى الله عليه وسلم قال : إن الله عز وجل حرم الخمر بعينه والمسكر من كل شراب .

Mukâtil, muhaddislerin en sahih sened olarak kabul ettiği bu altı çeşit isnâdı kullanması, senedlerinin sıhhati açısından oldukça önemlidir.

Hadîsin Hz. Peygamber'e ait olduğuna işaret eden “yerfeuhu” lafzını bazı

³⁷¹ *Mukâtil*, a.g.e.,s. 30, 41, 47, 76, 118, 163, 164, 174, 175.

³⁷² Ahmed Muhammed Şakir, a.g.e., s. 104.

³⁷³ *Mukâtil*, a.g.e., s. 174.

³⁷⁴ *Mukâtil*, a.g.e., s. 146.

isnâdlarda kullanmıştır.³⁷⁵ Bir Tabi'î, bir hadîsi sahâbîye isnâd ettikten sonra “يرفعه”, “ينميه” veya “يبلغ به” gibi bazı tabirler kullanır ki bu tabirler, sözün veya fiilin asıl sahibinin Hz. Peygamber olduğuna işaret eder.³⁷⁶

مقاتل يرفعه إلى النبي صلى الله عليه وسلم قال : من أسخط والديه فقد أسخط الله عز وجل . ومن أعضلها فقد أعضل الله وإن أمراك أن تخرج لهما من مالك فأخرج لهما .

Mukâtil, bazı senedlerde Hz. Ali'nin isminden sonra “aleyhi's selam” ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Mukâtil'in, Şiilikle itham edildiği bilinmektedir. Bununla birlikte Şiilikle özdeşleşmiş bazı konularda ise onların görüşlerine aykırı beyanlarda bulunmuştur. Meselâ abdest alırken ayakların yıkanması veya meshedilmesi ile ilgili Ehl-i Sünnet ve Şia arasında görüş farklılığı vardır. Ehl-i Sünnet âlimleri, ayakların yıkanması gerektiğini savunurken, Şia meshedilmesi yönünde görüş beyan eder. Mukâtil, ayakların yıkanması gerektiğini söyler ve “*Vay ateşten dolayı o topukların haline*” hadîsini de delil göstererek ayakların yıkanması gerektiği yönünde tavrını ortaya koyar.³⁷⁷ Aynı şekilde *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserinde mut'a nikâhıyla ilgili bir başlık açan Mukâtil, mut'a nikâhının İslâmın ilk yıllarında câri olan uygulama olduğunu ancak daha sonra bu uygulamanın neshedildiğini zikreder.³⁷⁸ Bu yönüyle de Şia'nın görüşünden farklı bir şekilde düşüncesini ortaya koymuştur. Bu nedenle de Hz. Ali'nin isminden sonra “aleyhi's selam” ifadesini kullanması onun Şia mezhebine mensub olduğunu göstermez.

Sebebi nüzul ile ilgili rivâyetlerde ise genelde senedi zikretmeden “Kale'n Nebî” demek suretiyle doğrudan söz veya fiili nakletmektedir.

Mukâtil'in yukarıda sözü edilen eserindeki rivâyetlerin sened şeması aşağıda verilecektir. Bu tabloda senediyle verilen rivâyetler yer aldığı gibi munkatî' senedler de bulunmaktadır.

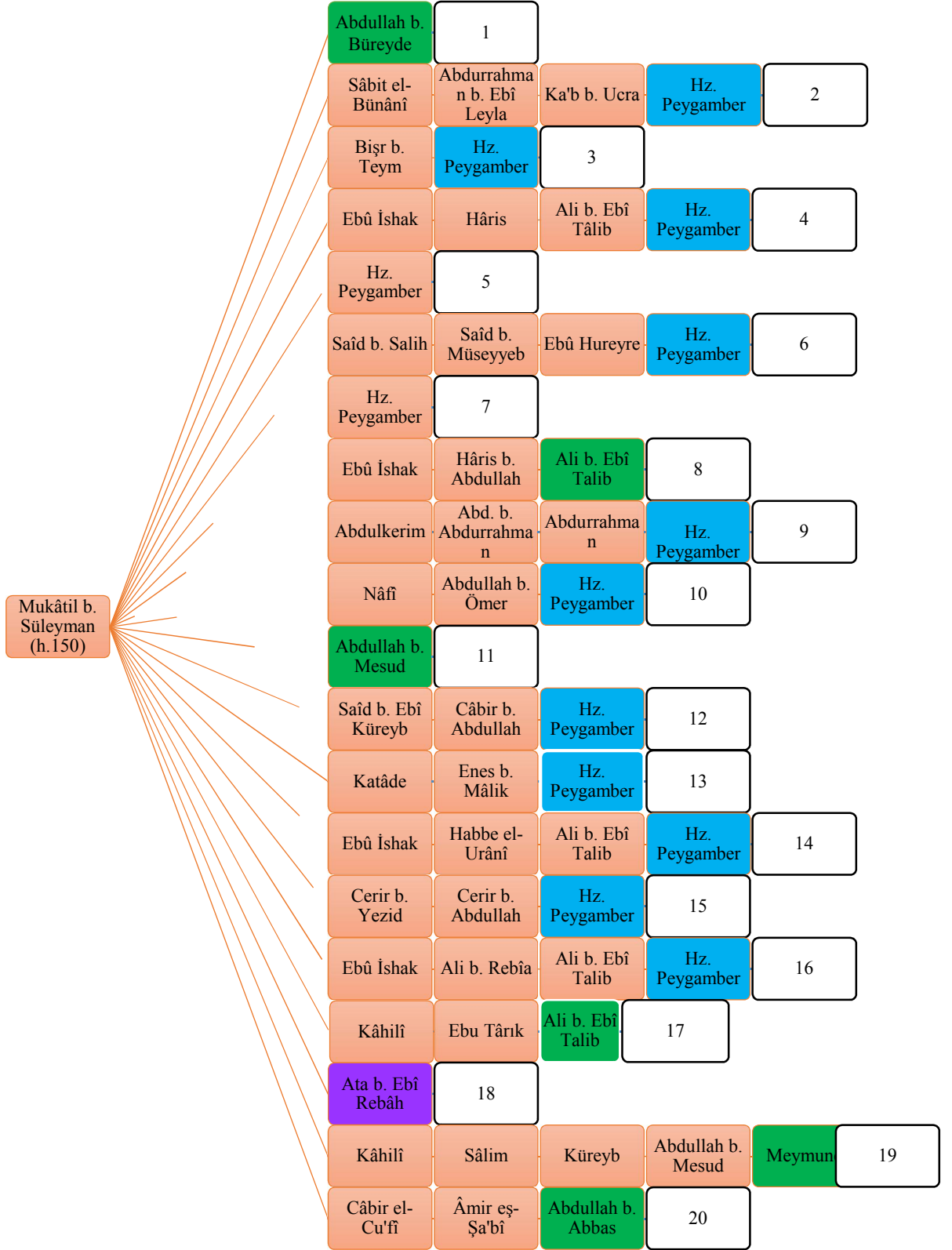
³⁷⁵ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 53, 62, 65.

³⁷⁶ Koçyiğit, s. 161.

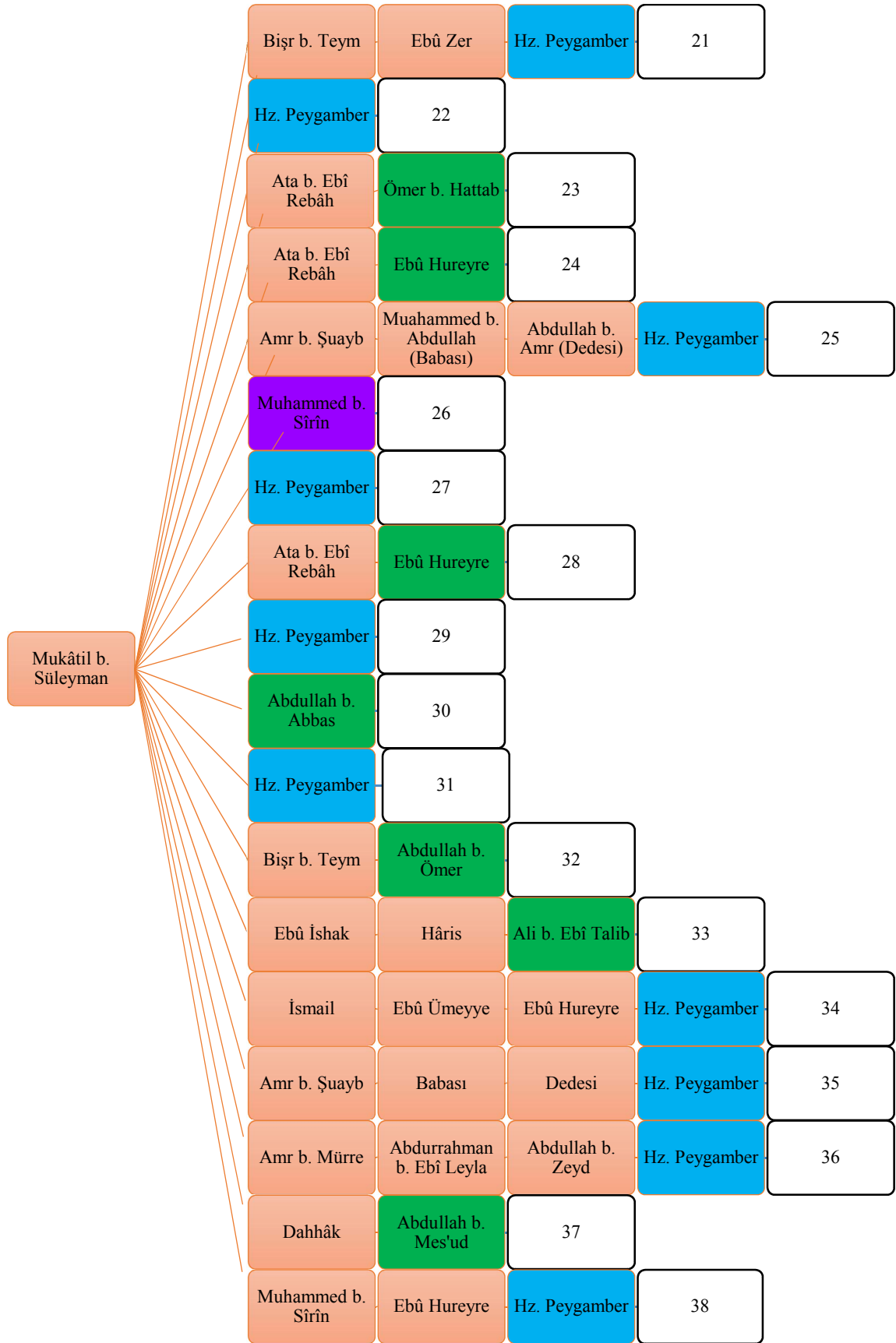
³⁷⁷ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 21.

³⁷⁸ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 159.

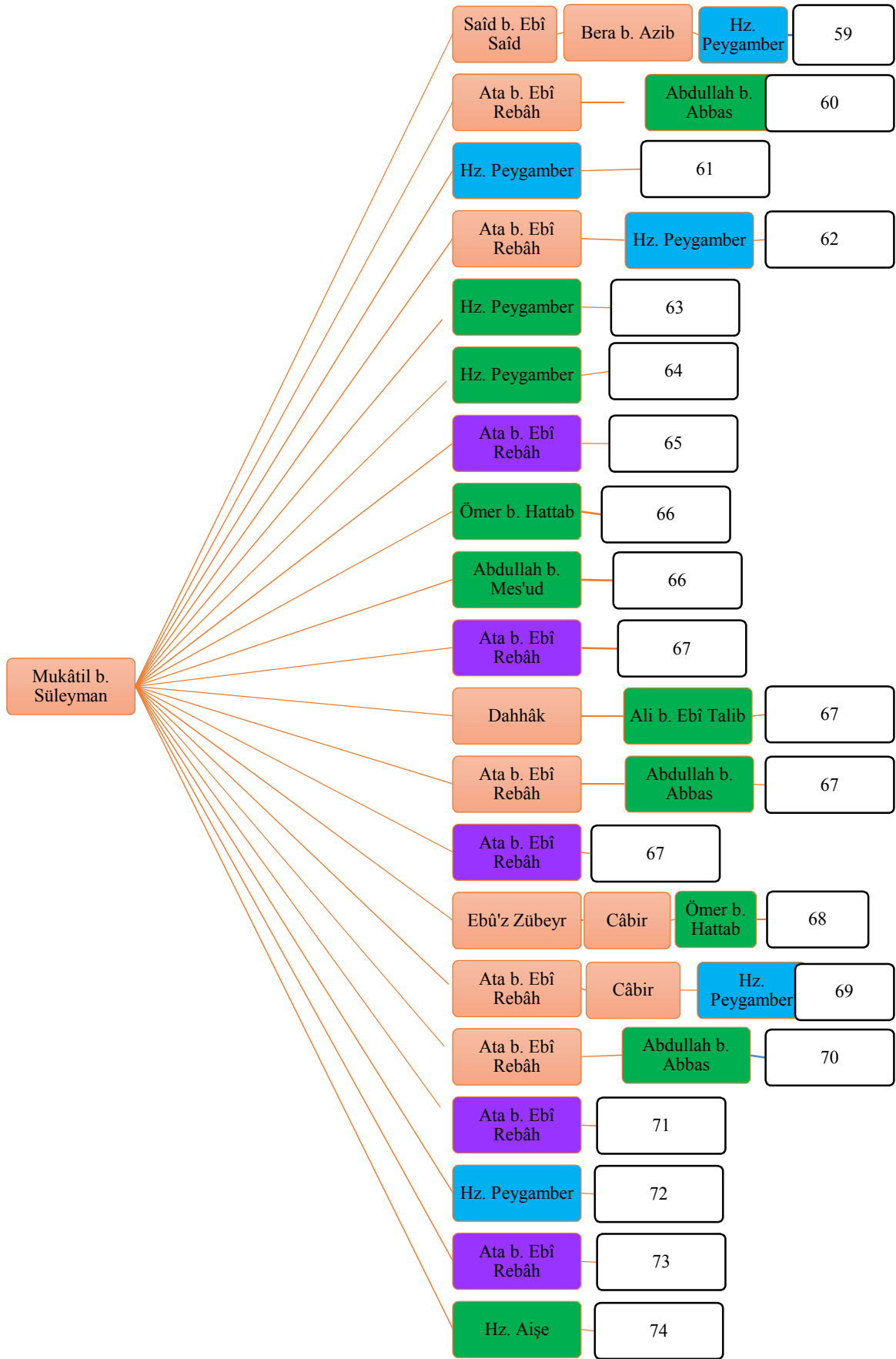
2. Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân'daki Rivâyetlerin Sened Şeması³⁷⁹

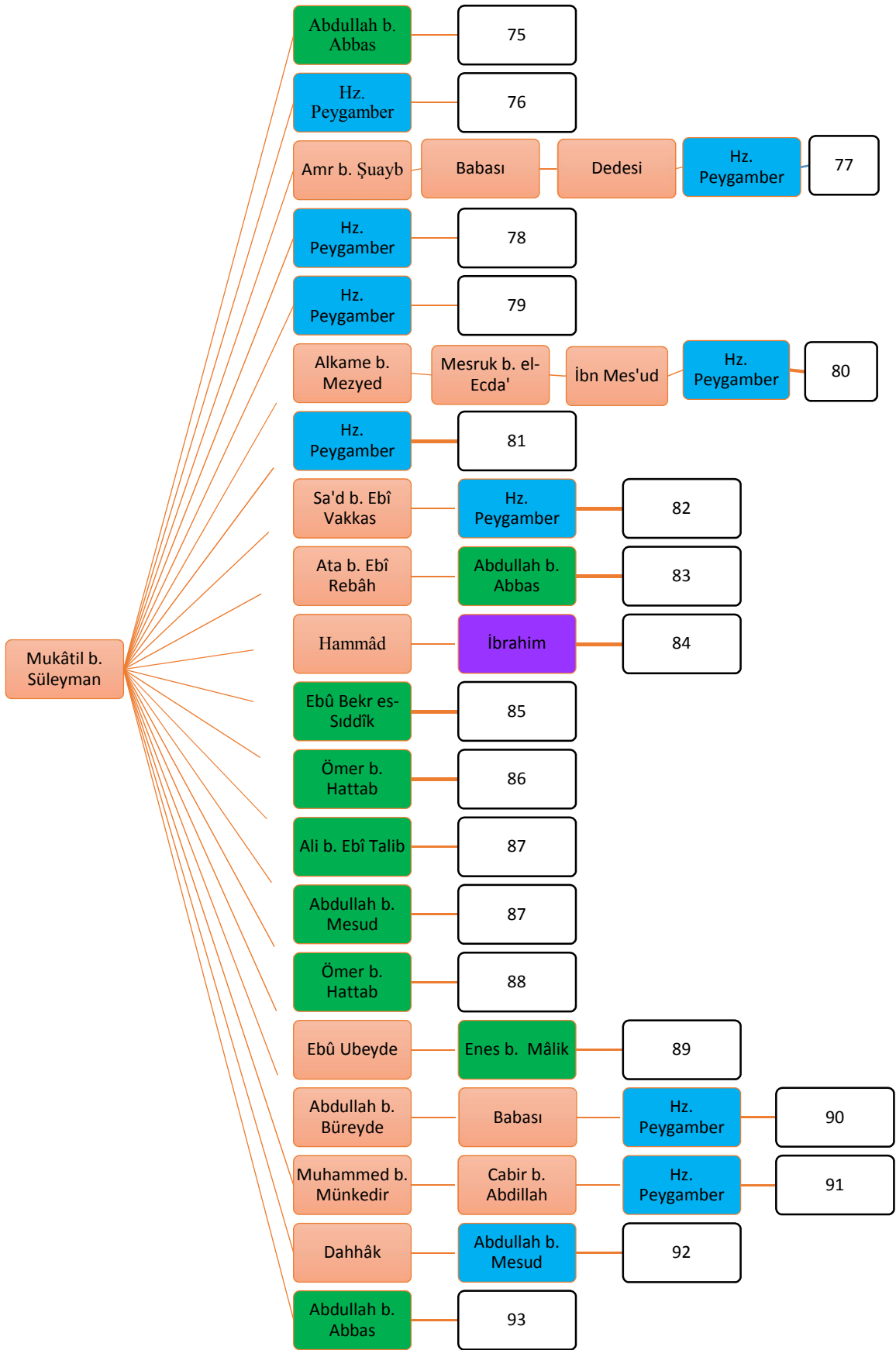

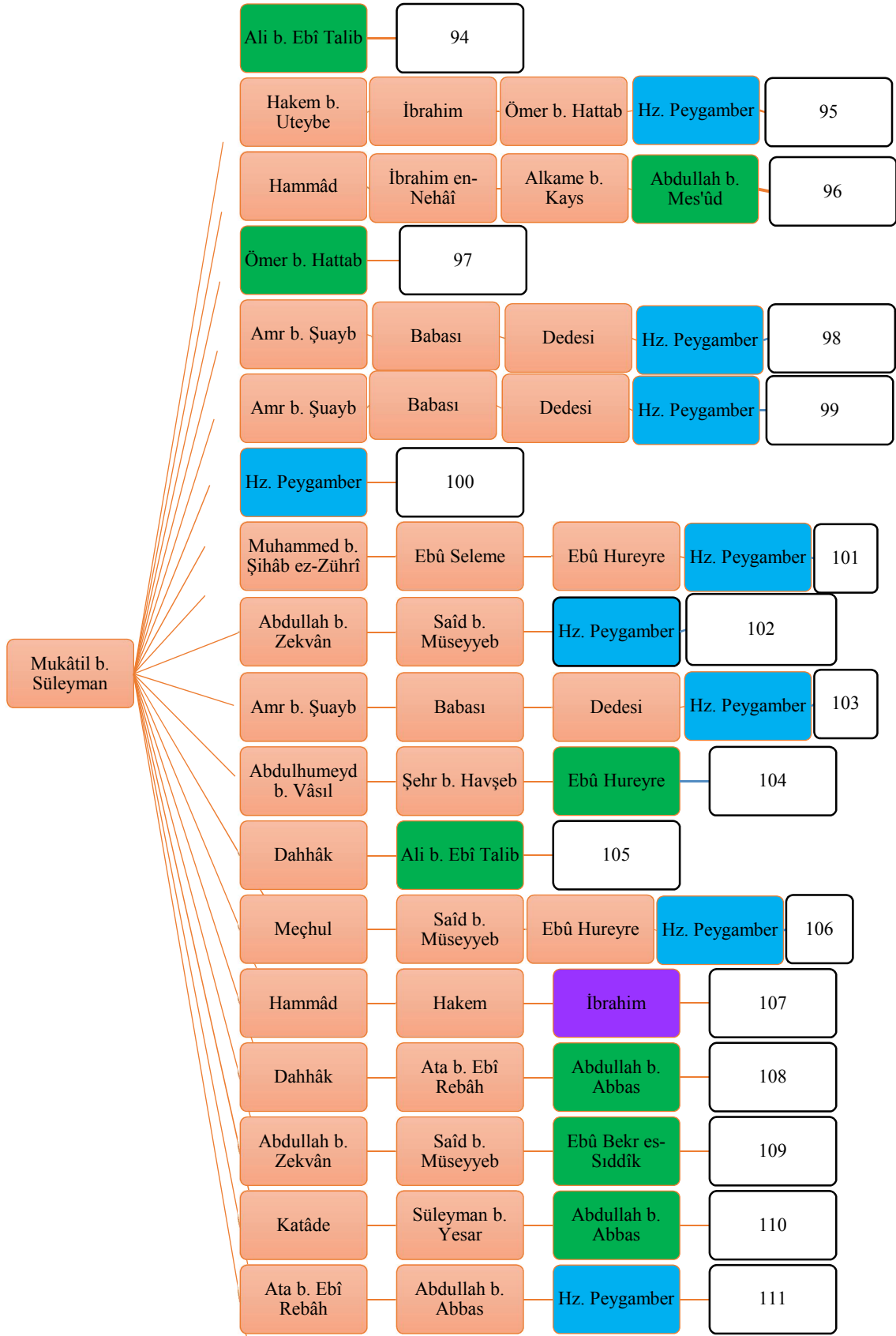
³⁷⁹ Tablodaki kahve renkli kutucuklar tablonun genel rengini, mavi renk merfû, yeşil renk mevkûf, eflatun ve sarı renkler maktû rivayetleri göstermektedir. Sayılar ise tablodaki senedlerin hangi rivâyette geçtiğine işaret etmektedir.

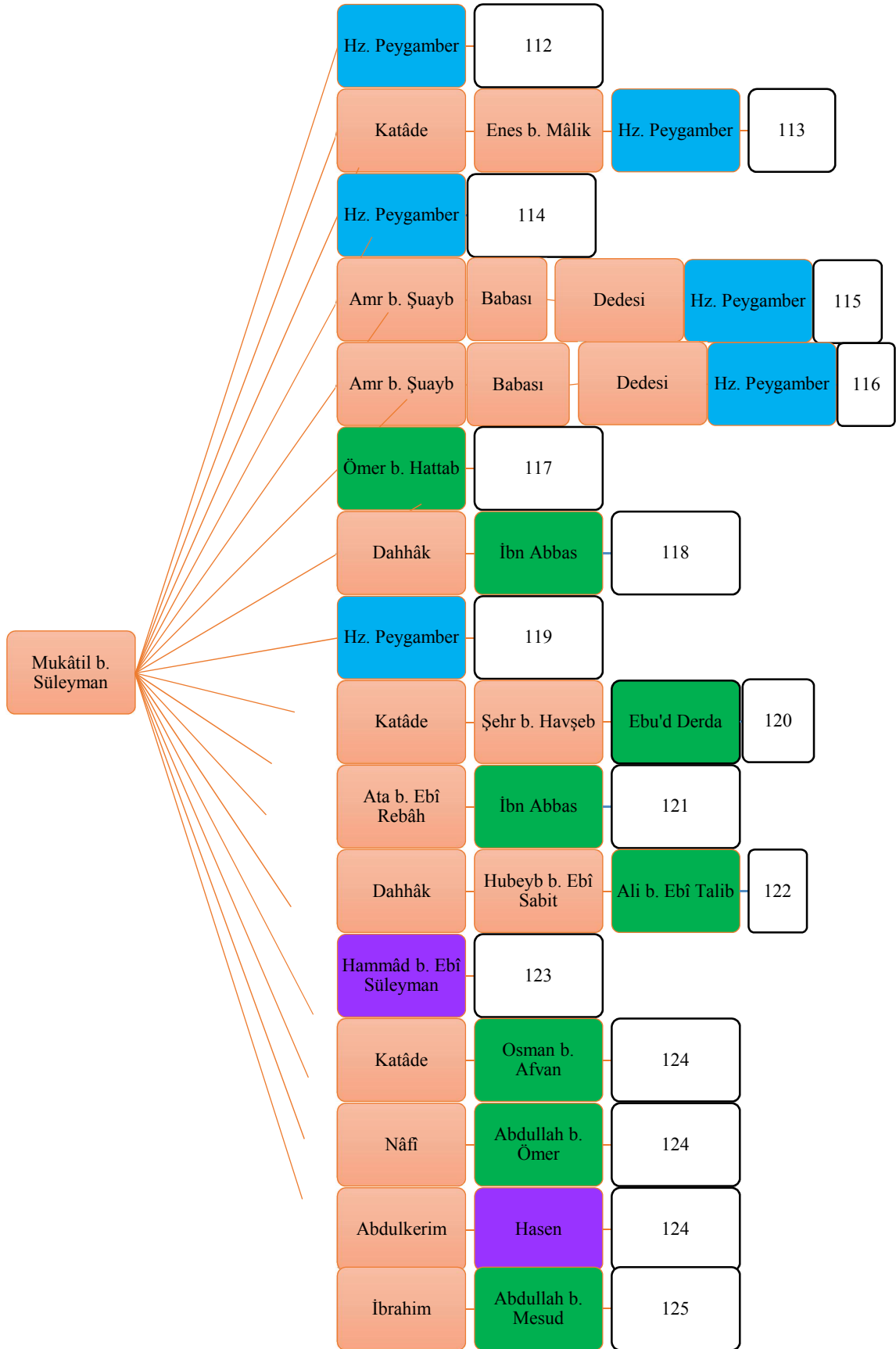

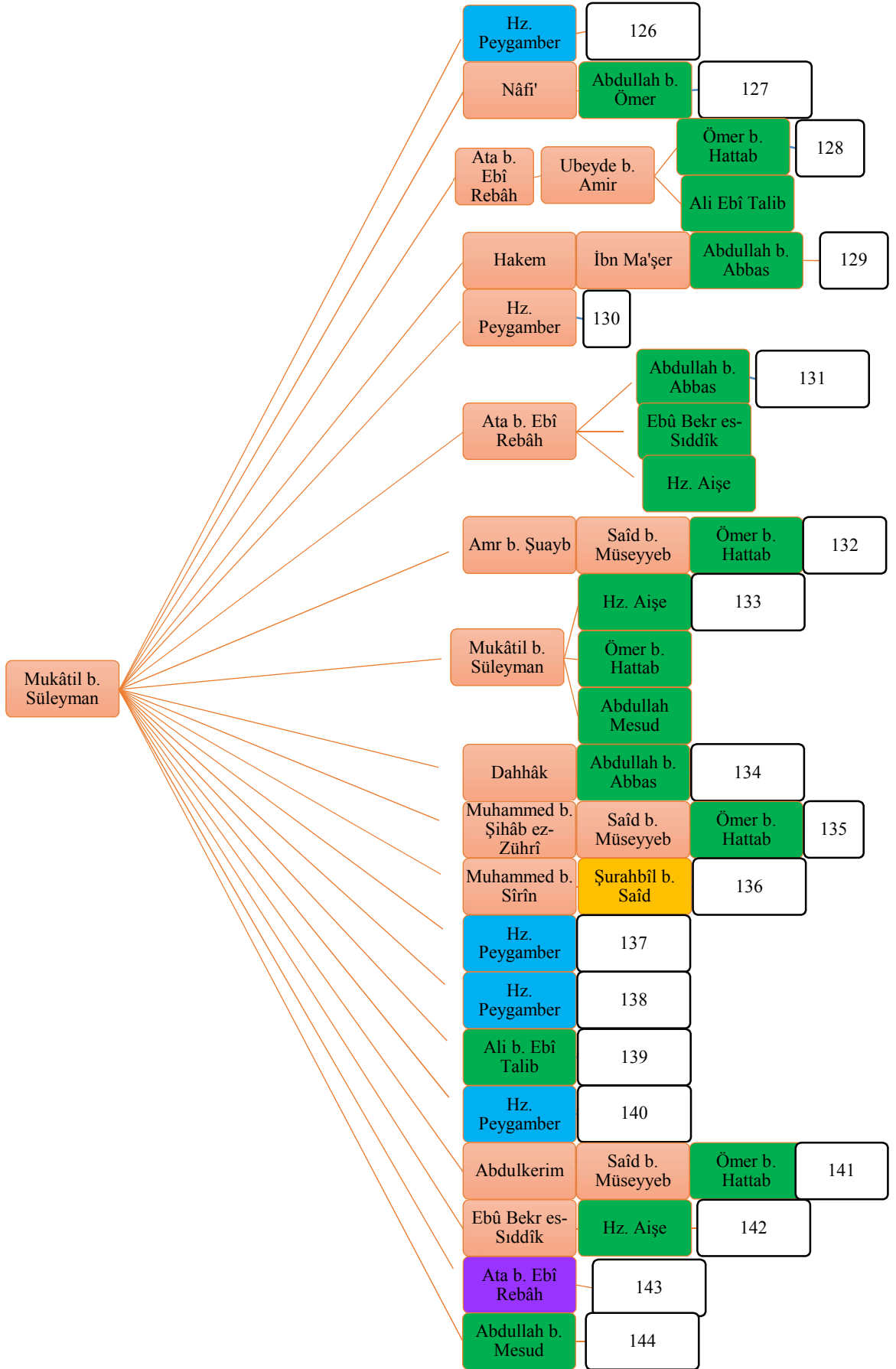
Mukâtil b. Süleyman	Ata b. Ebî Rebâh			39	
	Meçhul	Hz. Peygamber		40	
	Hz. Peygamber			41	
	Ata b. Ebî Rebâh	Abdullah b. Abbas		42	
	Hz. Peygamber			43	
	Şurahbil	Câbir	Hz. Peygamber	44	
	Zeyd el-Ammî	Enes b. Mâlik	Hz. Peygamber	45	
	Hz. Peygamber			46	
	Hz. Peygamber			47	
	Ebû İshak	Alkame b. Kays	Abdullah b. Mesud	48	
	Ömer b. Hattab	Hz. Peygamber		49	
	Nâfi'	Abdullah b. Ömer	Hz. Peygamber	50	
	Muhammed b. Münkedir	Câbir b. Abdullah	Hz. Peygamber	51	
	Amr b. Şuayb	Babası	Dedesi	Hz. Peygamber	52
	Ala b. Hâris	Mekhûl	Ebû'd Derda		53
	Amr b. Şuayb	Babası	Dedesi	Hz. Peygamber	54
	Ata b. Ebî Rebâh	Abdullah b. Abbas	Nâfi'	Abdullah b. Ömer	55
	Ebû Ubeyde	Enes b. Mâlik			56
Ata b. Ebî Rebâh	Ümmü'd Derda	Ebû'd Derda		57	
Hz. Peygamber				58	

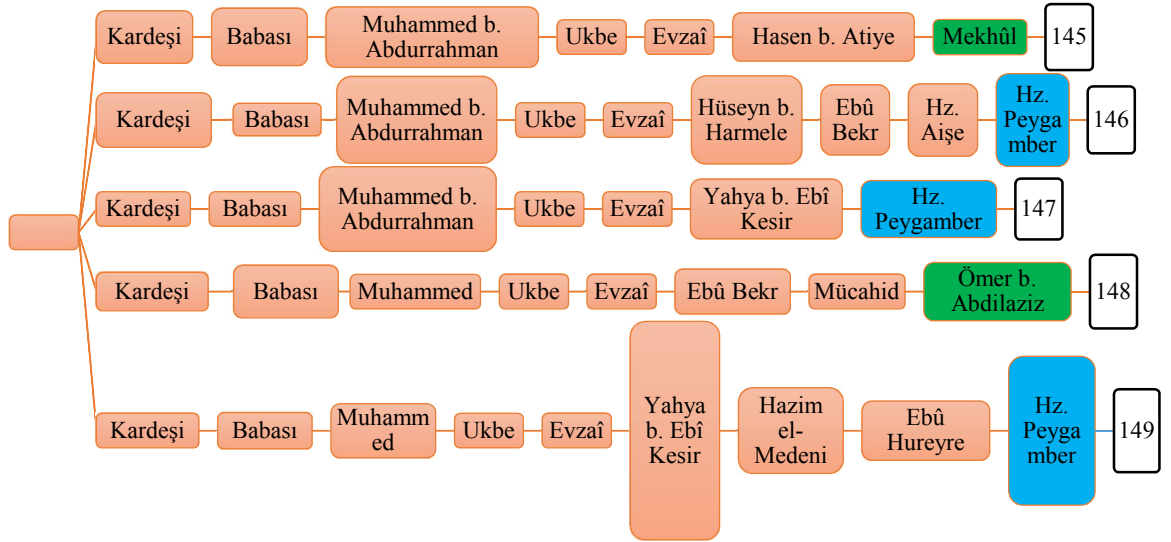

Sened şemasında da görüldüğü gibi Mukâtil Atâ b. Ebî Rebâh ve Amr b. Şuayb gibi âlimlerden daha çok rivâyette bulunmuştur. Emevîlerin Horasan'daki nüfuzu zayıflayınca Mukâtil, Basra'ya gitmiş ve burada Atâ b. Ebî Rebâh ve hadîsi ilk isnâd eden kişi olarak tavsif edilen ez-Zühri gibi âlimlerden istifade etmiştir.³⁸⁰ Mukâtil, Atâ'dan 29 hadîs rivâyet etmiş ve Atâ en fazla rivâyette bulunduğu kişi olmuştur.

Eserin sonunda yer alan ve senedleriyle birlikte zikredilen birkaç rivâyet bulunmaktadır ki bunlar, sevkedilişleri bakımından eserin diğer bölümlerinden farklı bir görünüm arz etmektedir. Aynı zamanda bunlar Mukâtil'e de isnâd edilmemiştir. Bundan dolayı yukarıdaki son şema diğerlerinden farklı gösterilmiştir.

3. Rivâyetlerin Kaynaklardaki Dağılımı ve Değerlendirilmesi

Bu bölümde Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsîru'l-Hamsi Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserindeki rivâyetleri, diğer hadîs kaynaklarında geçip geçmemesi bakımından incelenecek, Mukâtil'in rivâyet ettiği haberlerin mütâbisi veya şâhidi Kütübü Tis'a eserleri kapsamında tespit edilmeye çalışılacaktır. Mukâtil, bahsi geçen eserinde birçok hadîs kullanması ve bunları senedleriyle nakletmesi sebebiyle müellifin bu eseri üzerinden gidildi. Eserde geçen rivâyetler müellifin tertip ettiği şekilde, kronolojik olarak değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Mukâtil'in ilk rivâyeti îmânla ilgili Cibril hadîsidir.

1- مقاتل عن عبد الله بن بريدة قال : جاء جبريل إلى النبي صلى الله عليه وسلم في صورة أعرابي ، والنبي صلى الله عليه وسلم لا يعرفه ، فقال : يا محمد ، ما الإيمان ؟ قال النبي صلى الله عليه وسلم : أن تؤمن بالله واليوم الآخر والملائكة والكتاب والنبين والبعث بعد الموت والقدر خيره وشره . قال : فإذا فعلت ذلك فأنا مؤمن ؟ قال : نعم . قال : صدقت . قال : فما الإسلام ؟ قال : تشهد ألا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم شهر رمضان وتحج البيت . قال : فإذا فعلت ذلك فأنا مسلم ؟ قال :

³⁸⁰ Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleyman", *DIA*, 2006, XXXI, 131-136.

نعم . قال : صدقت . قال : فما الإحسان ؟ قال : تتقى الله عز وجل كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك .
فلما انصرف من عند النبي صلى الله عليه وسلم قال : على بالرجل . فلم يقدر عليه فعرفه عند ذلك . فقال :
هذا جبريل جاء يعلمكم أمر دينكم.³⁸¹

Hadîsi, Buhârî (256/870) Ebû Hureyre'den rivâyet ederken³⁸², Müslim (261/874) ise hem Hz. Ömer hem de Ebû Hureyre'nin rivâyetine yer vermiştir. Bu nedenle hadîs müttefakun aleyhtir. Hadîs, yine Ebû Dâvûd (275/888), Tirmizî (279/892), İbn Mâce (273/886) Nesâî (303/915) ve Ahmed b. Hanbel'den (241/855) rivâyet edilmektedir.³⁸³ Tirmizî hadîsi, hasen-sahih olarak değerlendirmektedir.³⁸⁴

Merfû olarak rivâyet edilen hadîs, sahihtir.

2- أخبرنا مقاتل عن ثابت البناني عن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن كعب بن عجرة عن النبي صلى

الله عليه وسلم في قوله : من جاء بالحسنة فله خير منها قال : الحسنة التوحيد.³⁸⁵

ولا تستوي الحسنة ولا السيئة، Şevkânî, Hadîs, başvuru kaynaklarda bulunamamıştır. Şevkânî, السيئة ولا تستوي الحسنة ولا الأyetini tefsir ederken “Kîle” sigasıyla hasenenin tevhid olduğunu belirtmiştir.³⁸⁶

³⁸¹ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 13.

³⁸³ Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim (ö. 256/870), **el-Câmiul Müsnedü's Sahih el-Muhtasarü min Umuri Rasulillah (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eayyamihi**, (Muhammed Züheyr b. Nasır), Dâru Tavkı'n Necat, İmân, 36; Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri en-Neysâbü'rî (ö. 261/875), **Sahihu Müslim**, (thk. Muhammed Fuad Abdülbakî), Dâru İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, Beyrut, tsz., İmân, 1; Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî (ö. 303/916), **Sünen**, (Abdulfettah Ebu Gudde), Mektebetü'l Mabuati'l İslamiyye, Haleb, İmân, 5; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistanî (ö. 275/889) **Sünenü Ebi Davud**, (thk. Muhammed Muhyiddin Aabdul Hamîd), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, tsz., Sünet, 16; Tirmizî, Ebu İsmâ Muhammed b. İsmâ (ö. 279/893), **Sünen**, (thk. Ahmed Muhammed b. Şâkir), Dâru İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, Beyrut, tsz., İmân, 4; İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvî (ö. 273/887), **Sünen**, (thk. Muhammed Fuad Abdülbakî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., İmân, 9; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856), **Müsned**, (thk. Şuayb Arnaûd), Müessesetü'r-Risale, tsz., I, 435.

³⁸⁴ Tirmizî, İmân, 4.

³⁸⁵ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 13.

³⁸⁶ eş-Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethü'l-Kadir**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, tsz., IV, 591.

3- آخرنا مقاتل عن بشر بن تيم المدني عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : الصلاة عماد الدين ،

فمن ترك الصلاة هدم الدين.³⁸⁷

Hadîs, Kütübü Tis'a eserlerinde geçmez. Hadîse mevzuat edebiyatı içinde yer verilmiştir. Ali el-Kârî, söz konusu hadîs için İbn Salah'ın "غير معروف", Nevevî'nin "منكر" ifadelerini kullandıklarını, Beyhâkî'nin³⁸⁸ ise zayıf bir senedle rivâyette bulunduğunu kaydeder.³⁸⁹

Yukarıdaki bilgilerden hareketle merfû olarak rivâyet edilen hadîsin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

4- مقاتل عن أبي إسحاق عن الحارث عن علي عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : آخرنا جبير

عليه السلام أن الصلاة الوسطى صلاة العصر التي غفل عنها نبي الله سليمان حتى توارت بالحجاب.³⁹⁰

Orta namazın hangi vakit olduğu konusunda hadîs kaynaklarında farklı açıklamalar vardır. Bazı rivâyetler, orta namazın sabah namazı³⁹¹, bazıları da öğlen namazı³⁹² olduğunu kaydeder. Bu rivâyette ise ikinci namazı olduğu dile getirilmiştir. İsm-i mevsulden sonraki kısmı hariç; hadîs, aynı lafızlarla *Yahyâ b. Saîd*→*Saîd*→*Katâde*→*Hasen*→*Semure* kanalıyla Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir.³⁹³ Bazı ilavelerle birlikte hadîs Müslim tarafından da rivâyet edilmiştir.³⁹⁴ İbn Huzeyme, *Ebû Tahir*→*Ebû Bekr*→*Ahmed b. Meni'*→*Abdulahab b. Atâ*→*Süleyman et-Teymî*→*Ebû Sâlih*→*Ebû Hureyre* tarihiyle hadîsi rivâyet etmiştir ki A'zamî isnâd'a sahih hükmünü vermiştir.³⁹⁵

³⁸⁷ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 14.

³⁸⁸ Beyhâkî, Ebu Bekr, Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/856), **Şuabu'l-İmân**, (thk. Muhammed Saîd ez-Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., IV, 300.

³⁸⁹ Ali el-Kârî, **el-Esrâru'l-Merfûa**, (Thk. Muhammed Sabbağ), Dâru'l-Emane, Beyrut 1971, s. 236-237.

³⁹⁰ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 14.

³⁹¹ Mâlik b. Enes, **Muvatta**, (Thk. Muhammed Fuad Abdulbakî), Dâru't-Türâsi'l-İlmiyye, Mısır, tsz,

³⁹² İmâm Mâlik, *Ebvâbu's-Siyer*, 60.

³⁹³ Ahmed b. Hanbel, XXXIII, 313.

³⁹⁴ Müslim, *Mesâcid*, 36.

³⁹⁵ İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk, **es-Sahih**, (Thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Mektebetü'l-slâmî, Beyrut, 1970, II, 290.

5- مقاتل : إن أول صلاة فرضت من الخمس صلاة الأولى فلذلك سميت صلاة الأولى لأنها أول

صلاة فرضت . قال : جاء جبريل إلى النبي صلى الله عليه وسلم ، وهو بمكة حين زالت الشمس ، فصلى النبي صلى الله عليه وسلم صلاة الأولى أربع ركعات ، والمسلمون خلف النبي صلى الله عليه وسلم يقتدون به و النبي صلى الله عليه وسلم يقتدى بجبريل عليه السلام . ثم جاء في وفا صلاة العصر فصلى به العصر أربع ركعات ، والمسلمون يقتدون بالنبي صلى الله عليه وسلم و النبي صلى الله عليه وسلم يقتدى بجبريل . ثم جاء حين غابت الشمس فصلى به المغرب ثلاث ركعات . ثم جاء حين ذهب بياض النهار ، يعنى الشفق ، وأظل الليل فصلى به العشاء أربع ركعات . ثم جاء بعد ما طلع الفجر فصلى به الفجر ركعتين.³⁹⁶

Mukâtil'in sened kullanmadığı hadîslerden biri olan bu rivâyet; Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel tarafından yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir.³⁹⁷ Bahsi geçen kaynaklarda hadîs, "أَمَّنِي جبريل" lafızlarıyla başlamaktadır. Ebû Dâvûd, Müsedded→Yahyâ→Süfyân→Abdurrahman b. Hâris→Hakîm b. Hakîm→Nafi' b. Cübeyr b. Mud'im→İbn Abbâs tarikiyle hadîsi rivâyet etmiştir. Elbânî, hadîse sahih hükmünü vermiştir.³⁹⁸

6- قال : حدثنا مقاتل عن سعيد بن صالح عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة رضى الله عنه عن

النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال في حديث له : لا تزال امتي بخير ما أسفروا صلاة الصبح وصلوا العشاء قبل اشتباك النجوم.³⁹⁹

Hadîs, başka bir tarikle ve benzer lafızlarla Ebû Dâvûd⁴⁰⁰, Ahmed b. Hanbel⁴⁰¹, Dârimî⁴⁰² tarafından rivâyet edilmektedir. Ebû Dâvûd'un; Ubeydullah b. Ömer→Yezid b. Zürey'→Muhammed b. İshâk→Yezid b. Ebî Habîb→Mersed b. Abdillâh→Ukbe b.

³⁹⁶ Mukâtil, a.g.e., s. 15.

³⁹⁷ Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, 2; Ahmed b. Hanbel, V, 202.

³⁹⁹ Mukâtil, a.g.e., s. 16.

⁴⁰⁰ Ebû Dâvûd, Salât, 6.

⁴⁰¹ Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 565.

⁴⁰² Dârimî, Ebu Muhammed Abdillâh b. Abdurrahman, **es-Sünen**, (thk. Fevvâz Ahmed), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut tsz., I, 92.

ما أسفروا⁴⁰³ *Âmir*'den rivâyette bulunduğu sened için Elbanî hasen sahih hükmünü vermiştir.

صلاة الصبح kısmı Kütübü Tis'a eserlerinde yoktur. Bununla birlikte Taberânî ve Bezzâr; eserlerinde, Ebû Hureyre'den gelen ve bu lafızların da içinde geçtiği rivâyete yer vermektedir.⁴⁰⁴

7- قال : قال النبي صلى الله عليه وسلم : ثلاث علي فريضة وهن لكم تطوع : قيام الليل والوتر

والسواك.⁴⁰⁵

Hadîs, Kütübü Tis'a eserlerinde bulunamamıştır. Ancak bu rivâyetin benzerini Dârekutnî, Beyhâkî ve Hâkim İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Bahsi geçen rivâyette ise Hz. Peygamber'e farz olup ümmete tatavvu' olan şeyler *kurban kesmek, vitr namazı ve fecirde iki rek'at namaz* şeklinde geçmekte ve rivâyetin zayıf olduğu bildirilmektedir.⁴⁰⁶

8- مقاتل عن أبي إسحاق عن الحارث عن علي رضي الله عنه في قوله عز وجل : وإدبار السجود .

قال : نعم الركعتان بعد صلاة المغرب . وإدبار النجوم قال : ركعتين قبل طلوع الفجر.⁴⁰⁷

Tirmizî; hadîsi, *Ebû Hişâm er-Rifaî*→*Muhammed b. Fadîl*→*İbn Küreyb*→*İbn Küreyb'in Babası*→*İbn Abbâs* tarikiyle rivâyet etmiştir. Tirmizî'nin sadece bu senedle *garîb-merfû* olduğunu söylediği bu hadîs, Elbânî tarafından zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰⁸ İbn Ebî Şeybe⁴⁰⁹, Hz. Ömerden; Beyhâkî ise Mukâtil'in verdiği senedle Hz. Ali'den mevkûf olarak rivâyet etmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰³ Ebû Dâvûd, Salât, 2.

⁴⁰⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 64.

⁴⁰⁵ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁰⁶ Darekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer, *Sünen*, (thk. Seyyid Abdullah Haşim), Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1966, Vitr, 1; Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir), Mektebetü Dari'l-Bâz, Mekke, 1994, Dahâya, 1; Hâkim, *Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdulkadir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, Vitr, 7; İbnü'l-Mülekkîn, Ebu Hafis Siracüddin Ömer b. Ali, *el-Bedrü'l-Münir*, (Thk. Abdullah b. Süleyman ve Diğerleri), Dâru'l-Hicre, Riyâd 2004, IV, 326.

⁴⁰⁷ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁰⁸ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 52.

⁴⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed (ö. 235), *el-Musanef*, (Thk. Muhammed Avvame), Dâru'l-Kible, Beyrut, 2006, Salât, 803.

⁴¹⁰ Beyhâkî, *eş-Şuabu'l-İmân*, Thk. Muhammed Saîd Zeğlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Thz., II, 523.

9-مقاتل عن عبد الكريم عن عبد الله بن عبد الرحمن عن عبد الرحمن إن النبي صلى الله عليه وسلم

كان يقرأ في الوتر أول ركعة : سبح اسم ربك الأعلى . وفي الأخرى : قل يا أيها الكافرون . وفي الثالثة : قل

هو الله أحد.⁴¹¹

Nesâî'nin *Ali b. Meymun*→*Mahled b. Yezid*→*Süfyân*→*Zebîd*→*Saîd b. Abdirrahman*→*Babası*→*Übey b. Ka'b* tarihiyle merfû olarak rivâyet ettiği hadîs'e Elbânî sahih hükmünü vermiştir. Tirmizî, İbn Abbâs kanalıyla gelen rivâyete yer vermiştir.⁴¹²

10- مقاتل عن نافع عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه كان يفصل بين الوتر الركعتين

والثالثة.⁴¹³

Hadîs, aynı senedle Ahmed b. Hanbel tarafından benzer lafızlarla rivâyet edilmiştir. Nafi'→İbn Ömer senedinin en sahih senedler arasında olduğuna yukarıda değinilmişti.⁴¹⁴

11- قال : قال ابن مسعود : يجزى مسح الرأس مرة واحدة.⁴¹⁵

Mukâtil'in İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak rivâyet ettiği hadîs'i, Tirmizî; *Rabî' binti Muavvez* kanalıyla merfû olarak rivâyet etmiştir. Tirmizî bu senede hasen-sahih demiştir.⁴¹⁶

12- مقاتل عن سعيد بن أبي كريب عن جابر بن عبد الله الأنصاري رحمه الله عن النبي صلى الله

عليه وسلم قال : أخبرني جبريل عليه السلام أن ربي عز وجل يأمرني أن أغسل الفنيك.⁴¹⁷

Başvurulan kaynaklarda hadîs bulunamadı.

⁴¹¹ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 19.

⁴¹² Tirmizî, *Ebvâbu'l-Vitr*, 10.

⁴¹³ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 19.

⁴¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IX, 333.

⁴¹⁵ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 21.

⁴¹⁶ Tirmizî, *Ebvâbu't-Tahâret*, 26.

⁴¹⁷ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 21.

13- مقاتل عن قتادة عن أنس بن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال : ويل للعراقيب من

النار.⁴¹⁸

Hadîs; Müslim⁴¹⁹, İbn Mâce⁴²⁰, İbn Hanbel⁴²¹ tarafından rivâyet edilmiştir. İbn Mâce'nin, *Ebû Bekr b. Ebî Şeybe*→*Ahves*→*Ebû İshâk*→*Saîd b. Ebî Küreyb*→*Câbir b. Abdullah* isnâdıyla rivâyet etiği hadîsi, Elbâni sahih olarak değerlendirmiştir.⁴²² Söz konusu rivâyetin sahâbî râvîleri, Hz. Âişe, İbn Ömer, Câbir b. Abdullah ve Ebû Hureyre'dir. Müslim, hem Câbir'den hem de Hz. Âişe'den gelen rivâyetleri eserine almıştır. Her iki tarikte bulunan râvîlerin sika olduğu belirtilmekle birlikte, Ebû İshâk'ın tedlîs yaptığı ve ihtilat da bulunduğu ifade edilmiştir.⁴²³

14- حدثنا مقاتل عن أبي إسحاق عن حبة العرنى عن علي بن أبي طالب رضوان الله عليه أنه

مضمض ثلاثاً ، واستنشق ثلاثاً ، وغسل وجهه ثلاثاً ، وذراعيه ثلاثاً ، ثم مسح برأسه ، ثم فاض الماء على

رجليه ثلاثاً ، ثم قام فشرب فضل الإناء . فقال : هكذا رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ وهكذا

رأيته يشرب.⁴²⁴

Hadîs; Tirmizî⁴²⁵, Nesâî⁴²⁶ ve Ahmed b. Hanbel⁴²⁷ tarafından rivâyet edilmiş ve her üç eserde de Hz. Ali kanalıyla merfû olarak nakledilmiştir. Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel hadîsi, *Ebû İshâk*→*Ebû Hayye*→ *H. Ali* tarikiye benzer lafızlarla rivâyet etmişlerdir. Elbânî, bu senedle gelen rivâyeti sahih diye nitelemektedir.⁴²⁸

⁴¹⁸ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 21.

⁴¹⁹ Müslim, *Tahâret*, 9.

⁴²⁰ İbn Mâce, *Tahâret*, 55.

⁴²¹ Ahmed b. Hanbel, XVI, 108.

⁴²² İbn Mâce, *Tahâret*, 55.

⁴²³ İbn Mâce, *Tahâret*, 55.

⁴²⁴ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 21.

⁴²⁵ Tirmizî, *Tahâret*, 37.

⁴²⁶ Nesâî, *Tahâret*, 76.

⁴²⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 309.

⁴²⁸ Nesâî, *Tahâret*, 76.

15- مقاتل عن جرير بن يزيد عن جرير بن عبد الله البجلي أنه قال : رأيت النبي صلى الله عليه

وسلم يمسح على الخفين بعد نزول المائدة . قال : وكان جرير أسلم بعد نزولها.⁴²⁹

Hadîs; Müslim⁴³⁰ , Tirmizî⁴³¹ , Ebû Dâvûd⁴³² , İbn Mâce⁴³³ ve Ahmed b. Hanbel⁴³⁴ tarafından hemen hemen aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Yukarıda isimleri zikredilen müellifler umumiyetle hadîsi, *Hannâd*→*Vekî*'→*A'meş*→*İbrâhim*→*Hemmam b. Hars*→*Cerir b. Abdullah* tarikiyle nakletmişlerdir.⁴³⁵ Ancak sened'de bulunan İbrâhim ve A'meş, onun (Cerir b. Abdullah'ın) Hz. Peygamber'in bu uygulamasını gördüğü konusunda şüpheleri vardır. Bu şüphelerini de “*Cerir, Maidenin inişinden sonra Müslüman oldu*” diyerek dile getirmişlerdir. Bununla birlikte Tirmizî, Cerir b. Abdullah'tan gelen hadîsin hasen-sahih olduğunu söylemiştir.⁴³⁶

16- مقاتل : عن أبي إسحاق عن علي بن ربيعة عن علي بن أبي طالب رضوان الله عليه عن النبي

صلى الله عليه وسلم قال : المسح على الخفين ثلاثة أيام ولياليهن للمسافر وللمقيم يوم وليلة.⁴³⁷

Hadîs; Tirmizî⁴³⁸ , Nesâî⁴³⁹ , İbn Mâce⁴⁴⁰ ve Ahmed b. Hanbel⁴⁴¹ tarafından rivâyet edilmiştir. İbn Mâce'nin Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği hadîs için sahih li-gayrihi hükmünü veren Elbânî, Nesâî'nin *İshâk b. İbrâhim*→*Abdurrezzak*→*Sevrî*→*Amr b. Kays*→*Hakem b. Atiyye*→*Kâsım*→*Şürayh b. Hânî*→*Hz. Ali* tarikiyle gelen rivâyete sahih demektedir. Tirmizî ise bu hadîsi Saffan b. Asâl yoluyla nakletmiş ve bu hadîs için hasen-sahih tabirini kullanmıştır.⁴⁴² Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel, Mukâtil'in vermiş olduğu senedle ve aynı lafızlarla hadîsi rivâyet etmiştir.

⁴²⁹ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 21.

⁴³⁰ Müslim, Tahâret, 22.

⁴³¹ Tirmizî, Ebvâbu't-Tahâret, 70.

⁴³² Ebû Dâvûd, Tahâret, 59.

⁴³³ İbn Mâce, Tahâret, 84.

⁴³⁴ Ahmed b. Hanbel, XXXI, 537.

⁴³⁵ Tirmizî, Ebvâbu't-Tahâret, 70.

⁴³⁶ Tirmizî, Ebvâbu't-Tahâret, 70.; Ebû Dâvûd, Tahâret, 59; İbn Mâce, Tahâret, 84; Ahmed b. Hanbel, XXXI, 537.

⁴³⁷ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 21.

⁴³⁸ Tirmizî, Ebvâbu't-Tahâret, 71.

⁴³⁹ Nesâî, Tahâret, 99.

⁴⁴⁰ İbn Mâce, Tahâret, 86.

⁴⁴¹ Ahmed b. Hanbel, I, 145.

⁴⁴² Tirmizî, Ebvâbu't-Tahâret, 71.

17- مقاتل عن الكاهلى عن أبى طارق عن على بن أبى طالب أنه بال ثم توضأ ومسح على نعليه

ثم صلى.⁴⁴³

Hadîs, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiş ve Ebû Dâvûd'un Evs b. Evs es-Sakaff'den rivâyeti *sahih* olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴⁴

18- مقاتل عن عطاء قال : عشر خصال فطر عليهن إبراهيم عليه السلام وهن لنا سنة ، خمس فى

الرأس وخمس فى الجسد ، فأما اللواتى فى الرأس فالمضمضة والاستنشاق والسواك وقص الشاربين وفرق الشعر .

وأما اللواتى فى الجسد بالاستنجاء والاستحداد والختان ونتف الإبط وتقليم الأظفار.⁴⁴⁵

Hadîs; benzer lafızlarla Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından merfû olarak rivâyet edilmiştir.⁴⁴⁶ İsimleri zikredilen bu beş müellif, hadîsi aynı senedle zikretmişlerdir. Tirmizî, bu sened için hasen hükmünü vermiştir.⁴⁴⁷

Beyhâkî hemen hemen aynı lafızlarla *وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ* lâzımlarıyla İbn Abbâs'ın sözü olarak nakletmiştir.⁴⁴⁸

19- مقاتل عن الكاهلى عن سالم عن كريب عن ابن مسعود عن ميمونة زوج النبي صلى الله عليه

وسلم قالت : كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا أراد أن يغتسل بدأ فغسل كفيه ثم أفرغ الماء بيده اليمنى على

اليسرى فغسل بها عورته ثم مسح يده اليسرى بالأرض ثم غسلهما ثم توضأ وضوءه للصلاة غير القدمين ثم

صب الماء على رأسه ثم على جسده ثم تنجى من كانه فغسل قدميه.⁴⁴⁹

⁴⁴³ Mukâtil, a.g.e., s. 21.

⁴⁴⁴ Ebû Dâvûd I, 62; Ahmed b. Hanbel, II, 274.

⁴⁴⁵ Mukâtil, a.g.e., s. 23.

⁴⁴⁶ Müslim, Tahâret,16; Tirmizî, Edeb, 14; Ebû Dâvûd, Tahâret, 29; İbn Mâce, Tahâret, 29; Ahmed b. Hanbel, XLI, 507.

⁴⁴⁷ Tirmizî, Edeb, 14.

⁴⁴⁸ Beyhâkî, Tahâret, 157.

⁴⁴⁹ Mukâtil, a.g.e., s. 24.

Hadîs'i; Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir.⁴⁵⁰ Tirmizî; *Hennâd*→*Vekî'*→*A'meş*→*Sâlim*→*Küreyb*→*İbn Abbâs*→*Hz. Meymûne* tarikiyle rivâyet ettiği hadîs'e hasen-sahih demiştir.⁴⁵¹

Mukâtil'in zikrettiği senedde Meymûne ile Küreyb arasında İbn Mes'ûd'un ismi yer almaktadır. Ancak yukarıdaki eserlerde bu iki râvî arasında İbn Abbâs'ın ismi bulunmamaktadır.

20- مقاتل : عن جابر الجعفي عن عامر الشعبي عن عبد الله بن عباس قال : أربع لا يجنبن منهن

الثوب والجسد والماء والأرض.⁴⁵²

Hadîs, başvuru Kütübü Tis'a eserlerinde bulunamamıştır. Bununla birlikte Dârekutnî ve Beyhâkî; İbn Abbâs ve Âmir kanalıyla bu rivâyeti eserlerine almışlardır. Dârekutnî, yukarıdaki dört unsura yer vermekle birlikte "الجسد" lafzının yerine "الإنسان" lafzını kullanmıştır.⁴⁵³

21- مقاتل عن بشر عن تيم عن أبي ذر قال : جاء رجل من ربيعة إلى رسول الله صلى الله عليه

وسلم فقال : يا رسول الله ، إنا لا نصيب الماء إلا الشهر ومعنا الأهلون . فقال النبي صلى الله عليه وسلم :

الصعيد طيب ولو إلى سنتين.⁴⁵⁴

Hadîs; Nesâî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel tarafından yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir.⁴⁵⁵ Ebû Dâvûd'un *Musa b. İsmail*→*Hammâd*→*Eyyub*→*Ebû Kılâbe*→*Beni Âmir*den bir kişi→*Ebû Zerr* tarikiyle merfû olarak rivâyet ettiği haber, *sahih olarak* nitelendirilmiştir.⁴⁵⁶ Ebû Dâvûd'un zikrettiği seneddeki meçhul râvînin Amr b. Bûcdan olduğu yine Ebû Dâvûd'un verdiği başka bir senedde görülmektedir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁰ Müslim, Hayz, 9; Tirmizî, Ebvâbu't-Tahâret, 76; Nesâî, 161; İbn Mâce, Tahâret, 94; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 420.

⁴⁵¹ Tirmizî, Ebvâbu't-Tahâret, 76.

⁴⁵² Mukâtil, a.g.e., s. 24.

⁴⁵³ Dârekutnî, Tahâret, 41; Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübra**, Tahâret, 277.

⁴⁵⁴ Mukâtil, a.g.e., s. 26.

⁴⁵⁵ Nesâî, Tahâret, 202. ; Ebû Dâvûd, Tahâret, 126; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 234.

⁴⁵⁶ Ebû Dâvûd, Tahâret, 126.

⁴⁵⁷ Ebû Dâvûd, Tahâret, 126.

22- حدثني عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله عز وجل : لقد آتيناك سبعا من المثاني . قال :

هي فاتحة الكتاب.⁴⁵⁸

Buhârî, yukarıdaki âyeti bab başlığı yapmış ve Fâtiha sûresinin السَّبْعِ الْمَثَانِي olduğu rivâyetini *Muhammed b. Beşşar*→*Ġunder*→*Şu'be b. Hubeyb*→*Hafs b. Asım*→*Ebû Saîd b. Muallâ* kanalıyla merfû olarak nakletmiştir.⁴⁵⁹ Nesâî'nin de aynı senedle naklettiği rivâyet sahih olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶⁰

23- مقاتل عن عطاء عن عمر بن الخطاب قال : لا تجزى صلاة إلا بفاتحة الكتاب وشيء معها .

ومن قرأ ثلاث آيات مع فاتحة الكتاب فقد حل له الركوع.⁴⁶¹

Mukâtil'in mevkûf olarak verdiği bu rivâyet, temel hadîs kaynaklarında umumiyetle فصاعدا الكتاب بفاتحة الكتاب لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب فصاعدا şeklinde geçmektedir. Nesâî; *Süveyd b. Nasr*→*Ma'mer*→*Zührî*→*Mahmud b. Rebî'*→*Ubade b. Samid* kanalıyla rivâyet ettiği hadîs'e sahih hükmü verilmiştir.⁴⁶² Hadîs'in son kısmı Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemekle birlikte Nesâî'nin rivâyetinde olduğu gibi فصاعدا lafzı yer almaktadır.

24- مقاتل عن عطاء عن أبي هريرة قال : تجزى فاتحة الكتاب في المكتوبة وحدها.⁴⁶³

Bu hadîs, Kütüb'ü Tis'a'da geçmemekle birlikte İbn Ebî Şeybe tarafından *Yezîd b. Harun*→*Haccac*→*Atâ*→*Ebû Hureyre* tarikiyle mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin vermiş olduğu sened ile Mukâtil'in sevkemiş olduğu senedin aynı olduğu müşahade edilmektedir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ Mukâtil, a.g.e., s. 29.

⁴⁵⁹ Buhârî, Tefsir, 191.

⁴⁶⁰ Nesâî, Salât, 26.

⁴⁶¹ Mukâtil, a.g.e., s. 29.

⁴⁶² Müslim, Salât, 11; Ebû Dâvûd, Salât, 138; Nesâî, Sıfetu's-Salât, 24.

⁴⁶³ Mukâtil, a.g.e., s. 30.

⁴⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, Salât, 137.

25-مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : صلاة لا

يقرأ فيها بفاتحة الكتاب فهي خداج ثم هي خداج.⁴⁶⁵

Hadîs, İmâm Mâlik, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir.⁴⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, Mukâtil'in kullandığı senedle ve aynı lafızlarla hadîsi rivâyet etmiştir.⁴⁶⁷

26- مقاتل عن محمد بن سيرين : قال من نسي أن يقرأ بفاتحة الكتاب وقرأ غيرها فقد تمت صلاته

وعليه سجدتا السهو ، ومن قرأ في ركعتين ومن صلاته فقد أجزأه ولا يجزى القراءة في أقل من ركعتين.⁴⁶⁸

Mukâtil'in Muhammed b. Sîrîn'den rivâyet etmiş olduğu bu haber, Kütübü Tis'a eserlerinde bulunmamıştır. Bununla birlikte bahsi geçen hadîs, Abdurrezzak tarafından Atâ'dan rivâyet edilmiştir. İbn Cüreyc, herhangi bir rek'atta Ümmü'l Kur'ân'ı unutmayı Atâ'ya sorunca Atâ, namazın tamam olduğunu ancak sehiv secdesi yapması gerektiğini söylemiştir.⁴⁶⁹

27- قال : قرأ النبي صلى الله عليه وسلم في صلاة الغداة : إذا وقعت الواقعة فقرأها رجل من خلفه

وجهر بما قرأ النبي صلى الله عليه وسلم . فلما قضى النبي صلى الله عليه وسلم قال : أيكم الذي نازعني

السورة ؟ ونزلت : وإذا قرىء القرآن فاستمعوا به وأنصتوا لعلكم ترحمون.⁴⁷⁰

Âyetin sebebi nüzulü bağlamında benzer bir rivâyet Beyhâkî tarafından rivâyet edilmiştir. Beyhâkî'nin rivâyetinde yukarıdaki rivâyetin bazı kısımları bulunmamaktadır. Ancak her iki rivâyetin ana temaları örtüşmektedir. Beyhâkî'de geçen rivâyet şöyledir:

“Hz. Peygamber, namazda Kur'ân okurken Ensar'dan bir gencin de okuduğunu işitti. Bunun üzerine “وإذا قرىء القرآن...” âyeti indi”

⁴⁶⁵ Mukâtil, a.g.e., s. 30.

⁴⁶⁶ İmâm Mâlik, Ebvâbu's-Salât, 34; Müslim, Salât, 11; Tirmizî, Salât, 233; Ebû Dâvûd, Salât, 238; İbn Mâce, İkâmi's-Salât, 11; Ahmed b. Hanbel, XI, 503.

⁴⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, XI, 503.

⁴⁶⁸ Mukâtil, a.g.e., s. 30.

⁴⁶⁹ Abdurrezzak b. Hemmam es-Sa'ânî, **Musannef**, (thk. Habibu'r-Rahman el-A'zamî), Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1972, Salât, II, 123.

⁴⁷⁰ Mukâtil, a.g.e., s. 30.

Beyhâkî'nin Mücâhid'den rivâyet etmiş olduğu hadîs mürsel, dolayısıyla da bu senedle zayıftır. Çünkü Mücâhid sahâbe râvîsini düşürmüş ve doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir.⁴⁷¹

Mezkûr hadîs, Nesâî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İmâm Mâlik ve Ahmed b. Hanbel tarafından da Ebû Hureyre kanalıyla merfû olarak rivâyet edilmiştir. Ancak bu eserlerdeki rivâyetler âyetin sebebi nüzulü bağlamında değil, cehri bir namazda bir kişinin Hz. Peygamber'le birlikte sesli Kur'ân okuması ve Hz. Peygamber'in de bu kişiyi bundan nehyetmesi şeklinde verilmiştir.⁴⁷² Tirmizî bu hadîsin hasen olduğuna hükmetmiştir.⁴⁷³

28- قال مقاتل : وقال عطاء : سألت أبا هريرة رضي الله عنه : نقرأ خلف الإمام ؟ اقرأ يا

أعجمي في نفسك.⁴⁷⁴

Hadîs, İmâm Mâlik, Nesâî, İbn Mâce, İbn Huzeyme, İbn Hibbân tarafından Ebû Hureyre vasıtasıyla rivâyet edilmiştir. Mukâtil'in de Ebû Hureyre kanalıyla vermiş olduğu metin, bahsi geçen müelliflerin eserlerinde yukarıda zikredilen 25 numaralı hadîsin parçası olarak nakledilmiştir. Bu rivâyet şu şekilde sunulmaktadır.

Ebû's Sâib dedi ki Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini işittim: "Hz. Peygamber, şöyle dedi: Kim namaz kılar da o namazda Ümmü'l Kur'ân'ı/Fâtihayı okumazsa o namaz eksiktir, eksiktir, eksiktir." Ben (Ebû's Sâib) de Ebû Hureyre'ye 'ben, bazen İmâmın arkasında Fâtihayı okuyorum, dedim'. Ebû Hureyre elimi tuttu ve şöyle dedi: Ey Farisî Fâtihayı içinden oku! Çünkü Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum. Allah Teâlâ şöyle buyurdu. Namazı benim ve kulum arasında ikiye böldüm. Yarısı benim için, yarısı da kulum içindir ve kulumun istediği şey ona verilecektir.⁴⁷⁵

İbn Hibbân, bu hadîsi *Hüseyn b. İdris → Ahmed b. Ebî Bekr → Mâlik → Alâ b. Abdirrahman → Ebû's Sâib Mevlâ Hişâm b. Zühre* tarihiyle rivâyet etmiş Muhakkik Şuayb Arnaûd ise hadîsi bu senedinin Müslimin şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Salât, 266.

⁴⁷² Nesâî, Sıfetu's-Salât, 28; Ebû Dâvûd, Salât, 133; Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, 233; İmâm Mâlik, Ebvâbu's-Salât, 34; Ahmed b. Hanbel, XIII, 222.

⁴⁷³ Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, 233.

⁴⁷⁴ Mukâtil, a.g.e., s. 31.

⁴⁷⁵ İmâm Mâlik, Ebvâbu's-Salât, 34; Nesâî, Sıfatu's-Salât, 23; İbn Mâce, İkametu's-Salât, 11; İbn Huzeyme, Salât, 95; İbn Hibbân, Salât, 10.

⁴⁷⁶ İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebu Hâtim (ö. 354), **Sahih**, (thk. Şuayb Arnaûd), Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1988, Salât, 10.

29- مقاتل عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه كان يقول في ركوعه : سبحان ربى العظيم ويحمد ثلاثاً

. وفى سجوده : سبحان ربى الأعلى ثلاثاً.⁴⁷⁷

Hadîs, benzer lafızlarla Müslim, Tirmizî, Nesâî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî tarafından rivâyet edilmiştir.⁴⁷⁸ Tirmizî; *Mahmud b. Geylan*→*Ebû Dâvûd*→*Şu'be*→*A'meş*→*Saîd b. Ubeyde*→*Müstevrid*→*Sulate b. Züfer*→*Huzeyfe* tarikiyle merfû olarak zikrettiği hadîs için hasen-sahih ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁹

30- قال مقاتل : قال ابن عباس : ما فطنت بفضل صلاة الضحى حتى أتيت على هذه الآية :

الجبال معه يسبحن بالعشى وإشراق.⁴⁸⁰

Bu haber, Kütübü Tis'a eserlerinde bu lafızlarla bulunamamıştır. Bununla birlikte Abdurrezzak ve Hâkim bu haberi yine İbn Abbâs'tan mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir. Abdurrezzak bu rivâyeti, *Ma'mer*→*Atâ*→*İbn Abbâs* tarikiyle sevketmiştir. Bu rivâyete göre İbn Abbâs şöyle demektedir: *âyetini سخرنا الجبال معه يسبحن بالعشى والإشراق* okuyuncaya kadar duhâ namazıyla ilgili içimde hiçbir şey yoktu.⁴⁸¹

Mukâtil'in rivâyeti ile Abdurrezzak'ın vermiş olduğu rivâyetin örtüştüğü görülmektedir.

31- قال النبي صلى الله عليه وسلم لجبريل عليه السلام وددت أن ربى عز وجل صرفنى عن قبلة

اليهود إلى غيرها. قال جبريل عليه السلام : إنما أن عبد مثلك ، فسل ربك ذلك . فصعد جبريل عليه السلام

وجعل النبي صلى الله عليه وسلم يديم النظر إلى السماء رجاء أن يأتيه بما سأل فأتاه بما سأل.⁴⁸²

Kiblenin Beytü'l Makdis'ten Beytü'l Haram'a çevrilmesi ile ilgili birçok rivâyet, Kütübü Tis'a eserlerinde rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerde Hz. Peygamber'in 16 veya 17 ay boyunca Beytü'l Makdis'e doğru namaz kıldığı, bununla birlikte kiblenin Ka'be olmasını istediği ve bundan dolayı da yüzünü sık sık semaya çevirdiği zikredilmektedir.

⁴⁷⁷ Mukâtil, a.g.e., s. 31.

⁴⁷⁸ Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn*, 27; Tirmizî, *Ebvâbu's-Salât*, 194; Nesâî, *Sıfetu's-Salât*, 77; Ebû Dâvûd, *Salât*, 153; İbn Mâce, *İkâmi's-Salât*, 20; Ahmed b. Hanbel, V, 460; Dârimî, *Salât*, 69.

⁴⁷⁹ Tirmizî, *Ebvâbu's-Salât*, 194.

⁴⁸⁰ Mukâtil, a.g.e., s. 35.

⁴⁸¹ Abdurrezzak, III, 79; Hâkim, IV, 53.

⁴⁸² Mukâtil, a.g.e., s. 37.

Ancak Mukâtil'in verdiği metinde geçen Cebrail ile Hz. Peygamber'in kible'nin değişmesi konusundaki konuşmalar bu rivâyetlerde yer almamaktadır.⁴⁸³ Tirmizî, bu hadîsi Berâ b, Âzib'ten rivâyet etmiş ve bu senedle gelen hadîsin hasen-sahih olduğuna hükmetmiştir.⁴⁸⁴

32- مقاتل عن بشر بن تيم عن عبد الله بن عمر قال : إذا جعلت المغرب عن يمينك والمشرق عن

يسارك فما بينهما قبلة لأهل المشرق.⁴⁸⁵

Ma bin al-mashrik wa'l-maghrib qibla, Tirmizî *Sünen*'inde rivâyet etmiştir. Tirmizî,

hadîsini Ebû Hureyre kanalıyla merfû olarak rivâyet ettikten sonra bu habere hasen-sahih hükmünü vermiştir. Daha sonra da bu metnin sahâbeden birçok kişi tarafından rivâyet edildiğini aktararak Mukâtil'in yukarıda vermiş olduğu rivâyeti Hz. Ömer'den aynen nakletmiştir.⁴⁸⁶

33- مقاتل عن أبي إسحاق عن الحارث عن علي بن أبي طالب قال : لا يقطع الصلاة شيء يمر

بين يديك ولكن أردد ما استطعت.⁴⁸⁷

Hadîs; İmâm Mâlik, Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî tarafından rivâyet edilmiştir.⁴⁸⁸ İmâm Mâlik zikredilen hadîsi, Buhârî'nin en sahih isnâd diye nitelendirdiği *İbn Şihâb ez-Zührî*→*Sâlim*→*Abdullah b. Ömer* tarikiyle rivâyet etmiştir. İmâm Mâlik, Buhârî ve Tirmizî'nin rivâyetlerinde ...ولكن ile başlayan kısım bulunmaz. Bununla birlikte Ebû

Dâvûd'un bir rivâyetinde istidrakla başlayan bölüm yer aldığı gibi فَايَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ lafızları da yer alır ki Elbânî, bu rivâyete zayıf hükmü vermiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸³ Buhârî, Ebvâbu'l-Kible, 4; Müslim, Menâsik ve Mevâdiu's-Salât, 2; Nesâî, Salât, 22; Ebû Dâvûd, Salât, 28; Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, 255.

⁴⁸⁴ Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, 255.

⁴⁸⁵ Mukâtil, a.g.e., s. 39.

⁴⁸⁶ Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, 256.

⁴⁸⁷ Mukâtil, a.g.e., s. 39.

⁴⁸⁸ Muvatta, Kasru's Salâti fi's-Seferi, 11; Buhârî, Ebvâbu Sütreti'l-Musallî; Ebû Dâvûd, Salât, 116; Tirmizî, Ebvâbu's-Salât, 256.

⁴⁸⁹ Ebû Dâvûd, Salât, 116.

34- مقاتل عن إسماعيل عن أبي أمية عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : إذا لم يجد

أحدكم سترًا ، فليجعل خيطا بين يديه ثم لا يضره ما مر أمامه.⁴⁹⁰

Hadîs'i Ebû Dâvûd; Müsedded→Bişr b. Mufaddal→İsmail b. Ümeyye→Ebû Amr→Hureys→Ebû Hureyre isnâdıyla yakın lafızlarla merfû olarak rivâyet etmiştir.⁴⁹¹ Mukâtil'in verdiği senedle Ebû Dâvûd'un kullandığı senedin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Dâvûd'un senedinde bulunan Ebû Âmir Muhammed b. Hâris'in mechul olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹² Buna göre bu rivâyetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

35- مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : من بنى

مسجدًا لا بينه رثاء ولا سمعة ولو مفحص قطة بني الله له أوسع منه في الجنة.⁴⁹³

Hadîs, Müslim, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından benzer lafızlarla nakledilmiştir. Bahsi geçen müelliflerin eserlerinde بينه رثاء ولا سمعة ولو مفحص قطة lafızları yer almamaktadır.⁴⁹⁴ Tirmizî bu konuda Abdullah b. Amr, İbn Abbâs ve Hz. Âişe gibi sahâbîlerin de rivâyette bulunduğunu zikretmiş ve Hz. Osman'dan rivâyet ettiği hadîs için sahih hükmünü vermiştir.⁴⁹⁵

36- مقاتل قال : حدثنا عمرو بن مرة عن عبد الرحمن بن أبي لیلی أن عبد الله بن زيد الأنصاري

رأى في المنام لكأن رجلاً عليه ثوبان أخضران على حائط المسجد بالمدينة فقام فقال : الله أكبر الله أكبر ، مرتين مرتين ، أشهد أن لا إله إلا الله مرتين أشهد أن محمداً رسول الله ، مرة ، لا إله إلا الله مرة . ثم جلس هنيئة ثم قام فقال : الله أكبر مرتين ، أشهد أن لا إله إلا الله أشهد أن محمداً رسول الله ، حتى على الصلاة

⁴⁹⁰ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁹¹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 104.

⁴⁹² İbn Hacer, **Tehzîb**, XII, 162.

⁴⁹³ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 41.

⁴⁹⁴ Müslim, *Zühd ve Rikâk*, 3; Nesâî, *Mesâcid*, 1; Tirmizî, *Ebvâbu's-Salât*, 237; İbn Mâce, *Mesâcid*; Ahmed b. Hanbel, *XXV*, 336.

⁴⁹⁵ Tirmizî, *Ebvâbu's-Salât*, 237.

حتى على الفلاح . ثم قال : قد قامت الصلاة مرتين . ثم قال : الله أكبر ، مرة ، لا إله إلا الله مرة . فقال النبي صلى الله عليه وسلم : علمه بلالاً فعلمه بلالاً.⁴⁹⁶

Hadîs, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî tarafından rivâyet edilmiştir. İbn Mâce; *Ebû Ubeyd*→*Muhammed b. Seleme el-Haranî*→*Muhammed b. İshâk*→*Muhammed b. İbrâhim et-Teymî*→*Muhammed b. Abdullah*→*Abdullah b. Zeyd* tarikiyle naklettiği hadîs el-Elbânî tarafından hasen olarak değerlendirilmiştir. İbn Mâce'nin verdiği rivâyette مرتين ve مرة lafızları yer almamaktadır.⁴⁹⁷

37- مقاتل عن الضحاک عن ابن مسعود قال : تجزء الإقامة للرجال في السفر.⁴⁹⁸

كَانَ لَا Hadîs'in manasını destekleyecek bir rivâyet İmâm Mâlik'in Muvvatta'ında كَانُ لَا lafızlarıyla geçmektedir. İmâm Mâlik bu rivâyeti, *Nafi*'→*Abdullah b. Ömer* kanalıyla mevkûf olarak zikretmektedir.⁴⁹⁹ Buna göre İmâm Mâlik rivâyet ettiği senedin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

38- قال مقاتل : فيما يجزى من الثياب في الصلاة عن محمد بن سيرين عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم أن رجلاً سأله عن الرجل يصلى في الثوب الواحد . فقال النبي صلى الله عليه وسلم : أوكلكم يجد الثوبين؟⁵⁰⁰

Hadîs, Ebû Hureyre kanalıyla İmâm Mâlik, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâi, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî tarafından rivâyet edilmiştir.⁵⁰¹ Bahsi geçen eserlerin tamamında hadîs şu senedle nakledilmiştir:

İmâm Mâlik→*İbn Şihâb*→*Saîd b. Müseyyeb*→*Ebû Hureyre*.

⁴⁹⁶ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 41.

⁴⁹⁷ İbn Mâce, *Ezân*, 1; Ahmed b. Hanbel, XXVI, 399; Darimî, I, 90.

⁴⁹⁸ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁹⁹ Muvatta, en-Nidâü li's-Salât, 3.

⁵⁰⁰ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁰¹ Muvatta, Salâtü'l-Cemâ'a, 9; Buhârî, Salât, 9; Müslim, Salât, 52; Ebû Dâvûd, Salât, 77; Nesâi, Kible, 14; İbn Mâce, İkâmetüs'-Salâh, 69; Ahmed b. Hanbel, XIII, 229; Dârimî, Salât, 99.

Seneddeki râvîlerin güvenilir ve birbirleri ile mülâkât ve muasaratları dikkate alındığında hadîsin sahih olduğu söylenebilir. Rivâyetin temel hadîs kaynaklarının hemen hemen tamamında yer alması da hadîsin sıhhati bakımından ayrıca önemlidir.

39- مقاتل : وقال عطاء بن أبي رباح : لا يعطى من الصدقة المفروضة صاحب خمسين درهماً ولا

يعطى منها أكثر من خمسين درهماً ، يعنى الفقراء المساكين ، ولا يعطى من الصدقة المفروضة والد ولا ولد ،

فإن كان تطوعاً فلا بأس يعطيها.⁵⁰²

Mukâtil b. Süleyman'ın Ata b. Ebî Rabâh'tan mevkûf olarak rivâyet ettiği hadîs'in bir kısmı Kütübü Tis'a eserlerinde merfû olarak bulunmaktadır. Meselâ Tirmizî " مَنْ تَحِلُّ لَهُ "

"الرِّكَاءُ" başlığı altında elli dirhemi veya bunun kıymetinde altını bulunan bir kimsenin

zengin sayılacağı ve insanlardan bir şeyler istemesinin uygun olmayacağı ile ilgili bir

rivâyete yer vermiştir. Tirmizî İbn Mes'ûd'dan rivâyet ettiği hadîs için hasen hükmünü

vermiştir. Tirmizî'nin naklettiği rivâyetin aynısını Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel

denakletmiştir.⁵⁰³ Ancak her üç müellifin eserlerinde de "لا يعطى من الصدقة المفروضة"

ifadeleri ve hadîsin son tarafında bulunan "baba veya çocuğa zekât verilmeyeceği" kısmı

yer almaz. Bununla birlikte Abdurrezzak ve İbn Ebî Şeybe'nin Musanneflerinde

Mukâtil'in rivâyetine yakın haberler bulunmaktadır.⁵⁰⁴

40- فقال رجال : يا رسول الله ، بماذا نتصدق ؟ والله ما نجد ما نأكل . فقال النبي صلى الله عليه

وسلم : بما كان ولو بشق التمرة تكفون بما وجوهكم عن النار.⁵⁰⁵

Hz. Peygamber'in yarım hurmayla bu da bulunmazsa Kelime-i Tayyibe ile

cehennemden korunulması gerektiğini emreden bu rivâyet Buhârî, Müslim, Nesâî ve

Ahmed b. Hanbel tarafından Adî b. Hâtim kanalıyla merfû olarak rivâyet edilmiştir. İbn

Adî şöyle anlatır: Hz. Peygamber'in yanında bulunduğum bir sırada bir adam geldi ve

fakirliğinden şikâyet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *Yarım hurma da*

⁵⁰² Mukâtil, a.g.e., s. 48.

⁵⁰³ Tirmizî, Zekât, 22; Ebû Dâvûd, Zekât, 23, Ahmed b. Hanbel, VI, 195.

⁵⁰⁴ Abdurrezzak, IV, 109; İbn Ebî Şeybe, III, 181.

⁵⁰⁵ Mukâtil, a.g.e., s. 53.

*olsa kendinizi cehennem ateşinden koruyun. Hurma da bulamazsanız Kelime-i Tayyibe ile kendinizi ateşten koruyun.*⁵⁰⁶

Müttefekun aleyh olan bu hadîs, Mukâtil'in rivâyetini mana bakımından takviye etmektedir.

41- مقاتل يرفعه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا تصلح الصدقة لغنى ولا لذى مرة

سوى ، يعنى القوى الصحيح . ولا تصلح الصدقة لمحمد ولا لآل محمد . فقال مقاتل : لا تصلح لغنى ولا

لقوى أن يسألوا الناس.⁵⁰⁷

Hadîs, Kütübü Tis'a eserlerinde iki bölüm halinde geçmektedir. Hadîs'in “ لا تصلح ” kısmı aynı lafızlarla Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçmektedir. Ancak İbn Hanbel'in verdiği senedde mübhem bir râvî bulunmaktadır.⁵⁰⁸ Ayrıca hadîs, benzer lafızlarla Tirmizî, Nesâî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir.⁵⁰⁹ Tirmizî, aynı yerde Abdullah b. Amr kanalıyla rivâyet ettiği hadîs için hasen hükmünü vermiştir.

Hadîsin Hz. Peygamber ve ailesiyle ilgili olan kısmı Müslim, Nesâî, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer almaktadır. Bu eserlerde “تصلح” yerine “تحل” fiili kullanılmıştır. Hadîsin iki sahâbînin Hz. Peygamber'den evlenme ve sadaka istemeleri üzerine varid olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹⁰

Hadîs kaynaklarında ayrı iki parça halinde rivâyet edilen haber, Mukâtil tarafından birleştirilerek nakledildiği ve kapalı kelimeleri de “Yani...” diyerek açıkladığı görülmektedir. Yine bu rivâyette “يرفعه” ibaresi kullanılmış ki bu ifade rivâyetin merfû olduğuna işaret etmektedir.

⁵⁰⁶ Buhâri, Menâkıb, 22; Müslim, Zekât, 20; Nesâî, Zekât, 63; Ahmed b. Hanbel, XXX, 188.

⁵⁰⁷ Mukâtil, a.g.e., s. 62.

⁵⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, XXVII, 139.

⁵⁰⁹ Tirmizî, Zekât, 23; Nesâî, Zekât, 90; Ebû Dâvûd, Zekât, 24; Ahmed b. Hanbel, XI, 84.

⁵¹⁰ Müslim, Zekât, 51; Nesâî, Zekât, 95; Ebû Dâvûd, Harac, 20; Ahmed b. Hanbel, XXIX, 59,62.

42- مقاتل عن عطاء عن ابن عباس قال : وجد في مقام إبراهيم عليه السلام كتاب مكتوب

بالعبرانية : أنى أنا الله ذو بكة . خلقت الرحم وشققت لها اسماً من اسمائى فمن وصلها وصلته ومن قطعها

بنته. 511

Hadîs, başka bir senedle Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir. Tirmizî'nin verdiği sened şu şekildedir:

İbn Ebî Ömer→Saîd b. Abdurrahman→Süfyân b. Uyeyne→Zührî→Ebû Seleme→Ebû'r Raddâd→Abdurrahman b. Avf.

Tirmizî bu sened için sahih ifadesini kullanmaktadır. Bununla birlikte “İbrâhim (a.s) makamında İbranice yazılı bir kitap bulundu.” kısmı her üç müellifin eserinde de yer almamaktadır.⁵¹² Rivâyetin ilk kısmı ise Ma'mer b. Râşid tarafından benzer lafızlarla nakledilmiştir.⁵¹³

43- مقاتل يرفعه إلى النبي صلى الله عليه وسلم قال : من أسخط والديه فقد أسخط الله عز وجل .

ومن أعضلها فقد أعضل الله وإن أمراك أن تخرج لهما من مالك فأخرج لهما.⁵¹⁴

Hadîs, Kütübü Tis'a' da bulunamamıştır. Benzer bir rivâyet Câmiu'l Ehâdîs'te geçmektedir.⁵¹⁵

44- مقاتل عن شرحبيل عن جابر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : ما زال جبريل عليه السلام

يوصيني بالجار حتى ظننت أنه مورثه كالولد من والده.⁵¹⁶

Mukâtil'in Câbir'den naklettiği bu rivâyet hadîs kaynaklarında genelde Hz. Âişe kanalıyla rivâyet edilmektedir. Söz konusu rivâyet küçük lafız farklılıklarıyla birlikte Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir. Bahsi geçen müelliflerin eserlerinde, Mukâtilin rivâyetinin son kısmında yer alan teşbih kısmı bulunmamaktadır. Bahsi geçen bu rivâyet, hadîs kaynaklarında umumiyetle şu senedle verilmiştir:

⁵¹¹ Mukâtil, a.g.e., s. 63.

⁵¹² Tirmizî, Birr, 9; Ebû Dâvûd, Zekât 46; Ahmed b. Hanbel, III, 198, 212, 213, 216.

⁵¹³ Abdurrezzak, Kader, 53.

⁵¹⁴ Mukâtil, a.g.e., s. 65.

⁵¹⁵ es-Suyutî, **Camiu'l-Ehadîs**, (thk. Ali Cüm'a ve Diğerleri), XLI, 412.

⁵¹⁶ Mukâtil, a.g.e., s. 66.

Kuteybe→Leys b. Sa'd→Yahyâ b. Saîd→Ebû Bekr Muhammed b. Amr→Amra→Aîşe.

Tirmizî bu sened için Hasen-Sahih ifadesini kullanmaktadır.⁵¹⁷

45- حدثنا مقاتل عن زيد العمى عن أنس بن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال : لأن

أطعم أحًا في الله عز وجل لقمة أحب إلى من أن تصدق بدرهم . ودرهم أعطيه إياه أحب إلى من أن أتصدق

بعشرين درهما وعشرين درهماً أعطيه إياها أحب إلى من عتق رقبة.⁵¹⁸

Hadîs, başvurulmuş kaynaklarda bulunamamıştır. Bununla birlikte Beyhâkî Şuabu'l İmân ve Suyûtî Câmiu's Sağîr adlı eserlerinde hadîsi aynı lafızlarla merfû olarak rivâyet etmişlerdir.⁵¹⁹ Beyhâkî hadîsi şu senedle rivâyet etmiştir:

Ebû Tahir→Ebû Bekr el- Kattân→Ahmed b. Yûsuf→Muhammed b. Yûsuf→Süfyân es-Sevrî→Haccac b. Furâf'sâ→Ebû'l Ala→Büdeyl→Hz. Peygamber.

Suyûtî ise sened zikretmemiş. Ancak Büdeyl'den gelen rivâyetin mürsel olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Beyhâkî'nin verdiği bu senedin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

46- وقال النبي صلى الله عليه وسلم تماذوا عباد الله فإن الهدية تُثبت المحبة وتُذهب السخيمة.⁵²⁰

Hadîs, benzer lafızlarla Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir. Tirmizî, yukarıdaki rivâyeti yakın lafızlarla *Ezher b. Mervân→Muhammed b. Seva→Ebû Ma'sher→Saîd→Ebû Hureyre* tarikiyle vermiş, bu senedle gelen rivâyet için garib tabirini kullanmış ve Ebû Ma'sher'in hıfzının zayıf olduğunu söylemiştir.⁵²¹

47- وقال النبي صلى الله عليه وسلم : لو أهدى إلى كراعٍ لَقَبِلْتَهُ ولو دُعِيتُ إلى كراعٍ لأَجِبْتُ.⁵²²

Buhârî ve Ahmed b. Hanbel hadîsi, Ebû Hureyreden; Tirmizî ise Enes b. Mâlik'ten aynı lafızlarla merfû olarak rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hadîs'e hasen-sahih hükmünü vermiştir.⁵²³

⁵¹⁷ Buhârî, Edeb, 28; Müslim, Birr, 42; Tirmizî, Haku'l-Civâr, 28; Ebû Dâvûd, Edeb, 132; İbn Mâce, Edeb, 4; Ahmed b. Hanbel, IX, 410.

⁵¹⁸ Mukâtil, a.g.e., s. 69.

⁵¹⁹ Beyhâkî, *Şuabu'l-İmân*, İkrâmu'd-Dayf, 68 (XII,142); Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, II, 219.

⁵²⁰ Mukâtil, a.g.e., s. 70.

⁵²¹ Tirmizî, el-Velâ ve'l-Hibe, 6; Ahmed b. Hanbel, XV, 141.

⁵²² Mukâtil, a.g.e., s. 70.

48- حدثنا مقاتل عن أبي إسحاق عن علقمة بن قيس عن عبد الله بن مسعود قال : لأن أقرض

ألف درهم مرتين ثم أقبضها وأنتفع بها أحب إلى من أن أتصدق بها مرة واحدة.⁵²⁴

Hadîs, Kütübü Tis'a eserlerinde bulunamamıştır. Ancak İbn Ebî Şeybe, Taberânî ve Beyhâkî gibi müellifler benzer lafızlarla rivâyeti eserlerine almışlardır. Mukâtil'in Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkûf olarak rivâyette bulunduğu bu hadîs, aynı zamanda Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr gibi sahâbîlere ve Hz. Peygamber'e de isnâd edilmektedir. Bununla birlikte Beyhâkî rivâyetin mevkûf oluşunun daha sahih olduğunu zikretmektedir.⁵²⁵

49- ثم إن عمر بن الخطاب صلى العشاء الآخرة ثم واقع امرأته ليجعل الله عز وجل في ذلك رخصة

. فلما فرغ ندم وبكى فلما أصبح أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال : يا رسول الله ، أعتذر إليك من نفسي

هذه الخاطئة . واقعت أهلى بعد الصلاة فهل تجد لى رخصة ؟ فقال النبي صلى الله عليه وسلم : لم تك جديراً

بذلك يا عمر . فرجع عمر حزينا . ورأى النبي صلى الله عليه وسلم صرمة بن أنس بن عدى بن النجار من

الأنصار عند المساء وقد أجهده الصوم . فقال : ما لك يا أبا قيس أمسيت طليحاً ؟ قال : يا رسول الله ،

ظلمت أمس نهارى كله فى حديقتى ، فلما أمسيت أتيت أهلى فأرادت امرأتى أن تطعمنى شيئاً سخناً فأبطأت

عنى فرقدت فأيقظتنى وقد حرم على الطعام وقد أجهدنى الصوم . واعترف رجال من المسلمين عند ذلك بما

كانوا يصنعون بعد صلاة العشاء وبعد النوم . فقالوا : ما توبتنا وما مخرجنا مما عملنا ؟ فنزلت فيهم : وإذا

سألك عبادى عنى فإنى قريب.⁵²⁶

Başvurulan kaynaklarda rivâyet bulunamamıştır.

⁵²³ Buhârî, Nikâh, 73; Tirmizî, Ahkâm, 10; Ahmed b. Hanbel, XV, 293.

⁵²⁴ Mukâtil, a.g.e., s. 71.

⁵²⁵ İbn Ebî Şeybe, XI, 394, 396; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, (thk. Hamdi b. Abdi'l-Mecîd), Mektebetü'l Ulûm ve'l Hikem, 1983, IX, 240; Beyhâkî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, Büyü', 104, **Şuabu'l İmân**, Zekât, 12.

⁵²⁶ Mukâtil, a.g.e., s. 72.

50- حدثنا مقاتل عن نافع عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : الشهر منها ثلاثون

يومًا ومنها تسع وعشرون فصوموا لرؤية الهلال وأفطروا لرؤيته.⁵²⁷

Mukâtil'in İbn Ömer'den nakletmiş olduğu bu rivâyet hadîs kaynaklarında benzer lafızlarla birçok yerde zikredilmektedir.⁵²⁸ Meselâ İmâm Müslim, Mukâtil'in sevk etmiş olduğu senedle hadîsi şu lafızlarla rivâyet etmektedir.

الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ، فَإِذَا رَأَيْتُمُ الْهَيْلَالَ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَفْطِرُوا لَهُ.⁵²⁹

Kütüb'ü Tis'a eserlerinde Mukâtilin verdiği rivâyetin ilk kısmı bulunmamaktadır. Bununla birlikte İbn Hibbân'ın Sahih'inde hem aynı sened hem de hadîsin baş kısmına yer verilmiştir. Şuayb Arnaûd da İbn Hibbân'daki bu rivâyete sahih hükmü vermiştir.⁵³⁰

51- قال حدثنا مقاتل عن محمد بن المنكدر عن جابر بن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم

قال : صوموا لرؤية الهلال وأفطروا لرؤيته ، فإن غم عليكم فأتوا ثلاثين وإن فطركم يوم تفطرون وأضحاكم يوم

تضحوا.⁵³¹

Mukâtil'in farklı senedlerle vermiş olduğu bu rivâyet ile bir önceki rivâyet hadîs kaynaklarında birlikte bulunmakta ve Kütübü Tis'a'nın tamamında geçmektedir.⁵³² Ancak ... ile başlayan son kısım bahsi geçen eserlerde yoktur. Tirmizî bu hadîsi, Ebû Hureyre yoluyla Hz. Peygamber'den rivâyet etmiş ve bu hadîse hasen-sahih demiştir.

⁵²⁷ Mukâtil, a.g.e., s. 76.

⁵²⁸ Buhârî, Sıyâm, 11; Ebû Dâvûd, Sıyâm, 4; İmâm Mâlik, Sıyâm, 1.

⁵²⁹ Müslim, Sıyâm, 2.

⁵³⁰ İbn Hibbân, Sıyâm, 4.

⁵³¹ Mukâtil, a.g.e., s. 76.

⁵³² Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 2; Ebû Dâvûd, Savm, 4; Tirmizî, Savm, 2; Nesâî, Savm, 15; İbn Mâce, Sıyâm, 7; İmâm Mâlik, Sıyâm, 1; Dârimî, Savm, 5.

52- قال : حدثنا مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده قال : رأينا النبي صلى الله عليه

وسلم في السفر صائمًا ومفطرًا.⁵³³

Bu hadîs; Buhârî, Müslim, Nesâî, Ebû Dâvûd, İmâm Mâlik ve Ahmed b. Hanbel tarafından merfû olarak rivâyet edilmiştir.⁵³⁴ Buhârî, İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet etmektedir:

“Hz. Peygamber, ramazan ayında Mekke'nin fethi için yola çıktı. Kedîd denilen yere gelince orucunu bozdu. Daha sonra insanlar da oruçlarını bozdular.”⁵³⁵

Aynı rivâyet İbn Abbâs tarikiyle Müslim tarafından da rivâyet edilmiştir. Hadîs müttefekun aleyh olup sahihtir.

53- مقاتل عن العلاء بن حارث عن مكحول عن أبي الدرداء قال : إن صمت فمأجور وإن

أفطرت فمعدور.⁵³⁶

Hadîs, başvuru kaynaklarda bulunamamıştır.

54- مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال في رجل جامع أهله

في شهر رمضان متعمدًا قال : يعتق رقبة فإن لم يجد فليهد بدنة ويقض ذلك اليوم فإن لم يجد فليصم شهرين

متتابعين فإن لم يستطع فليطعم ستين مسكينًا ويقضى ذلك اليوم.⁵³⁷

Hadîs aynı manada fakat farklı lafızlarla Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve İmâm Mâlik tarafından rivâyet edilmiştir. Tirmizî, Ebû Hureyre'den merfû olarak rivâyet ettiği hadîs için hasen-sahih hükmü vermiştir.⁵³⁸

⁵³³ Mukâtil, a.g.e., s. 76.

⁵³⁴ Müslim, Siyâm, 15; Ebû Dâvûd, Savm, 43; Tirmizî, Savm, 2; Nesâî, Savm, 54; İmâm Mâlik, Ebvâbu's-Siyâm, 8; Ahmed b. Hanbel, IV, 194.

⁵³⁵ Buhârî, Savm, 34.

⁵³⁶ Mukâtil, a.g.e., s. 76.

⁵³⁷ Mukâtil, a.g.e., s. 77.

⁵³⁸ Buhârî, Savm, 30; Müslim, Siyâm, 14; Ebû Dâvûd, Siyâm, 38; Tirmizî, Savm, 28; İbn Mâce, Siyâm, 14; İmâm Mâlik, Siyâm, 3; Dârimî, Savm, 19; Ahmed b. Hanbel, XI, 532.

55- قال : حدثنا مقاتل عن عطاء عن ابن عباس عن نافع عن ابن عمر في الحبلى والمرضع إذا

خافتا على أولادهما الفساد يفطران ويطعمان لكل يوم مسكينًا نصف صاع حنطة ولا يقضيان.⁵³⁹

Hadîs aynı manada fakat farklı lafızlarla Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmektedir.⁵⁴⁰ Ebû Dâvûd, mezkûr hadîsi Mukâtil'de olduğu gibi İbn Abbâs'tan mevkûf olarak nakletmektedir. Tirmizî ise hadîsi, *Ebû Kureyb* → *Yûsuf b. Îsâ* → *Vekî* → *Ebû Hilal* → *Abdullah b. Sevâde* → *Enes b. Mâlik* senediyle merfû olarak rivâyet etmiş ve Enes b. Mâlik yoluyla gelen hadîsin hasen olduğunu belirtmiştir. Tirmizî ayrıca bu hadîs kapsamında Ehl-i İlm'in ihtilafına da değinmiştir. Meselâ, Süfyân, Mâlik, İmâm Şâfî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimler hamile ve oruçlu kadının orucunu bozabileceğini daha sonra da bu oruç için hem kaza hem de fidyenin birlikte gerekli olduğunu söylemişlerdir. İshâk gibi bazı âlimler ise bu durumda olan bir kadının tutamadığı oruçlarının karşılığında kendi isteğine bağlı olarak fidye verebileceği gibi fidye vermeden sadece kazasını da yapabileceğini ileri sürmüşlerdir. Diğer bir ifade ile oruç tutamayan bir kadın ya sadece fidye verir, kazasını yapmaz; ya da kazasını yapar, fidye vermez.⁵⁴¹

56- قال مقاتل عن أبي عبيدة عن أنس بن مالك أنه أفطر من الكبر في السنة التي مات فيها ولم

يقض.⁵⁴²

Hadîs Muvatta'da geçmekle birlikte Mukâtil'in rivâyetindeki "vefat ettiği sene" kısmı kaynakta geçmemektedir.⁵⁴³

57- حدثنا مقاتل عن عطاء عن أم الدرداء عن أبي الدرداء قال : ثلاث من أمر النبوة تعجيل

الإفطار وتأخير السجود والأخذ باليمين على اليسار في الصلاة.⁵⁴⁴

Hadîs Kütübü Tis'a içinde küçük farklılıklarla Muvatta'da geçmektedir.⁵⁴⁵ Aynı zamanda Kütübü Tis'a dışındaki kaynaklarda da geçmektedir.⁵⁴⁶ Heysemi, bu hadîsi

⁵³⁹ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁴⁰ Buhârî, Tefsir, 2; Ebû Dâvûd, Siyâm, 3; Tirmizî, Savm, 21; Nesâî, Siyâm, 51; İbn Mâce, Siyâm, 12; Ahmed b. Hanbel, XXXI, 392.

⁵⁴¹ Tirmizî, Savm, 21.

⁵⁴² Mukâtil, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁴³ İmâm Mâlik, Siyâm, 51.

⁵⁴⁴ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 77.

Taberânî' nin Ebû'd Derda'dan hem merfû hem de mevkûf olarak rivâyet ettiğini söyler ve mevkûf olan rivâyetin sahih olduğunu ifade eder.⁵⁴⁷

58- إذا صام أيام البيض إذا كان من الشهر ثلاث عشرة و أربع عشرة و خمس عشرة قال : وكان

النبي صلى الله عليه وسلم من صامهن فقد صام الدهر.⁵⁴⁸

Mukâtil'in Hz. Peygamber'den nakletmiş olduğu bu haber, her ayın 13, 14 ve 15'inde tutulan ve Eyyâmu'l Bîyd adı verilen üç günlük oruçtan bahsetmektedir. Her ayın bu üç gününü oruçlu geçiren kişinin senenin tamamını oruçlu geçirmiş gibi sevap kazanacağı bu haberde ifade edilmiştir.

Haber Kütübü Tis'a eserlerinin birçoğunda geçmektedir. Buhârî ve Müslim'in benzer lafızlarla nakletmiş oldukları hadîsi Tirmizî, *Mahmud b. Gaylan*→*Ebû Dâvûd*→*Şu'be*→*A'meş*→*Yahyâ b. Sâm*→*Musa b. Talha*→*Ebû Zerr* tarikiyle rivâyet emiş ve Ebû Zer hadîsinin hasen olduğuna hükmetmiştir.⁵⁴⁹

59- قال : حدثنا مقاتل عن سعيد بن أبي سعيد عن البراء بن عازب قال : وقال رسول الله صلى

الله عليه وسلم " من صام شهر رمضان وستة أيام من شهر شوال فهو صوم الدهر.⁵⁵⁰

Mukâtil'in Bera b. Âzib'den rivâyet ettiği bu hadîs, Nesâî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından bazı rivâyetlerde benzer, bazılarında ise aynı lafızlarla Ebû Eyyûb ve Ebû Zerr kanalıyla merfû olarak rivâyet edilmiştir. Tirmizî, Ebû Zerr'den gelen hadîsin hasen olduğunu zikretmiştir.⁵⁵¹

⁵⁴⁵ İmâm Mâlik, *Kısarû's-Salât fi's-Sefer*, 46

⁵⁴⁶ Dârekutnî, *Salât*, 26; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübra*, *Salât*, 147; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 199.

⁵⁴⁷ Heysemi, Nureddin Ali b. Ebu Bekr, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992, *Salât*, 187.

⁵⁴⁸ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁴⁹ Buhârî, *Savm*, 59; Müslim, *Siyâm*, 35; Tirmizî, *Savm*, 54; Nesâî, *Siyâm*, 84; İbn Mâce, *Siyâm*, 29; Ahmed b. Hanbel, XXIV, 350.

⁵⁵⁰ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁵¹ Nesâî, *Siyâm*, 82; Ebû Dâvûd, *Siyâm*, 58; Tirmizî, *Savm*, 54; İbn Mâce, *Siyâm*, 33; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 227.

60- حدثنا مقاتل عن عطاء عن ابن عباس قال : لا اعتكاف إلا بصيام.⁵⁵²

Ebû Dâvûd, bu hadîsi Hz. Âişe'den rivâyet edilen bir hadîsin muhtevasında zikretmektedir. Ancak ilgili kısımda بصوم yerine بصيام ifadesini zikretmiştir. Ebû Dâvûd hadîsi şu senedle zikretmektedir: *Vehb b. Bakıyye* → *Halid* → *Abdurrahman b. İshâk* → *Zühri* → *Urve* → *Âişe*.⁵⁵³ Senedde bulunan Vehb b. Bakıyye'nin sika⁵⁵⁴, Halid b. Abdullah'ın sebt-sika⁵⁵⁵ ve Abdurrahman b. İshâk'ın ise sadûk⁵⁵⁶ olduğu ifade edilmiştir. Buna göre Ebû Dâvûd'un sevketmiş olduğu seneddeki râvîlerin sika olduğu ve hadîsin bu senedle sahih olduğu gözükmektedir.

Tirmizî ise hadîsi بصوم إلا اعتكاف لا şeklinde mevkûf olarak rivâyet etmiş. Ancak senedin müntehası olan sahâbî râvîsini zikretmeden “Resulullah'ın ashâbından bazı ilim ehli” diye belirtmiştir.⁵⁵⁷ Mukâtil bunu İbn Abbâs'tan rivâyet ederken İmâm Mâlik Abdullah b. Ömer'den mevkûf olarak rivâyet etmektedir.⁵⁵⁸ Bu hadîsin başka kaynaklarda İbn Abbâs'tan da rivâyet edildiğini görmekteyiz.

61- فقیل : یا رسول الله ، وما الاستطاعة ؟ قال : زاد وراحلة.⁵⁵⁹

Mukâtil'in rivâyetinde Hz. Peygamber'e sorulan soru “ما الاستطاعة” şeklinde iken Tirmizî'nin rivâyetinde soru “ما يوجب الحج” ve “ما السبيل” şeklindedir. Her iki Tirmizî rivâyetinde cevaptaki maddeler harf-i tariflidir. Tirmizî, bahsi geçen hadîsi, *Abd b. Humeyd* → *Abdurrezzak* → *İbrâhim b. Yezîd* → *Muhammed b. Abbâd* → *İbn Ömer* tarikiyle rivâyet etmiş ve bu hadîsin İbn Ömer'den sadece İbrâhim b. Yezîd kanalıyla geldiğini ve bu râvînin hıfzının zayıf olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Tirmizî, bu haberin hasen

⁵⁵² Mukâtil, *a.g.e.*, s. 80.

⁵⁵³ Ebû Dâvûd, *Savm*, 80

⁵⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 584.

⁵⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 189.

⁵⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 336.

⁵⁵⁷ Tirmizî, *Nüzûr ve Eymân*, 11.

⁵⁵⁸ İmâm Mâlik, *İ'tikaf*, 2.

⁵⁵⁹ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 83.

olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁰ İbn Mâce'nin bu rivâyetinde de Tirmizî'nin ilk rivâyeti gibi Hz. Peygamber'e sorulan soru "ما يوجب الحج" şeklindedir.⁵⁶¹

62- مقاتل عن عطاء أن النبي صلى الله عليه وسلم سمع رجلاً يلبي عن آخر فقال له : إن كنت

حججت عن نفسك وإلا فحج عن نفسك ثم حج عن فلان.⁵⁶²

Ebû Dâvûd hadîsi Hz. Peygamber'den İbn Abbâs yoluyla rivâyet etmektedir. Mukâtil rivâyetinde "فلان" denilip ismi belirtilmeyen kişinin de Şübrüme (شبرمة) olduğu belirtilmiştir.⁵⁶³ İbn Mâce de Ebû Dâvûd gibi İbn Abbâs yoluyla merfû olarak rivâyet etmektedir. Mukâtil rivâyetinde 'hac yap' anlamında "حج" emir kipi kullanılırken İbn Mâce rivâyetinde aynı anlamı ifade eden diğer kip "احجج" kullanılmıştır. Yine "فلان" denilip ismi belirtilmeyen kişinin de İbn Mâce rivâyetinde Şübrüme (شبرمة) olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶⁴ İbn Mâce hadîsi şu senedle zikretmiştir: *Muhammed b. Abdullah → Abde b. Süleyman → Saîd → Katâde → Azre → Saîd b. Cüber → İbn Abbâs.*⁵⁶⁵ Muhammed b. Abdullah'ın, Abde b. Süleyman, Saîd b. Ebî Arûbe, Katâde b. Diâme ve Azre b. Abdurrahman'ın sika oldukları rical kitaplarında kaydedilmektedir.⁵⁶⁶ Bu cümleden olarak İbn Mâce'nin bu senedle vermiş olduğu hadîs sahihtir.

⁵⁶⁰ Tirmizî, Hac, 4, Tefsîru'l-Kur'ân, 4.

⁵⁶¹ İbn Mâce, Menâsik, 6.

⁵⁶² Mukâtil, *a.g.e.*, s. 83.

⁵⁶³ Ebû Dâvûd, Menâsik, 25.

⁵⁶⁴ İbn Mâce, Menâsik, 9.

⁵⁶⁵ İbn Mâce, Menâsik, 9.

⁵⁶⁶ İclî, II, 243; II, 108; I, 403; II, 215; İbn Hacer, **Takrîb**, I, 390.

63- قال : فلما نزلت هذه الآية أمرهم النبي صلى الله عليه وسلم بالزاد فقالوا للنبي صلى الله عليه

وسلم : ما نجد شيئاً . فقال النبي صلى الله عليه وسلم : تزودوا ما تكفون به عن الناس وظلمهم وخير ما

تزودون التقوى .⁵⁶⁷

Bu haber, başvurulanan kaynaklarda bu lafızlarla bulunamamıştır.

64- قال النبي صلى الله عليه وسلم مكة حرام بحرام الله عز وجل لم يحل لأحد من قبلي ولا يحل

لأحد من بعدى إنما أحلت لي ساعة من نهار ، يعني : يوم فتح مكة ، ثم حرمت.⁵⁶⁸

Bu hadîs, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir. Mukâtil'in rivâyetinde belirtilmeyip Kütübü Tis'a müelliflerinin rivâyetlerinde zikredilen birtakım şeyler vardır. Bunlar şu şekildedir: Allah'a ve âhiret gününe îmân eden kimsenin Harem bölgesi içinde kan dökmesi ve oranın ağacını kesmesi haramdır. Yine Buhârî'nin başka bir rivâyetinde bunlardan ayrı olarak dikenini koparılmaz, buluntu malı alınmaz; başka bir rivâyette hayvanı ürkütülmez gibi bazı ziyâdeler zikredilmiştir. Râvîlerden İkrime "hayvanı ürkütülmez" nehyini anlatırken bunu "gölgelikte oturmuş bir hayvanı kendisinin oraya geçip oturması için kaçırmak" olarak yorumlar. Yine Buhârî rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbâs'ın 'izhir' otu için izin istemesi Hz. Peygamber'in de kuyumcularda, evlerde ve mezarlarda kullanılması sebebiyle bu otun koparılmasına izin vermesi de ifade edilir. Ayrıca bunu Hz. Peygamber'in veda hutbesinde söylediğini de yine bu rivâyetlerden öğrenmekteyiz. Burada Ebû Şah adlı bir sahâbînin Hz. Peygamber'e gelerek Hutbe de ifade buyurdıklarını kendisi için yazmalarını istemesi ve Hz. Peygamber'in de sahâbîlere bunları yazmalarını emretmeleri de bu rivâyetlerde geçer.⁵⁶⁹

Müttefekun aleyh olan bu haber için Tirmizî hasen-sahih hükmünü vermiştir.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 86.

⁵⁶⁸ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁶⁹ Buhârî, Ebvâbu'l-İhsâr ve Cezâu's-Sayd, 19, İlim, 39. Müslim, Hacc, 82; Ebû Dâvûd, Lukata, 89; Tirmizî, Diyât, 13; Nesâî, Menâsikü'l-Hacc, 120; Ahmed b. Hanbel, IV, 133.

⁵⁷⁰ Tirmizî, *Sünen*, Diyât, 13.

65- حدثنا مقاتل عن عطاء : قال : من لم يجمع مع الناس بجمع بعد ما وقف بعرفات فعليه شاة

وقد تم حجة.⁵⁷¹

Mukâtil'in Atâ'dan yapmış olduğu bu rivâyet, Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. İbn Ebî Şeybe, benzer bir rivâyeti *Musannef*'inde Atâ b. Ebi Rebâh'tan rivâyet etmiş ancak bu rivâyette "فعليه شاة" lafızları bulunmamaktadır.⁵⁷² Ebû Bekr b. Ebî Şeybe şu senedle hadîsi rivâyet etmiştir: *Gunder (Muhammed b. Ca'fer) → İbn Ebî Arûbe → Katâde → Saîd b. Müseyyeb → Süleyman b. Yesar → Ata → Sâlim b. Abdullah*. Senedde geçen râvîlerin sika oldukları⁵⁷³ cerh ve ta'dil kitaplarında yer almaktadır. Buna göre senedin sahih olduğu söylenebilir.

66- قال : كان عمر بن الخطاب يكبر في قبته بمنى فيرفع صوته فيسمع أهل مسجد منى ، فيكبر

أهل المسجد ، فيسمع أهل منى ، فيكبرون كلهم حتى ترجع منى تكبيراً . قال : فمن تعجل في اليومين ، يعني

من نفر من منى بعد يوم النحر بيومين قبل غروب الشمس بعد ما رمى الجمار الثلاث فلا إثم عليه . قال ابن

مسعود : فلا ذنب عليه.⁵⁷⁴

Buhârî bu hadîsi '*Mina günlerinde ve Arafattan dönerken tekbir getirmek*' adlı bâbın altında Hz. Ömer'den muallak olarak rivâyet eder. Burada Abdullah b. Ömer ve Hz. Peygamber'in zevcesi Hz. Meymûne'nin yaptıkları tekbirlerle alakalı birtakım uygulamaları da rivâyet eder.⁵⁷⁵ Beyhâkî ise Sünenü'l-Kübrâ adlı eserinde *Ahmed b. İshâk → Ebû Ubeyd → Yahyâ b. Saîd → İbn Cüreyc → Ata → Ubeyd b. Umeyr → Hz. Ömer* kanalıyla bu hadîsi rivâyet etmiştir.⁵⁷⁶ Râvîleri sika senedi muttasıl olan⁵⁷⁷ mezkûr senedin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁷¹ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁷² İbn Ebî Şeybe, *Menâsik*, 151.

⁵⁷³ İclî, II, 234; I, 403; II, 215; I, 435.

⁵⁷⁴ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 97.

⁵⁷⁵ Buhârî, *Kitâbu'l-İdeyn*, 12.

⁵⁷⁶ Beyhâkî, *Sünen*, *Kitâbu Salâti'l-İdeyn*, 37.

⁵⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 77; I, 450; İclî, *Mâ'rifetü's-Sikât*, II, 353; II, 103; II, 118.

67- قال : حدثنا مقاتل عن عطاء في محرم قتل حمار وحشى أو نعامة فيها بعير ينحره للمساكين

بمكة . مقاتل عن الضحاك عن على فيمن قتل ذوات القرون ، الأيل والوعل والأروى ونحوه فعليه بقرة . قال :

حدثنا مقاتل عن عطاء عن ابن عباس قال : في الحمامة ونحوها شاة . قال : وقال عطاء في ولد حمار وحشى

أو فرخ نعامة ولد بعير مثله.⁵⁷⁸

Mukâtil'in Ata, Ali b. Ebî Tâlib ve İbn Abbâs'tan "ihramda iken av hayvanını öldürmenin cezası" adlı başlığın altında rivâyet etmiş olduğu bu haberler, Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. Bununla beraber, Beyhâkî *Marifetü's Sünen ve'l Âsâr* adlı eserinde aynı senedler ve hemen hemen aynı lafızlarla rivâyet etmiştir.⁵⁷⁹

68- مقاتل عن أبي الزبير عن جابر أن عمر بن الخطاب حكم عليه في اليربوع جفرة ، وفي الشعب

جدى جمع الماء من الشجر ، يعني قد أكل وشرب.⁵⁸⁰

Mukâtil'in Ömer b. Hattâb'tan mevkûf olarak zikrettiği bu hadîs, kaynaklarda hem merfû hem de Hz. Ömer'den mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Meselâ bu haber, İmâm Mâlik'in Muvatta'ında mevkûf olarak *Ebû Mus'ab*→*Mâlik*→*Ebû'z Zübeyr*→*Câbir b. Abdullah*→*Ömer b. Hattâb* senediyle rivâyet edilmiştir. Mukâtil'in sevketmiş olduğu senedle Muvatta'daki senedin aynı olduğu görülmektedir. Mukâtil'in yukarıda vermiş olduğu rivâyette ihramlı bir kişinin Arap tavşanını avlaması ve bir dalı/filizi koparmasına karşılık vereceği kefareten bahsedilmiştir. Ancak Muvatta'da ve diğer hadîs kaynakların ise Hz. Ömer'e isnâd edilen bu sözde sırtlan "الصَّبْع" , ceylan "العَزَال" ve tavşan "الأزنب" avlamanın da keffareti yer almaktadır.⁵⁸¹

Dârekutnî ve Beyhâkî ise aynı metni Câbir kanalıyla Hz. Peygamber'e isnâd etmişlerdir.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 101.

⁵⁷⁹ Beyhâkî, *Mâ'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, (thk. Abdu'l-Mu'dî Emîn Kal'acî), Kâhire, 1991, Menâsik, VII, 404.

⁵⁸⁰ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 102.

⁵⁸¹ İmâm Mâlik, Menâsik, 46.

⁵⁸² Dârekutnî, Hac, 1; Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Hac, 270.

69- قال : مقاتل عن عطاء عن جابر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال في بيض نعام صيام

يوم أو إطعام مسكين.

Mukâtil'in Câbir kanalıyla Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği bu hadîs Kütübü Tis'a'da bu lafızlarla bulunamamıştır. Bu eserlerin dışında kalan hadîs kaynaklarında ise aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir.⁵⁸³ Meselâ İbn Ebî Şeybe, bu haberi *Hafs → İbn Cüreyc → Abdullah b. Zekvân* tarikiyle Hz. Peygamber'e isnâd etmiştir.⁵⁸⁴ Râvîler sika olmasına rağmen senedde inkita' bulunmaktadır. Çünkü Abdullah b. Zekvân Hz. Peygamber'i görmemiştir. Buna göre hadîs zayıftır.

70- قال : حدثنا مقاتل عن عطاء عن ابن عباس في بيض حمامة ونحوها إذا كان فيها فرخ فدرهم

وإن لم يكن فيها فرخ فنصف درهم يتصدق به على مساكين مكة .

İçerisinde yavru bulunduğu halde güvercin yumurtasını kıran ihramlının, bir dirhem, yavru bulunmayan yumurtayı kırdığı zaman ise yarım dirhem ödeyeceğini bildiren bu rivâyet, Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. Ancak diğer hadîs kaynaklarında benzer lafızlarla rivâyet edilmiştir.⁵⁸⁵

71- مقاتل عن عطاء قال : ما كان من هدى وكفارة أو جزاء صيد أو فدية أو نذر للمسلمين فما

مات منها فعلى صاحبه بدله . فإن عطب في الطريق فنحره قبل أن يدخل الحرم فليأكل منه وليطعم لأن عليه

بله للمساكين . وإن نحره في الحرم قبل أن يدخل البيت فقد أجزأ منه فليطعمه المساكين فإن الحرم كله مكة .

Hediy kurbanı veya keffaret olarak kesilecek bir kurbanın mescidi harama ulaşmadan yolda helak olmasıyla ilgili rivâyetler Kütübü Tis'a eserlerinin birçoğunda geçmekle birlikte⁵⁸⁶ “فعلى صاحبه بدله” ifadeleri bulunmamaktadır. Müslim'in İbn Abbâs'tan yapmış olduğu rivâyet şu şekildedir.

⁵⁸³ Dârekutnî, Hac, 1; Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, 301; Beyhâkî, **Mâ'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr**, Menâsik, VII, 464.

⁵⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, Menâsik, 394.

⁵⁸⁵ Beyhâkî, **Mâ'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr**, Menâsik, VII, 465.

⁵⁸⁶ Müslim, Hacc, 66; Ebû Dâvûd, Menâsik, 18; Tirmizî, Hac, 71; İbn Mâce, Menâsik, 101; Ahmed b. Hanbel, XXIX, 624.

Hz. Peygamber, bir adamla 16 bedene/kurbanlık gönderdi. Adam bedenelerden birinin helak olması durumunda ne yapması gerektiğini sorunca şöyle dedi: “*Onu kes, sonra toynağını kanına batır ve kurbanın yüzüne/yanına sür. Sen ve seninle birlikte bulunan kimseler o kurbandan yemeyin.*”⁵⁸⁷

Tirmizî, hadîsi Nâciye el- Huzâî’den rivâyet etmiştir. Bu kişi Hz. Peygamber’in kurbanlıklarını Mescid-i Haram’a götürren ve kurbanlıkların helak olması durumunda ne yapacağını soran kişidir. Tirmizî, Nâciye el- Huzâî’den gelen hadîsin hasen-sahih olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁸

72- فرأى النبي صلى الله عليه وسلم على مقدم رأسه قملاً كثيراً فقال : أتؤذيك هوام رأسك ؟ قال

: نعم يا رسول الله . فأمره النبي صلى الله عليه وسلم بالحلقة والفدية . فحلقت رأسه ونخر بقرة . قال : وكان

تجزيه شاة.⁵⁸⁹

Mukâtil’in aktardığı bu hadîs içinde olmayıp Buhârî rivâyetlerinden öğrendiğimize göre Hz. Peygamber Ka’b b. Ucre’ye Bakara sûresi 196. âyette geçtiği üzere başını tıraş ettikten sonra ya üç gün oruç tutmasını ya da altı fakiri doyurmasını yahut bir koyunu kurban olarak kesmesini emrediyor. Buhârî’nin başka bir rivâyetinde ona kolay gelecek, güç yetirebileceği bir şey kesmesini emrediyor. Aynı bir rivâyette de Hz. Peygamber ona ‘koyun kesebilir misin’ diye soruyor ondan hayır cevabını alınca da ‘ya üç gün oruç tut ya da her bir fakire yarım sa’ olacak şekilde altı fakiri doyur’ diye emrediyor. Mukâtil’in rivâyetinde “tıraş olduktan sonra bir koyun kesmesi yeterliyken o bir inek kesti” kısmını Buhârî rivâyetlerinde göremiyoruz. Ayrıca Buhârî rivâyetlerinde bu hadîsenin Hudeybiye’de olup antlaşma daha imzalanmadan olduğunu da öğrenmekteyiz.⁵⁹⁰

Buhârî’yle birlikte Müslim rivâyetlerinde de bu hadîse üzerine Bakara sûresinin 196. âyetinin nazil olduğu ve Ka’b b. Ucre’nin; “bu âyet özel olarak benim hakkımda genelde ise bütün müslümanlar için nazil oldu” sözü de geçmektedir. Müslim’in bir rivâyetinde de Hz. Peygamber’in Ka’b b. Ucre’ye fakirlere hurma tasadduk etmesini

⁵⁸⁷ Müslim, Hacc, 66.

⁵⁸⁸ Tirmizî, Hac, 71.

⁵⁸⁹ Mukâtil, *a.g.e.*, s. 104.

⁵⁹⁰ Buhârî, Ebvâbu’l-İhsâr ve cezâü’s Sayd, 7.

emrettiği de geçer.⁵⁹¹ Bahsi geçen hadîs, İbn Mâce Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından da rivâyet edilmiştir ki Tirmizî bu hadîs için hasen-sahih hükmü vermiştir.⁵⁹²

73- حدثنا مقاتل عن عطاء فيمن أحرم بالحج ثم قال : إن لم تكن حجة فعمرة وإلا فمحلّه حيث

يجب .

Bu hadîs Kütübü Tis'a eserlerinin birçoğunda geçmektedir. Müslim bu hadîsi Atâ ve İbn Abbâs tarikiyle nakletmektedir. Hadîs kaynaklarında bu rivâyet şöyle aktarılmaktadır:

*Hz. Peygamber Dubâa binti Zübeyr'in yanına gitti ve ona hac yapmak istiyor musun dedi. Dubâa, kendimi rahatsız hissediyorum (hastalıktan dolayı kendimde hac yapacak gücü bulamıyorum) dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kadına şöyle dedi: Haccını yap ve şart koş. De ki Allahım! Benim ihramdan çıkacağım yer, (hastalık sebebiyle) beni alıkoyduğun yerdir.*⁵⁹³

Tirmizî, İbn Abbâs'tan rivâyet edilen hadîsin hasen-sahih olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁴

74- قد أمرت عائشة رضى الله عنها الزبير بن العوام رضى الله عنه أن يستثنى إن تيسر الحج وإن

حبس فهي عمرة.⁵⁹⁵

Mukâtil'in Hz. Âişe'den nakletmiş olduğu bu rivâyet Kütübü Tis'a eserlerinde bu lafızlarla geçmemektedir. Bununla birlikte İbnî Ebî Şeybe ve Beyhâkî gibi müellifler, bu haberi yakın lafızlarla Hz. Âişe'den mevkûf olarak nakletmişlerdir. İbn Ebî Şeybe'deki rivâyet şöyledir:

*Hz. Âişe Urve b. Zübeyr b. Avvâm'a şöyle dedi: Hac yapacağın zaman şart koş. De ki Ya Rabbi! Hac yapmaya niyet ettim ve sadece onu istiyorum. Eğer hac yapmayı bana kolaylaştırırsan bu, hac olsun; herhangi bir sebepten dolayı hac yapamazsam umre olsun.*⁵⁹⁶

⁵⁹¹ Müslim, Hac, 10.

⁵⁹² Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3; İbn Mâce, Menâsik, 86; Ahmed b. Hanbel, XXX, 53.

⁵⁹³ Buhârî, Nikâh, 16; Müslim, Hac, 15; Nesâî, Menâsikü'l-Hac, 60; Ebû Dâvûd, Menâsik, 22; Tirmizî, Hac, 97; İbn Mâce, Menâsik, 24.

⁵⁹⁴ Tirmizî, Hac, 97.

⁵⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e. s. 105.

⁵⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, Menâsik, 325; Beyhâkî, Sünenü'l-Kübrâ, Hac, 312.

Mukâtil'in rivâyetinde şart koşma “أن يستثنى” ibaresi ile ifade edilmiştir. Beyhâkî ise bu hadîsi *Ebû Bekr b. Hasen* → *Ebû'l Abbâs el-Esam* → *Rabi' Süleyman* → *Şâfî* → *İbn Uyeyne* → *Hişâm b. Urve* → *Urve b. Zübeyr* → *Hiz. Âişe* senediyle mevkûf olarak rivâyet etmiştir.⁵⁹⁷

75- قال ابن عباس : إذا حج الأجير والكرى فقد تم حجه . ثم تلا هذه الآية : أولئك لهم نصيب

مما كسبوا والله سريع الحساب.⁵⁹⁸

Mukâtil'in İbn Abbâs'tan mevkûf olarak aktarmış olduğu bu rivâyet Kütübü Tis'a'da bulunmamaktadır. Bununla birlikte bahsi geçen rivâyet, diğer hadîs kaynaklarında geçmektedir. İbn Ebî Şeybe, İbn Huzeyme, Hâkim ve Beyhâkî gibi müellifler eserlerinde İbn Abbâs'ın bu fetvasına yer vermişlerdir.⁵⁹⁹ Hadîsin, şeyhaynin şartlarına göre sahih olduğu ifade edilmiştir. Aynı şekilde A'zami de İbn Huzeymen'in;

Muhammed b. Yahyâ → *Abdurrezzak* → *Ma'mer* → *AbdulKerîm el-Cezerî* → *Saîd b. Cübeyr* → *İbn Abbâs* tarikiyle nakletmiş olduğu sened için sahih ifadesini kullanmıştır.⁶⁰⁰

76- قال النبي صلى الله عليه وسلم : إني أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله . فإذا

قالوها حرمت على دماءهم إلا بحقها وحسابهم على الله.⁶⁰¹

Mukâtil'in senedinî zikretmeksizin vermiş olduğu bu hadîs Muvatta dışındaki Kütübü Tis'a eserlerinin tamamında hatta bu eserlerin her birinde birkaç yerde geçmektedir.⁶⁰² Şâmile adlı programda Kütübü Tis'a eserlerinde arama yapıldığında 79 sonuç bulunmuştur. Bu da hadîs'in muhaddisler nezdinde meşhur ve maruf bir hadîs olduğuna, aynı zamanda da sıhhat şartlarını büyük oranda taşıdığına işaret etmektedir. Haddi zatında bir hadîsin, hadîs kaynaklarının tamamında geçmesi onun sahih olduğunu göstermediği gibi bu eserlerde özellikle de Sahihayn'da yaygın olarak kullanılması o

⁵⁹⁷ Beyhâkî, *Sünen*, Hacc, 312.

⁵⁹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* s. 107.

⁵⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, Hacc, 3/382; İbn Huzeyme, el-Menâsik, IV, 351; Hâkim, Savm, I, 655; Beyhâkî, Hacc, IV, 544.

⁶⁰⁰ İbn Huzeyme, *Sahih*, el-Menâsik, IV, 351.

⁶⁰¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* s. 115.

⁶⁰² Buhârî, Ebvâbu'l-Kible, 1; Müslim, İmân, 8; Nesâî, Cihâd 1; Ebû Dâvud, Zekât 1; Tirmizî, İmân, 1; İbn Mâce, Fiten, 1; Dârimî, Siyer, 10; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XIV, 481.

hadîsin sıhhati konusunda önemli bir ipucu vermektedir. Hadîslerin sıhhati, sened ve metin tetkikinden sonra ortaya konulduğu müsellemidir.

Tirmizî Ebû Hureyre'den merfû olarak rivâyet ettiği hadîs'e hasen-sahih hükmünü vermiştir.⁶⁰³

77- مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : لا يقتل

مؤمن بكافر.⁶⁰⁴

Mukâtil'in Amr b. Şuayb'dan rivâyette bulunduğu bu hadîs, Nesâî, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir.⁶⁰⁵ Mukâtil, hadîsi "Tefsîrû Kısas" başlığı altında zikrettiği için sadece rivâyetin ilgili bölümünü almıştır. Diğer bir ifade ile taktî' yapmıştır. Bu metod Ale'l Ebvâb sistemle yazılmış eserlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle de Buhârî bu konuda meşhurdur. Hadîs kaynakları tarandığı zaman Mukâtil'in hadîsin bir bölümünü aldığı görülecektir. Meselâ Ahmed b. Hanbel aynı senedle zikrettiği hadîsin diğer parçalarını aktarmıştır.

Tirmizî de Mukâtil'in sevkettiği aynı senedle hadîsi merfû olarak rivâyet etmiş ve hasen hükmü vermiştir.⁶⁰⁶

78- قال النبي صلى الله عليه وسلم : لا عفو لمن قتل القاتل بعد أخذ الدية.⁶⁰⁷

Hadîs, Câbir b. Abdillâh kanalıyla Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir.⁶⁰⁸ Her iki müellifin zikrettiği sened şöyledir:

Affân→Hammâd b. Seleme→Madar b. Varrak→Bir adam (Râvî bu kişinin Hasan olabileceğini söylemiştir.)→Câbir.

Mukâtil'in de aynı senedle hadîsi rivâyet edip etmediği hadîsin senedinî vermediğinden ötürü bilinmemektedir. Ancak Câbir tarikiyle gelen senedde mübhem râvî bulunmasından dolayı hadîsin bu senedle zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁰³ Tirmizî, İmân, 1.

⁶⁰⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* s. 117.

⁶⁰⁵ Nesâî, Kasâme, 10; Ebû Dâvud, Cihâd 147; Tirmizî, Diyât, 17; Ahmed b. Hanbel, , XI, 288, 423.

⁶⁰⁶ Tirmizî, Diyât, 17.

⁶⁰⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* s. 118.

⁶⁰⁸ Ebû Dâvud, Diyât, 5; Ahmed b. Hanbel, XXII, 182.

79- قال النبي صلى الله عليه وسلم : إنما أنا كأحدكم أعلم بحجته من صاحبه فأقضى له ، وهو

مبطل. ثم قال النبي صلى الله عليه وسلم : أما رجل قضيت له بمال امرىء مسلم فإنما لقي قطعة من نار جهنم فلا يأكلها.⁶⁰⁹

Mukâtil'in muallak olarak rivâyet ettiği bu hadîs, Ebû Hureyre ve İbn Ömer'den rivâyet edilmekle birlikte daha çok Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme tarafından rivâyet edilmiştir. Hadîsi; Buhârî, Müslim, Nesâî, Ahmed b. Hanbel rivâyetlerin tamamını, İbn Mâce ise sadece bir rivâyetini Ümmü Seleme'den nakletmiştir.⁶¹⁰ Hadîsin sebab-i vürûdunda şöyle bir olay anlatılmaktadır. Ümmü Seleme Rasûlullah'ın yanında olduğu bir sırada Hz. Peygamber'in hücre kapısının önünde mîrâs konusuyla alakalı ensardan iki kişi münakaşa edip seslerini yükseltince Hz. Peygamber bu sesleri işitir ve bu kişilerin yanına gider. Daha sonrada mezkûr hadîsi bu kişilere aktarır.⁶¹¹ Durum böyle olunca Ümmü Seleme gelişen bu olayın ve akabinde Hz. Peygamber'in konuyla ilgili sözlerinin şâhidi olmaktadır. Dolayısıyla da doğal olarak hadîs, yaygın bir şekilde Ümmü Seleme'den rivâyet edilmektedir. Ayrıca hadîsi, diğer iki sahâbînin doğrudan Hz. Peygamber'den işitmeleri konusunda da bir engel yoktur. Kaldı ki araştırmamızda Ebû Hureyre ve İbn Ömer'in bahsi geçen hadîsi Ümmü Seleme'den aldıklarına dair bir bilgiye de rastlayamadık. Eğer hadîsi bu iki sahâbî Ümmü Seleme'den işittikleri halde onun ismini zikretmediler ise, hadîs usûlünde bu, sahâbî mürseli diye isimlendirilmektedir.

Tirmizî, Ümmü Seleme'den rivâyet ettiği bu hadîs için hasen-sahih hükmünü vermiştir.⁶¹²

80- حدثنا مقاتل : عن علقمة بن مزيد عن مسروق بن الأجدع عن ابن مسعود عن النبي صلى الله

عليه وسلم قال : من حلف على يمين فأجره ليقطع بها مال امرىء مسلم لقي الله وهو عليه غضبان.⁶¹³

Hadîs, İmâm Mâlik'in *Muvatta*'i, Nesâî ve Dârimî'nin sünenleri dışında Kütübü Tis'a'nın diğer eserlerinde geçmektedir.⁶¹⁴ Buhârî 9, Müslim ise 10 yerde hadîse yer

⁶⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* s. 120.

⁶¹⁰ Buhârî, eş-Şehâdât, 27; Müslim, el-Akdiye, 3; Nesâî, Âdâbu'l-Kudâd, 13; İmâm Mâlik, el-Akdiye, 1; Ahmed b. Hanbel, XLII, 445.

⁶¹¹ Buhârî, Ahkâm, 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLIV, 307; Dârekutnî, Kitâbu Ömer ilâ Ebî Mûsâ el-Eşârî, 1.

⁶¹² Tirmizî, Ahkâm, 11.

⁶¹³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* s. 121.

vermiştir. Bu açıdan hadîs müttefekun aleyhtir. Aynı şekilde hadîs bu eserlerde Abdullah b. Mes'ûd tarafından rivâyet edilmekle birlikte yukarıdaki senedde zikredilen diğer iki râvîden hadîs alınmamıştır. Diğer bir ifade ile Kütübü Tis'a müellifleri, Mukâtil'in kullanmış olduğu senedi bu metin için kullanmamışlardır. Meselâ Buhârî, hadîsi şu senedle nakletmektedir:

*Mûsâ b. İsmâil→Ebû Avâne→A'meş→Ebû Vâil→Abdullah b. Mes'ûd.*⁶¹⁵

Tirmizî ise hadîsi, aynı lafızlarla şu senedle rivâyet etmiştir:

Hannâd→Ebû Muâviye→A'meş→Şekîk b. Seleme→Abdullah b. Mes'ûd.

Tirmizî merfû olarak rivâyet ettiği bu sened için hasen-sahih hükmü vermiştir.⁶¹⁶

Ayrıca yukarıdaki metinde “فأجرة”⁶¹⁷ kelimesi, Isaiiah Goldfeld tarafından neşredilen nüshada “فأجره” şeklinde yazılmıştır. Bu kelimenin müstensih tarafından yanlış yazıldığı anlaşılmaktadır.

81- فقال النبي صلى الله عليه وسلم : ثبت الأجر للغلام وبقي الوزر على والده.⁶¹⁸

Bu rivâyet, Kütübü Tis'a ve diğer hadîs kaynaklarında bulunmamaktadır. Bununla birlikte tefsir kitaplarında Nisâ sûresinin 6. âyetinin sebebi nüzulü olarak zikredilmektedir. Müfessirler, bu rivâyeti Mukâtil ve Kelbî'ye dayandırır ve Mukâtil gibi senedsiz ve merfû olarak rivâyet ederler.⁶¹⁹

⁶¹⁴ Buhârî, el-Husumât, 3; Müslim, İmân, 61; Ebû Dâvûd, İmân ve'n-Nüzûr, 2; Tirmizî, Büyü', 42; İbn Mâce, Ahkâm, 8; Ahmed b. Hanbel, VI, 81.

⁶¹⁵ Buhârî, İmân ve'n-Nüzûr, 16.

⁶¹⁶ Tirmizî, Büyü', 42.

⁶¹⁷ Buhârî'de bu kelininin müzekkeri yani “فأجر” kelimesi, Ahmed b. Hanbel'deki bir rivâyette ise yemin kelimesi için müennes “عَلَى بَيْنِ كَاذِبَةٍ” kelimesi kullanılmıştır. Mukâtil'in eserinde geçen “فأجره” şeklindeki kelime, “فأجرة” şeklinde olması gerekmektedir. Bkz. Buhârî, Müsâkât, 5; Ahmed b. Hanbel, XXIX, 254.

⁶¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e. s. 122.

⁶¹⁹ er-Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, **Mefâtihu'l-Gayb**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, IX, 483; el-Begavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesûd (ö. 516/1123), (thk. Muhammed Abdullah en-Nemri ve Diğerleri), Dâru Tayyibe, 1997, **Meâlimu't-Tenzil**, I, 562.

82- حدثنا مقاتل عن سعد أبي وقاص أنه سأله النبي صلى الله عليه وسلم كم يوصى من ماله قال :

الثلث والثلث كثير ؛ لأن تدع عيالك في غناء خير من أن تدعهم يتكفون الناس.⁶²⁰

Mukâtil'in Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivâyet etmiş olduğu bu hadîs, Kütübü Tis'a'nın tamamında hemem hemen aynı lafızlarla geçmektedir.⁶²¹ Kütübü Tis'a eserlerinin birçoğunda "من أن تدعهم..." lafızlarından sonra muhtaç anlamına gelen "عَالَّةٌ" kelimesi bulunmaktadır. Mukâtil'in vermiş olduğu metinde bu lafız yer almamaktadır.

Tirmizî, bu hadîsin Sa'd b. Ebî Vakkas'tan birçok senedle rivâyet edildiğini, Ehl-i İlim arasında ma'mulun bih olduğunu, bir kişinin malının 1/3' ünden fazlasını vasiyyet etmesinin caiz olmadığını ifade eder.⁶²²

Tirmizî, bu hadîsi iki senedle zikreder ve bu hadîs için hasen-sahih hükmünü verir. O senedlerden biri şöyledir:

*İbn Ebî Ömer→Süfyân b. Uyeyne→Zührî→Âmir b. Sa'd→Sa'd b. Ebî Vakkas.*⁶²³

83- قال : حدثنا مقاتل عن عطاء عن ابن عباس قال : من كان له مال فلم يوص لقربته الذين لا

يرثون إذا كانوا فقراء عند موته فقد ختم عمله بمعصية.⁶²⁴

Mukâtil'in İbn Abbâs'tan mevkûf olarak rivâyet ettiği bu haber, Kütübü Tis'a eserlerinde geçmediği gibi diğer hadîs kaynaklarında da bulunamamıştır.

84- مقاتل عن حماد عن إبراهيم أنه قال : يبدأ من مال الميت بالكفن ثم الدين ثم الوصية ثم يقسم

الميراث ، والكفن من جميع المال.⁶²⁵

Yukarıdaki hadîsin son kısmında yer alan "الكفن من جميع المال" ifadesi Buhârî'nin Sahihi'nde ve Dârimî'nin Sünen'inde, bâb başlığı olarak geçmektedir. Buhârî, bu bâb başlığının altında bu sözü söyleyen Atâ, Zührî, Amr b. Dinâr ve Katâde'nin ismini

⁶²⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* s. 131.

⁶²¹ Buhârî, *Vasâyâ*, 2; Müslim, *Vasiyye*, 1; Ebû Dâvûd, *Vasâyâ*, 2; Tirmizî, *Vasâyâ*, 1; İbn Mâce, *Vasâyâ*, 5; Nesâî, *Vasâyâ*, 3; Ahmed b. Hanbel, III, 50; Dârmî, *Vasâyâ*, 7.

⁶²² Tirmizî, *Vasâyâ*, 1.

⁶²³ Tirmizî, *Vasâyâ*, 1.

⁶²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 131.

⁶²⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 131.

zikreder. Daha sonra da ölünün malından tasarruf edilecek öncelikleri içeren hadîse yer verir. Aynı şekilde Dârimî, açmış olduğu bâb başlığının altında Mukâtil'in yukarıda vermiş olduğu metne yer vermektedir. Bu söz, merfû haber olarak kaynaklarda geçmemektedir. Mukâtil'de olduğu gibi hem Buhârî hem de Dârimî bu sözü İbrâhim'e dayandırmaktadır.⁶²⁶

İbn Ebi Şeybe bu haberi *Veki' → Süfyân → Mübhem*⁶²⁷ → *İbrâhim*.⁶²⁸ isnâdda bulunan mübhem râvîden dolayı bu sened zayıftır.

85- قال أبو بكر الصديق رضى الله عنه : من الغنائم الخمس فأنا أوصى بالخمس ولا تجوز وصية

الوارث.⁶²⁹

Mukâtil b. Süleyman'ın Hz. Ebû Bekr'den nakletmiş olduğu hadîsin ganimetlerle ilgili bölümü Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçmektedir.⁶³⁰ Vasiyyet ile ilgili son bölüm ise Ahmed b. Hanbel ve Dârimî, Amr b. Hârice'den rivâyet etmiştir.⁶³¹ Bununla birlikte hem ganimet hem de vasiyyetle ilgili iki hükmü birlikte ihtiva eden bir metne ulaşamadık. Mukâtil'in yukarıdaki rivâyette iki metni birleştirdiği anlaşılmaktadır.

86- قال : وكان عمر بن الخطاب رضى الله عنه يعطى العمة ثلثي المال والحالة الثلث إذا لم يكن

وارث.⁶³²

Mukâtil'in mevkûf olarak vermiş olduğu bu rivâyet, Dârimî tarafından da Hz. Ömer'in bir uygulaması olarak zikredilmiştir.⁶³³ Dârimî, bu hadîsi iki ayrı senedle rivâyet etmiştir. Bu senedlerin birinde geçen Ziyâd b. İyaz'ın güvenilir olup olmaması ihtilaflıdır. Darimi'in diğer senedi şöyledir: *Muhammed b. Yûsuf (ö. 212)*⁶³⁴ → *Süfyân es- Sevrî (ö. 161)*⁶³⁵ → *Yûnus b. Ubeyd (ö.139)*⁶³⁶ → *Hasan b. Yesâr (Hasan el-Basrî)(ö. 110)*⁶³⁷ → Hz. Ömer (ö. 23). Bu seneddeki râvîler sika olup birbirleriyle muasaratları söz konusudur.

⁶²⁶ Buhârî, Cenâiz, 25; Dârimî, Tahâret, 21.

⁶²⁷ İbn Ebî Şeybe, bu haberi Süfyân'ın bazı arkadaşlarından aldığını söyler ve arkadaşlarının kim olduğunu zikretmez.

⁶²⁸ İbn Ebî Şeybe, Büyü', 348.

⁶²⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 131.

⁶³⁰ Ahmed b. Hanbel, XVII, 265.

⁶³¹ Ahmed b. Hanbel, XXIX, 217; Dârimî, Vasâyâ, 28.

⁶³² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 139.

⁶³³ Dârimî, Ferâiz, 27.

⁶³⁴ İclî, II, 257.

⁶³⁵ İclî, I, 407.

⁶³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 613.

⁶³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 160.

Buna göre bu hadîsin bu senedle sahih olduğu söylenebilir. Dârimî dışındaki Kütübü Tis'a müellifleri bu rivâyete yer vermemişlerdir.

87- قال : وكان على رضى الله عنه وابن مسعود يردان ما فضل من الميراث على ذوى الأرحام

على قدر سهامهم غير المرأة والزوج.⁶³⁸

Hiz. Ali ve İbn Mes'ûd'a atfedilen bu rivâyet Kütübü Tis'a'da geçmemektedir. Begavî bahsi geçen sözün bu iki sahâbîye ait olduğunu ifade etmektedir.⁶³⁹

88- فقال عمر بن الخطاب رضى الله عنه : إن الله عز وجل ليقر في تحريم الخمر وما أراه إلا

سيحرمها . فكانوا يشربونها بعد صلاة الغداة ثم ينامون ، فإذا حضر صلاة الأولى قد ذهب عنهم السكر . ثم

لا يشربونها حتى يصلون العشاء الآخرة . ثم يشربونها وينامون . فإذا أصبحوا قد ذهب عنهم السكر . فصنع

رجل من الأنصار صنيعًا ودعا سعد بن أبي وقاص رضى الله عنه إلى صنيعه . وكان شوى رأس بعير ، فأكلوا

وشربوا من الشراب . قال : وكان ذلك قبل تحريم الخمر فأخذ فيهم فافتخروا وانتسبوا وقالوا الشعر . فقام

الأنصارى وأخذ لحي البعير فضرب به رأس سعد فإذا الدماء على وجهه . فانطلق سعد إلى النبي صلى الله

عليه وسلم مستعدياً يشكو الأنصارى فنزل تحريم الخمر ، وذلك بعد غزوة الأحزاب.⁶⁴⁰

Kütübü Tis'a eserlerinde böyle bir rivâyet bulunamamıştır.

89- حدثنا مقاتل عن أبي عبيدة عن أنس بن مالك قال : لقد نزل تحريم الخمر وما بالمدينة يومئذ

خمر . إنما كانوا يشربون الفضيخ . قال : فأخرجنا الجباب إلى الطريق فأهرقناها ومنهم من كسر جبهه.⁶⁴¹

Mukâtil b. Süleyman'ın içki yasağıyla ilgili Enes b. Mâlik tarihiyle vermiş olduğu bu bilgi, Buhârî, Müslim, Nesâî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî tarafından da Enes b. Mâlik kanalıyla rivâyet edilmektedir.⁶⁴² Buhârî, bu haberi şu senedle nakletmektedir:

⁶³⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 139.

⁶³⁹ Begavî, *Şerhu's-Sünne*, (Thk. Şuayb Arnaûd), el-Mektebetü'l-İsiamî, Beyrut, 1983, Ferâiz, 8.

⁶⁴⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 143.

⁶⁴¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 146.

⁶⁴² Buhârî, Eşribe, 1; Müslim, Eşribe, 1; Ebû Dâvûd, Eşribe, 1; Nesâî, Eşribe, 2; Ahmed b. Hanbel, XXI, 78; Dârimî, Eşribe, 2.

Muhammed b. Abdurrahim→Ebû Yahyâ→Affan→Hammâd b. Zeyd→Sâbit→Enes b. Mâlik.

Enes b. Mâlik bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Ebû Talha’nın evinde içki dağıtıyordum. O zamanlar halkın içkisi, sadece fadîh idi. Rasûlullah içkinin haram kılındığını ve bunu insanlara duyurmasını münadisine emretti. Ebû Talha münâdi işitince bana dedi ki git, içkileri dök. Ben de gidip içkileri çıkarıp döktüm. Medine sokakları içki aktı.”⁶⁴³

Konunun ana teması bakımından Buhârî’nin vermiş olduğu metinle Mukâtil’in vermiş olduğu metnin hemen hemen örtüştüğü görülmektedir.

Müttefekun aleyh olarak rivâyet edilen hadîs sahihtir.

90- قال : وحدثنا مقاتل عن عبد الله بن بريدة عن أبيه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : إن الله

عز وجل حرم الخمر بعينه والمسكر من كل شراب.⁶⁴⁴

Mukâtil’in merfû olarak rivâyet ettiği bu hadîs, Nesâî tarafından mevkûf olarak İbn Abbâs’tan rivâyet edilmektedir.⁶⁴⁵ Nesâî’nin Sünen’inde zikrettiği metin şöyledir:

عن ابن عباس قال : حرمت الخمر بعينها قليلها وكثيرها والسكر من كل شراب

Nesâî, bu hadîsi şu senedle zikreder: *Ahmed b. Abdullah (ö. 247)⁶⁴⁶→Muhammed b. Ca’fer (ö. 193)⁶⁴⁷→Şu’be b. Haccac (ö. 160)⁶⁴⁸→Misâr (ö. 153)⁶⁴⁹→Muhammed b. Ubeyd (ö. 116)⁶⁵⁰→Abdullah b. Şeddâd (ö. 83)⁶⁵¹→İbn Abbâs (ö. 68)*. Nesâî’nin sevketmiş olduğu seneddeki râvîler sika, isnâd ise muttasıldır. Buna göre hadîsin sahih olduğu söylenebilir.

Öte yandan hadîs, benzer lafızlarla, İbn Abbâs kanalıyla merfû olarak da Kütübü Tis’a eserlerinde bulunmaktadır. Meselâ Ebû Dâvûd’daki bir rivâyet şöyledir:⁶⁵²

⁶⁴³ Buhârî, Eşribe, 1.

⁶⁴⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 146.

⁶⁴⁵ Nesâî, Eşribe, 48.

⁶⁴⁶ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 81.

⁶⁴⁷ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 472.

⁶⁴⁸ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 266.

⁶⁴⁹ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 528.

⁶⁵⁰ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 494.

⁶⁵¹ İbn Hacer, **Takrîb**, I, 307.

⁶⁵² Ebû Dâvûd, Eşribe, 7, İcâre, 66; Müslim, Müsâkât, 12; Ahmed b. Hanbel, IV, 279, 280.

عن ابن عباس أن وفد عبد القيس قالوا يارسول الله فيم نشرب ؟ قال " لاتشربوا في الدباء ولا في
المزفت ولا في النقيير واتبذوا في الأسقية " قالوا يارسول الله فإن اشتد في الأسقية ؟ قال " فصبوا عليه الماء "
قالوا يارسول الله فقال لهم في الثالثة أو الرابعة " أهريقوه " ثم قال " إن الله حرم علي أو حرم الخمر والميسر
والكوبة " قال " وكل مسكر حرام ."

91- مقاتل عن محمد بن المنكدر عن جابر بن عبد الله الأنصاري عن النبي صلى الله عليه وسلم

قال : كل ما أسكر كثيره فقليله حرام.⁶⁵³

Bu rivâyet, Mukâtil'in sevketmiş olduğu *Muhammed b. Münkedir*→*Câbir b. Abdillâh* senediyle ve aynı lafızlarla Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir.⁶⁵⁴ Farklı sened ve benzer lafızlarla ise Nesâî ve Dârimî hadîsi eserlerinde zikretmiştir.⁶⁵⁵ Tirmizî'nin vermiş olduğu sened şöyledir:

Kuteybe→*İsmâil b. Ca'fer*→*Ali b. Hucr*→*İsmâil b. Ca'fer*→*Dâvûd b. Bekr*→
Muhammed b. Münkedir→*Câbir b. Abdillâh*.

Tirmizî, Câbir'den gelen bu isnâdın hasen-garib olduğunu söylemiştir.

92- حدثنا مقاتل عن الضحاک عن ابن مسعود أن الكبائر ما نهى الله عز وجل منه من أول سورة

النساء إلى هذه الآية : أن تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه فكل سيئاتكم وندخلكم مدخلا كريما". قال : قال ابن

عباس : الكبائر ما نهى الله عنه من أول سورة النور إلى هذه الآية وتوبوا إلى الله جميعا أيها المؤمنون.⁶⁵⁶

Büyük günahla ilgili İbn Mes'ûd'an rivâyet edilen kısım Hâkim tarafından *Ebû Bekr*→*İshâk b. Hasen*→*Ebû Huzeyfe*→*Süfyân*→*Ebû Zekerıyyâ*→*Muhammed b. Abdusselam*→*İshâk b. İbrâhim*→*Vekî'*→*Süfyân*→*A'meş*→*Ebû'd Duhâ*→*Mesrûk*→
Abdullah b. Mes'ûd senediyle aynı lafızlarla mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Bu hadîsin Şeyhayn'in şartlarına göre sahih olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 147.

⁶⁵⁴ Ebû Dâvûd, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 3; İbn Mâce, Eşribe, 10; Ahmed b. Hanbel, XXIII, 51.

⁶⁵⁵ Nesâî, Eşribe, 25; Dârimî, Eşribe, 8.

⁶⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 149.

⁶⁵⁷ Hâkim, **Müstedrek**, I, 59.

İbn Abbâs'tan gelen kısım ise başvuru kaynaklarda bulunamamıştır.

93- حدثنا مقاتل عن ابن عباس قال : التوبة مقبولة من كل واحد إلا من ثلاثة : إبليس ، رأس

الكفر ، وقابيل ابن آدم قاتل أخيه رأس الخطيئة ، ومن قتل نبياً من الأنبياء . قال : وباب التوبة مفتوح من قبل المغرب مسيرة أربعين سنة فلا يغلق حتى تطلع الشمس منه.⁶⁵⁸

Tevbenin kabul edileceği ve tevbe kapısının kıyamet kopuncaya kadar açık olacağını bildiren bu rivâyetler Kütübü Tis'a'da yer almamaktadır. Bununla birlikte “وباب التوبة مفتوح...” lafızlarından sonuna kadar ki metin Taberânî'nin *Mu'cemu'l Kebîr* adlı eserinde aynı lafızlarla geçmektedir. Ancak “أربعين” lafzının yerine “سبعين” lafzı kullanılmıştır.⁶⁵⁹

94- قال : وقال علي بن أبي طالب : لا رضاع بعد فصال.⁶⁶⁰

İbn Mâce, bu rivâyeti aynı lafızlarla bâb başlığında zikretmiştir.⁶⁶¹ Mukâtil'in, Hz. Ali'ye isnâd ederek vermiş olduğu metin, hadîs kaynaklarında hem merfû hem de Hz. Ali'den mevkûf olarak rivâyet edilmiştir.⁶⁶² et-Tayalisi, İbn Abbâs kanalıyla rivâyet etmiştir. Ancak naklettiği senedde bulunan Hârice b. Musab'ın⁶⁶³ ve Haram b. Osman'ın⁶⁶⁴ metrûku'l hadîs olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bu sebeple et-Tayâlisî'de bulunan bu hadîs bu senedle zayıftır.

95- حدثنا مقاتل عن الحكم بن عتيبة عن إبراهيم عن عمر بن الخطاب رضى الله عنه قال : قال

رسول الله صلى الله عليه وسلم : يحرم من الرضاعة ما يحرم من النسب.⁶⁶⁵

Mukâtil'in Hz. Ömer'den rivâyet ettiği bu hadîs, Kütübü Tis'a eserlerinde daha çok Hz. Âişe tarikiyle nakledilmekte ve hadîs, bu dokuz eserin tamamında geçmektedir. Ayrıca

⁶⁵⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 152.

⁶⁵⁹ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 58.

⁶⁶⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 154.

⁶⁶¹ İbn Mâce, *Nikâh*, 37.

⁶⁶² Tayâlisî, Süleyman b. Davud (ö. 204/820), *Müsned*, (thk. Muhammed b. Abdilmuhsin), Hicre, 1999, 3/318; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, (thk. Muhammed Şekur), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985, 2/158; Beyhâkî, *Sünenu'l-Kübrâ*, Razâ'a, 4, el-Hulu' ve't-Talâk, 8.

⁶⁶³ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 186.

⁶⁶⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 101.

⁶⁶⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 155.

yukarıdaki metnin son kısmında bulunan “النسب” ifadesinin yerine “الوَلَادَة” lafzı kullanılmıştır. Bununla beraber hadîsin farklı varyantlarında “النسب” kelimesi de geçmektedir.⁶⁶⁶ Tirmizî bahsi geçen hadîsi, şu senedle zikreder:

*Ahmed b. Meni' → İsmâil b. İbrâhim → Ali b. Zeyd → Saîd b. Müseyyeb → Ali b. Ebî Tâlib.*⁶⁶⁷

Tirmizî, bu konuda Ehl-i İlim arasında bir ihtilafın olmadığını ve Hz. Ali'den naklettiği senedin hasen-sahih olduğunu beyan etmiştir.⁶⁶⁸

96- قال : حدثنا عن حماد عن إبراهيم النخعي عن علقمة بن قيس عن ابن مسعود قال : يحرم من

الرضاعة ما أنبت اللحم والعظم وما كان في الحولين ولا رضاع بعد فصال ويحرم في الحولين مصة واحدة.⁶⁶⁹

Bu hadîs'in tamamı bir bütün halinde hadîs kaynaklarında geçmemektedir. Daha öncede “لا رضاع بعد فصال” ifadesinin merfû ve mevkûf olarak rivâyet edildiği zikredilmişti.⁶⁷⁰ Hadîsin diğer kısımları ise hem İbn Abbâs hem de İbn Mesûd'a isnâd edilmekle beraber aynı lafızlarla İmâm Mâlik tarafından rivâyet edilmiştir.⁶⁷¹ Bahsi geçen hadîsin ilk kısmı Kütübü Tis'a eserlerinde bulunmamıştır. Ancak rivâyetin bu parçasını İbnü'l Mükri', İbn Abbâs'tan rivâyetle *Mu'cem* adlı eserine almıştır.⁶⁷²

97- قال عمر بن الخطاب رضى الله عنه : ما رأيت مثل من يلتمس الغنى في التأهل . يعنى :

النكاح بعد قول الله عز وجل في كتابه : إن يكونوا فقراء يغنهم الله من فضله.⁶⁷³

Mukâtil'in Ömer b. Hattâb'dan rivâyet ettiği bu mevkûf haber, Kütübü Tis'a eserlerinde bulunmamaktadır. Ancak Abdurrezzak Musannef'inde Hz. Ömer'den şu lafızlarla hadîsi nakletmektedir:

⁶⁶⁶ Buhârî, Şahâdât, 7; Müslim, Rada', 1, 2; Ebû Dâvûd, Nikâh, 7; Nesâî, Nikâh, 49; Tirmizî, Rada', 2; İbn Mâce, Nikâh, 34; Ahmed b. Hanbel, IV, 293; Dârimî, Nikâh, 48; İmâm Mâlik, Rada', 4.

⁶⁶⁷ Tirmizî, Rada', 2.

⁶⁶⁸ Tirmizî, Rada', 2.

⁶⁶⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 155.

⁶⁷⁰ Tayâlisî, III, 318; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, II, 158; Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Razâ'a, 4, el-Hulu' ve't-Talâk, 8.

⁶⁷¹ İmâm Mâlik, Rada', 2.

⁶⁷² İbnü'l Mükri', *Mu'cem*, I, 76.

⁶⁷³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 163.

عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ: " مَا رَأَيْتُ مِثْلَ رَجُلٍ لَمْ يَلْتَمِسِ الْفَضْلَ فِي الْبَاهِ ⁶⁷⁴، وَاللَّهُ يَفْعَلُ: إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ. ⁶⁷⁵

Abdurrezzak, yukarıdaki metni *Ma'mer* (ö. 154) → *Kadade* (ö. 117) → Hz. Ömer (ö. 23) senediyle Kitabu'n Nikâh bölümünde zikretmiştir.⁶⁷⁶ Katâde'nin Hz. Ömer'i görmediği dikkate alınırsa bu senedin mürsel, dolayısıyla da zayıf olduğu söylenebilir. Abdurrezzak'ın, Ma'mer b. Râşid'in *Cami*'sini *Musannef*'in sonunda bir bölüm olarak ele aldığı bilinmektedir. Ancak hadîs, Ma'mer b. Râşid'in *Cami*'sinde geçmez.

98- حدثنا مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده قال : قال رسول الله صلى الله عليه

وسلم : ما أحل الله حلال إليه أحب إليه من النكاح ولا أكره إليه من الطلاق. ⁶⁷⁷

Bu rivâyetin manasını takviye eden benzer bir rivâyet, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde bulunmaktadır. Her iki müellif de hadîsi, İbn Ömerden rivâyet etmiştir.⁶⁷⁸ Yine Hâkim, *Müstedrek*'inde aynı hadîsi İbn Ömer'den nakletmiş ve hadîsin Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁹

99- حدثنا مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده قال : قال رسول الله صلى الله عليه

وسلم : لا نكاح إلا بولي. ⁶⁸⁰

Mukâtil, "Velisiz nikâh olmaz." hadîsini yukarıdaki senedde de görüldüğü gibi Amr b. Şuayb'dan rivâyet etmiştir. Bu senedin sıhhati, râvîlerin birbirlerine mülâkî veya muâsır olup olmadıkları bakımından, muhaddisler arasında tartışılan bir husustur. Ancak bu hadîs, Ebû Mûsâ, Hz. Âişe, İbn Abbâs gibi sahâbîler tarafından da aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Kütübü Tis'a müelliflerin çoğu da bu hadîsi, eserlerinde zikretmiştir.⁶⁸¹ Aynı zamanda Tirmizî, bu hadîsin hasen olduğunu belirtmiştir.⁶⁸²

⁶⁷⁴ Abdurrezzak, Nikâh, 15.

⁶⁷⁵ en-Nûr, 32.

⁶⁷⁶ Abdurrezzak, Nikâh, 15.

⁶⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 163.

⁶⁷⁸ Ebû Dâvûd, Talâk, 3; İbn Mâce, *Sünen*, Talâk, 1; Hâkim, Talâk, 1.

⁶⁷⁹ Hâkim, Talâk, 1.

⁶⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 163.

⁶⁸¹ Buhârî, Nikâh, 37; Ebû Dâvûd, Nikâh, 20; Tirmizî, Nikâh, 14; İbn Mâce, Nikâh, 15; Ahmed b. Hanbel, XXXII, 280; Dârimî, Nikâh, 11.

⁶⁸² Tirmizî, Nikâh, 14.

100- قال النبي صلى الله عليه وسلم : لا نكاح حتى يشهد أربعة الناكح والمنكح والشاهدان برضى

المرأة.⁶⁸³

Bu rivâyet, başvurulana hadîs kaynaklarında bulunamamıştır.

101- قال : حدثنا مقاتل عن الزهري عن أبي سلمة عن أبي هريرة أن رجلاً زوج ابنة له وهي كارهة

ففرق النبي صلى الله عليه وسلم بينها وبين زوجها.⁶⁸⁴

Bu rivâyetin aynısını Buhârî, Hanse binti Hizâm'dan şöyle nakletmektedir:

*Babam beni (Hanse binti Hizâm) dul bir kadın iken, birisiyle evlendirdi. Ben de bu evliliği istemiyordum. Bu nedenle Allah Rasûlüne gittim ve bu durumu ona anlattım. Rasûlüllah bu nikâhı feshetti.*⁶⁸⁵

Buhârî, bu olayı “باب إذا زوج ابنته وهي كارهة فنكاحهم مردود” başlığının altında zikretmiş ve merfû bir hadîsi de bu konuda delil olarak kullanmıştır.⁶⁸⁶ Bilindiği gibi Buhârî, eserindeki bâb başlıklarında kendi fikhî anlayışını dile getirmektedir. Bundan dolayı da Buhârî'nin fikhî, bâb başlıklarındadır “فقه البخاري في تراجمه” denilmiştir.

Buhârî'nin rivâyeti ile Mukâtil'in Ebû Hureyre'den nakletmiş olduğu rivâyetin örtüştüğü görülmektedir. Aynı haber, hemen hemen aynı lafızlarla diğer müellifler tarafından da rivâyet edilmiştir.⁶⁸⁷

Merfû olarak rivâyet edilen hadîs sahihtir.

⁶⁸³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 164.

⁶⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 164.

⁶⁸⁵ Buhârî, Nikâh, 43.

⁶⁸⁶ Buhârî, Nikâh, 43.

⁶⁸⁷ Nesâî, Nikâh, 35; Ebû Dâvûd, Nikâh, 26; İbn Mâce, Nikâh, 12; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 370; Dârimî, Nikâh, 14.

102- قال : حدثنا مقاتل عن عبد الله بن ذكوان عن سعيد بن المسيب عن النبي صلى الله عليه

وسلم أنها قال : استأمرُوا النساء في أمرهن ذات الآباء وغير ذات الآباء . لا تنكح الثيب حتى تستأمر ولا البكر حتى تستأذن.⁶⁸⁸

Mukâtil'in mürsel olarak rivâyet ettiği bu hadîs, Kütübü Tis'a eserlerinin tamamında Hz. Âişe, İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den rivâyet edilmektedir. Mukâtil'in, kendisinden rivâyette bulunduğu Abdullah b. Zekvân, Kütübü Tis'a müelliflerinin bu metin için sevkemiş oldukları Hz. Âişe tarikiyle gelen senedlerin tamamında bulunmaktadır.⁶⁸⁹

Tirmizî, bu hadîsin hasen-sahih olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁰

103- قال : وحدثنا مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده قال : قال النبي صلى الله عليه

وسلم : لا تنكح المرأة على عمتها ولا على خالتها.⁶⁹¹

Bir kadının hala ve teyzesiyle aynı nikâh altında bulunamayacağını ifade eden ve Hz. Peygamber'in teşri' yetkisinin bir tezahürü olan bu rivâyet Kütübü Tis'a'nın tamamında geçmektedir.⁶⁹² Özellikle Ahmed b. Hanbel, bu hadîsi Mukâtil'in zikretmiş olduğu senedle rivâyet etmiştir.⁶⁹³

Müttefekun aleyh olan bu hadîs, birçok müellif tarafından bâb başlığı olarak zikredilmiştir.⁶⁹⁴ Tirmizî, Ebû Hureyre ve İbn Abbâs'tan gelen tarihi için hasen-sahih hükmünü vermiştir.⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 164.

⁶⁸⁹ Buhârî, Nikâh, 42; İkrâh, 3; Müslim, Nikâh, 9; Ebû Dâvûd, Nikâh, 24; Nesâî, Nikâh, 33; Tirmizî, Nikâh, 17; İbn Mâce, Nikâh, 11; Ahmed b. Hanbel, XII, 367; Dârimî, Nikâh, 13. İmâm Mâlik, Nikâh, 3.

⁶⁹⁰ Tirmizî, Nikâh, 17.

⁶⁹¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 164.

⁶⁹² Buhârî, Nikâh, 28; Müslim, Nikâh, 4; Ebû Dâvûd, Nikâh, 13; Nesâî, Nikâh, 47; Tirmizî, Nikâh, 30; İbn Mâce, Nikâh, 31; Ahmed b. Hanbel, XI, 384; Dârimî, Nikâh, 8; İmâm Mâlik, 15.

⁶⁹³ Ahmed b. Hanbel, XI, 384.

⁶⁹⁴ Buhârî, Nikâh, 28; Tirmizî, *Sünen*, Nikâh, 30; İbn Mâce, Nikâh, 31.

⁶⁹⁵ Tirmizî, Nikâh, 30.

104- وحدثنا مقاتل عن عبد الحميد بن واصل عن شهر بن حوشب عن أبي هريرة قال : من كان

له أربع نسوة أو دون ذلك ولم يعدل بينهن جاء يوم القيامة مائلي شقه كما أمال بعضهن على بعض في

الدنيا.⁶⁹⁶

Başvurulan kaynaklarda bu rivâyet bulunamamıştır.

105- حدثنا مقاتل عن الضحاک عن علي رضي الله عنه قال : يحل للمسلم الحر أن يتزوج الأمة

على الحر ولا بأس أن يتزوج الحره على الأمة ويقسم للحره يومين وللأمة يومًا ، وكذلك في النفقة.⁶⁹⁷

Hür kadın üzerine cariyenin alınabileceğinin veya tam tersinin, hür bir erkekle evlenmesinin helal olduğunu bildiren bu rivâyet, hadîs kaynaklarında bulunamadığı gibi İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inde Hz. Ali'ye isnâd edilen bir rivâyet Mukâtil'in rivâyetinin tam aksini ifade etmektedir ki bahsi geçen rivâyet şöyledir:

وَكَيْعٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ عَبَّادِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: لَا تُنْكَحُ الْأُمَّةُ عَلَى الْحُرِّ، أَوْ لَا

تُنْكَحُ الْحُرُّ عَلَى الْأُمَّةِ.⁶⁹⁸

Bu rivâyete göre hür bir kadın cariye üzerine nikâhlanamadığı gibi cariye de hür kadın üzerine nikâhlanamaz. Görüldüğü gibi hadîsi, hem Mukâtil hem de İbn Ebî Şeybe Hz. Ali'den rivâyet etmelerine rağmen iki haber arasında bir tearuz söz konusudur.

106- مقاتل عن رجل عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم في رجل

مشرك تزوج فوق أربع فأسلم وأسلمن ، قال : يختار منهن أربعًا.⁶⁹⁹

Mukâtil, bu hadîsi mechul bir kişiden rivâyet etmiştir. Hadîs usûlünde senedde bu şekilde ismi zikredilmeyen bir râvî var ise bu hadîse *mübhem* denilmektedir. Bununla beraber Mukâtil'in rivâyet etmiş olduğu metni, mana yönünden destekleyen ve hemen

⁶⁹⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 165.

⁶⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 166.

⁶⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Nikâh*, 21.

⁶⁹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 166.

hemen aynı lafızlarla rivâyet edilen bir hadîs, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından da rivâyet edilmektedir.⁷⁰⁰ Örneğin Tirmizî'nin İbn Ömer'den rivâyeti şöyledir:

Abdullah b. Ömer dedi ki Gaylan b. Seleme es- Sekafî, cahiliyye döneminde on kadınla evli iken bu kadınlarla birlikte Müslüman oldu. Bunun üzerine Rasûlüllah, ona o kadınlardan dört tanesini seçmesini (diğerlerini salıvermesini) emretti.

Bazı rivâyetlerde Gaylan b. Seleme'nin sekiz hanımı olduğundan bahsedilmektedir.⁷⁰¹ Mukâtil'in Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği yukarıdaki metinde “فوق أربع” denilerek herhangi bir sayı belirtilmemiştir. Bununla birlikte her iki metnin mana yönünden birbiriyle örtüştüğü görülmektedir.

Şuayb Arnaûd, İbn Ömer'den gelen hadîsin sahih olduğunu söylemiştir.⁷⁰²

107- قال حدثنا مقاتل عن حماد بن الحكم عن إبراهيم قال : لا بأس أن يتزوج اليهودية والنصرانية

على الحرّة والمسلمة ولا بأس أن يتزوج أربع حرائر من أهل الكتاب ولا بأس أن يتسرى منهن.⁷⁰³

Hür ve Müslüman bir kadın üzerine Ehl-i Kitap'tan bir kadınla evlenmenin bir sakıncası olmadığını bildiren bu rivâyet, Kütübü Tis'a eserlerinde bulunamamıştır. Ancak Saîd b. Mansur'un *Sünen*'inde Mukâtil'in rivâyetini destekleyen şöyle bir hadîs vardır:

عَنِ الْحَسَنِ أَنَّهُ كَانَ لَا يَرَى بَأْسًا أَنْ يَتَزَوَّجَ الْيَهُودِيَّةَ وَالنَّصْرَانِيَّةَ عَلَى الْمُسْلِمَةِ.⁷⁰⁴

108- حدثنا مقاتل عن الضحاك وعطاء عن ابن عباس في رجل زنا بامرأة ثم أراد أن يتزوجها قال :

التزويج حلال أوله سفاح وآخره نكاح . توبتهما جميعًا خير من توبتهما متفرقين . ثم تلا هذه الآية : وتوبوا

إلى الله جميعاً أيه المؤمنون لعلكم تفلحون".⁷⁰⁵

Mukâtil'in İbn Abbâs'tan mevkûf olarak rivâyet ettiği bu hadîs, Kütüb-ü Tis'a'da bulunamamıştır. Ancak Abdurrezzak ve İbn Ebî Şeyme *Musannef*lerinde, Dârekutnî ve

⁷⁰⁰ Tirmizî, Nikâh, 32; İbn Mâce, Nikâh, 40; Ahmed b. Hanbel, VIII, 251.

⁷⁰¹ İbn Ebî Şeybe, er-Red alâ Ebî Hanîfe, 72.

⁷⁰² İbn Hibbân, Nikâh, 8.

⁷⁰³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 167, 68.

⁷⁰⁴ Saîd b. Mansur (ö. 227/842), *Sünen*, (thk. Sa'd b. Abdillâh), Dâru'l-Usaymî, Riyâd, 1994, Vasâyâ, 33.

⁷⁰⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 170.

Beyhâkî ise *Sünen*'lerinde yine İbn Abbâs'tan mevkûf olarak ve aynı lafızlarla rivâyet etmişlerdir.⁷⁰⁶

109- قال : حدثنا مقاتل عن عبد الله بن ذكوان عن سعيد بن المسيب عن أبي بكر الصديق رضى

الله عنه أنه أوتى برجل من قريش يقال له مطر بن الأسود قد زنا بامرأة من قريش يقال لها زينب بنت الأرقم ولم يكونا محصنين فجلدهما الحد وجمع بينهما فى التزويج.⁷⁰⁷

Kureyş'ten Matar b. Esved ve Zeynep binti Erkam'ın zina ettiğini, bundan dolayı da Hz. Ebû Bekr'in had cezası uygulayıp bu iki kişiyi evlendirdiğini bildiren bu rivâyet, Kütübü Tis'a eserlerinde bulunamamıştır. Bununla birlikte İbn Ebî Şeybe, Hz. Ebû Bekr'e isnâd ettiği aynı rivâyete yer vermiştir. İbn Ebî Şeybe bu hadîsi şu senedle sevk etmiştir:

Hafs → Eş'as → Zührî → Ebû Bekr.

İbn Ebî Şeybe'nin vermiş olduğu bu senedin inkıta' sebebiyle zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tâbiûn'dan olan Zührî, Hz. Ebû Bekr'i görmemiştir.⁷⁰⁸

110- قال : وحدثنا مقاتل عن قتادة عن سليمان بن يسار عن ابن عباس فى رجل يكون تحته

الامة فيطلقها فتبين منه ثم اشتراها قال : يطأها بملك اليمين.⁷⁰⁹

Kütübü Tis'a eserlerinde geçmeyen bu rivâyet, Abdurrezzak ve Beyhâkî tarafından İbn Abbâs kanalıyla mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlere göre İbn Abbâs, kölesini cariyesiyle evlendirdi. Bir süre sonra köle cariyeyi boşayınca İbn Abbâs, köleye "Senin boşama hakkın yok ona dön, dedi. Köle bu teklifi reddedince İbn Abbâs, o senindir, Milk-i Yemin sebebiyle onu kendine helal kıl, dedi. Köle yine reddetti."⁷¹⁰

Biraz lafız farklılıklarıyla birlikte Mukâtil'in İbn Abbâs'tan yapmış olduğu rivâyetin Abdurrezzak ve Beyhâkî'nin rivâyeti ile mana bakımından aynı olduğu görülmektedir.

⁷⁰⁶ Abdurrezzak, Talâk; İbn Ebî Şeyme, Nikâh, 124; Dârekutnî, Nikâh, 1; Beyhâkî, *Sünen*, Nikâh, 146.

⁷⁰⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 170.

⁷⁰⁸ İbn Ebî Şeyme, Nikâh, 124.

⁷⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 170.

⁷¹⁰ Abdurrezzak, Talâk, VII, 214; Beyhâkî, *Sünen*, Nikâh, 144.

111- قال : وحدثنا عن عطاء عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم في رجل تحته

أمة فطلقها اثنتين ثم أعتقت : فإن تزوجها في عدتها فهي حلال وتكون عنده على تطليقة . وإن انقضت

عدتها قبل أن يتزوجها فلا تحل له حتى تنكح زوجاً آخر.⁷¹¹

Mukâtil'in merfû olarak naklettiği bu rivâyet, İmâm Mâlik'in *Muvatta'*nda Saîd b. Müseyyeb, Süleyman b. Yesâr ve İbn Şihâb ez-Zühri'ye isnâd edilmektedir. İmâm Mâlik, bir rivâyetinde bu haberi, bizzat kendisi Zühri'den rivâyet etmiştir. Saîd b. Müseyyeb, Süleyman b. Yesâr'dan yapmış olduğu rivâyeti ise belâğ sîgasıyla zikretmiştir.⁷¹² Ehl-i Hadîs, İmâm Mâlik'in bu şekildeki rivâyetlerini munkatî' olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla bu formattaki rivâyetler zayıf kabul edilmiştir. Öte yandan Mâliki mezhebine mensup ulemâ ise bu şekildeki bir düşünceye itiraz etmiş ve dördü hariç *Muvatta'*da bulunan munkatî' rivâyetlerin muttasıl senedlerinin başka tariklerle bulunduğunu iddia etmişlerdir.

112- قال النبي صلى الله عليه وسلم لامرأة عثمان: أحق ما بلغني عن عثمان وأصحابه ؟ فكرهت

أن تكذب النبي صلى الله عليه وسلم أو تبدى على زوجها فقالت : إن كان عثمان أخبرك فقد صدق . فقال

النبي صلى الله عليه وسلم : قولي لزوجك إذا جاء أنى أكل وأشرب وأنام وأصلى وأصوم وأفطر وآتى النساء ،

فمن رغب عن سنتي فليس مني . فلما رجع عثمان رضى الله عنه أخبرته المرأة بقول النبي صلى الله عليه وسلم

فقال عثمان : لقد بلغ النبي صلى الله عليه وسلم قولنا فما أعجبه فذروا الذى كره فأتوا النبي صلى الله عليه

وسلم فنزلت : يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا طيبات ما أحل الله لكم".⁷¹³

Mukâtil, bu hadîsin sebab-i vürûdunu söyle açıklar:

Ashâb'dan bir grup Osman b. Maz'ûn'un evinde toplandı. Çeşitli konulardan, Allah katında değerli olabilecek şeylerden bahsettiler, duygulandılar ve her biri bir köşeye çekilerek ağlamaya başladı. Daha sonra da onların bir kısmı yemek yemeyeceğini, bir kısmı kadınlara yaklaşmayacağını, bir kısmı da münzevî bir hayat yaşayacağını ve

⁷¹¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 171.

⁷¹² İmâm Mâlik, *Nikâh*, 24.

⁷¹³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 171.

yeryüzünde seyahat edeceğini ifade etti. Allah Rasûlü'ne bu olay ulaştığında Hz. Peygamber, kulluk ve insanî ihtiyaçlar noktasındaki dengeyi yukarıdaki ifadelerle dile getirdi.⁷¹⁴

Mukâtil'in vermiş olduğu bu bilgi, benzer şekillerde Kütübü Tis'a eserlerinde geçmektedir. Örneğin Buhârî mezkûr haberi Enes b. Mâlik'ten şöyle rivâyet eder:

Enes b. Mâlik şöyle dedi: Üç kişi Hz. Peygamber'in evine geldi ve onun nasıl ibadet ettiğini sordu. Onlara Hz. Peygamber'in yapmış olduğu ibadet anlatılınca adeta şöyle dediler. Hz. Peygamber nerde biz nerde! Allah onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetti. Sonra da onlardan birincisi ben gece boyu sürekli namaz kılacağım, ikincisi ben bütün zamanı oruçlu geçireceğim ve yemeyeceğim, üçüncüsü ise eşime yaklaşmayacağım ve bir daha evlenmeyeceğim dedi. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaştınca O, bu üç kişiye siz şöyle şöyle mi söylediniz. Allah'a andolsun ki ben, Allah'tan en fazla korkan ve ona en fazla saygı gösterenimdir. Buna rağmen bazen oruç tutar bazen yerim, bazen namaz kılar bazen uyur ve evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir, dedi.⁷¹⁵

Eşini terkedip eşi yokmuş gibi hayatını sürdüren ve gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılan kişinin Osman b. Maz'ûn olduğu Ahmed b. Hanbel ve Dârimî'nin rivâyetlerinden anlaşılmaktadır.⁷¹⁶

113- قال : حدثنا مقاتل عن قتادة عن أنس بن مالك قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

: من قدم ثلاثة من صلبيه لم يبلغوا الحنث كانوا حجاجاً له من النار.⁷¹⁷

Bülûğ çağına ulaşmadan üç çocuğu vefat eden kişinin bu çocuklarının âhirette kendisini cehennem ateşinden koruyacağını ifade eden bu rivâyet, Kütübü Tis'a eserlerinde çok yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir. Mukâtil, bu hadîsi Enes b. Mâlik kanalıyla naklettiği gibi Kütübü Tis'a müellifleri de bu haberi Enes b. Mâlik'ten nakletmişlerdir.⁷¹⁸

⁷¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 171.

⁷¹⁵ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 1; Ebû Dâvûd, Salât, 27; Nesâî, Nikâh, 4; Ahmed b. Hanbel, XLIII, 334; Dârimî, Nikâh, 3.

⁷¹⁶ Ahmed b. Hanbel, XLIII, 334; Dârimî, Nikâh, 3.

⁷¹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 174.

⁷¹⁸ Buhârî, Cenâiz, 6; İbn Mâce, Cenâiz, 57; Nesâî, Cenâiz, 25; Tirmizî, Cenâiz, 65; Ahmed b. Hanbel, XX, 14.

114- قال : وبلغنا عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : من عال ثلاث بنات أو مثلهن من الحرات

أو اثنتين كن ستره من النار.⁷¹⁹

Mukâtil'in belâğ sigasıyla sevkettiği bu hadîs, benzer lafızlarla Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir.⁷²⁰

115- قال : حدثنا مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عن النبي صلى الله عليه وسلم

قال : إتيان المرأة في الدبر من اللوطيَّة الصغرى.⁷²¹

Bu rivâyet, aynı sened ve aynı lafızlarla Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir.⁷²²

116- وحدث مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال

: من جامع امرأة وهي حائض في الدم فعليه أن يتصدق بنصف دينار.⁷²³

Mukâtil'in Amr b. Şuayb'dan rivâyet ettiği ve kadının hayızlı olduğu durumlarda kocasıyla meydana gelebilecek ilişkinin cezasını bildiren bu hadîs, Nesâî, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî tarafından İbn Abbâs kanalıyla merfû olarak rivâyet edildiği gibi bazı rivâyetlerde İbn Abbâs'tan mevkûf olarak da nakledilmiştir. Bahsi geçen keffaretin miktarı “bir dinar veya yarım dinar tasadduk edilmesi” şeklinde hadîsin farklı metinlerinde geçmektedir. Mukâtil'in vermiş olduğu metinde ise sadece “yarım dinar” ifadesi bulunmaktadır.⁷²⁴

117- قال عمر بن الخطاب : إذا تم أربعون يوماً فهي مستحاضة تغتسل وتحتشى وتصلى ويأتيها

زوجها.⁷²⁵

⁷¹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 174.

⁷²⁰ Müslim, *el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb*, 46; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 121; Tirmizî, *Birr ve's Sıla*, 13; İbn Mâce, *Edeb*, 6; Ahmed b. Hanbel, *XVIII*, 413.

⁷²¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 174.

⁷²² Ahmed b. Hanbel, *XI*, 309, 554.

⁷²³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 175.

⁷²⁴ Nesâî, *Tahâret*, 182; Tirmizî, *Ebvâbu't-Tahâret*, 103; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 47; İbn Mâce, *Tahâret*, 123; Ahmed b. Hanbel, *IV*, 268; Dârimî, *Tahâret*, 112.

⁷²⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 175.

Benzer bir rivâyet Ebû Dâvûd ve İbn Mâce tarafından Ümmü Seleme aracılığı ile merfû olarak rivâyet edilmiştir.⁷²⁶

Yine benzer bir rivâyet Dârimî tarafından İbn Abbâs'tan mevkûf olarak rivâyet edilirken; Beyhâkî, Fatıma binti Kays yoluyla merfû olarak rivâyet etmiştir. Ancak bu rivâyetlerde "وَيَأْتِيهَا زَوْجَهَا" ve "إِذَا تَمَّ أَرْبَعُونَ يَوْمًا" ifadeleri bulunmamaktadır.⁷²⁷

Hem Ümmü Seleme ve İbn Abbâs'tan hem de Fatıma binti Kays'tan gelen rivâyetlerin sahih olduğu ifade edilmiştir.⁷²⁸

118- حدثنا مقاتل عن الضحاک عن ابن عباس أنه قال : النساء أسفه السفهاء.⁷²⁹

Mukâtil'in⁷³⁰ "قیاما... جعل الله لكم قیاما... Mukâtil'in açıklama âyetini "ولا تَوْتُوا السّفهاء أموالکم التي جعل الله لکم قیاما... Mukâtil'in açıklama sadedinde vermiş olduğu bu haber, Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. Âyette geçen "السّفهاء" lafzı ile kadınların ve çocukların kastedildiğini zikretmiş ve bu kimselerin mallarını harcama noktasında nasıl tasarrufta bulunacaklarını çok iyi bilemeyeceklerini ileri sürmüştür.⁷³¹

119- الرجال قوامون علی النساء . وذلك أن رجلاً علی عهد النبی صلی الله علیه وسلم لطم امرأته

فأنت أهلها فانطلق أبوها معها ، وكان يقال له سعد وكان من النقباء إلى النبی صلی الله علیه وسلم فقال أبوها

: أنكحته وفرشته کرمتی فیلطمها . فقال النبی صلی الله علیه وسلم : لتقتص من زوجها . فانصرفت لتقتص

منه . ثم قال النبی صلی الله علیه وسلم : أرجعوا هذا . جبریل - علیه السلام - أتانی ونزلت هذه الآية :

الرجال قوامون علی النساء ".⁷³²

Bu rivâyet, Kütübü Tis'a eserlerinde bulunamamıştır. Bununla birlikte İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde geçmektedir. İbn Ebî Şeybe'nin rivâyetine göre bir kişi,

⁷²⁶ Ebû Dâvûd, Tahâret, 109; İbn Mâce, Tahâret, 115.

⁷²⁷ Dârimî, Tahâret, 84; Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hayz, 25.

⁷²⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret, 109; İbn Mâce, Tahâret, 115; Dârimî, Tahâret, 84; Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hayz, 25.

⁷²⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 176.

⁷³⁰ Nisa, 4/5.

⁷³¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 176.

⁷³² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 177.

hanımına tokat atmış, kadın da kocasını Hz. Peygamber'e şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber de karı koca arasında kısas uygulanması gerektiğine hükmedince bu âyet nâzil olmuştur.⁷³³

120- قال : حدثنا مقاتل عن قتادة عن شهر بن حوشب عن أبي الدرداء قال : ثلاثة اللاعب

فيهن كالجاد ، الطلاق والنكاح والعناق.⁷³⁴

Hadîs, benzer lafızlarla Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce tarafından rivâyet edilmiş, üç müellif tarafından da aynı senedle Ebû Hureyre'den merfû olarak nakledilmiştir.⁷³⁵ Ayrıca bu haber, Abdurrezzak'ın *Musannef*'inde aynı sened ve aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir.⁷³⁶ Hadîsin sevk edildiği sened Tirmizî de şu şekilde geçmektedir:

Kuteybe→Hâtim b. İsmâil→Abdurrahman b. Hubeyb→Atâ→İbn Mâhik→Ebû Hureyre.

Tirmizî, bu senede hasen-garîb hükmünü vermiştir.⁷³⁷

121- حدثنا مقاتل عن عطاء عن ابن عباس أنه جاءه رجل فقال : كان بيني وبين عمر فقلت له

يوم أتزوج ابنتك فهي طالق ثلاثاً . قال : تزوجها فهي لك حلال . أما تقرأ هذه الآية : "يا أيها الذين آمنوا

إذا نكحتم المؤمنات ثم طلقتموهن " . فجعل سبحانه النكاح ثم الطلاق.⁷³⁸

Buhârî "لا طلاق قبل النكاح" başlığı altına önce Ahzâb sûresinde geçen yukarıdaki âyeti almış daha sonra da İbn Abbâs'ın "Allah bu ayette boşanmayı nikâhtan sonra zikretmiştir." şeklindeki görüşüne yer vermiştir.⁷³⁹ Yine Kütübü Tis'a dışındaki bazı hadîs kaynaklarında "falan kadınla evleneceğim gün, o kimseyi boşadım diyen kişi hakkında" şeklinde başlıklar konulmuş ve bu başlıklar altında konuyla ilgili gelen rivâyetlere yer verilmiştir.⁷⁴⁰ Örneğin İbn Ebî Şeybe'nin, bu başlık altında sunmuş olduğu rivâyetlerden biri şöyledir:

⁷³³ İbn Ebî Şeyme, Diyât, 114.

⁷³⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 182.

⁷³⁵ Tirmizî, Talâk, 9; Ebû Dâvûd, Talâk, 9; İbn Mâce, Talâk, 13.

⁷³⁶ Abdurrezzak, Nikâh, 1.

⁷³⁷ Tirmizî, Talâk, 9.

⁷³⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 190.

⁷³⁹ Buhârî, Talâk, 8.

⁷⁴⁰ İbn Ebî Şeyme, Nikâh, 15, 16.; Beyhâkî, *Şuabu'l-İmân*, Talâk, 15, 16.

Abdullah b. Abbâs, “يا أيها الذين آمنوا إذا نكحتم المؤمنات ثم طلقتموهن” *âyetini*

okuduktan sonra nikâh olmadan talâk olmaz “فَلَا يَكُونُ طَلَاقٌ حَتَّى يَكُونَ نِكَاحٌ” *demıştır*.⁷⁴¹

Küçük lafız farklılıklarıyla birlikte Buhârî ve İbn Ebî Şeybe'nin vermiş olduğu bu rivâyetlerle, yukarıda Mukâtil'in verdiği rivâyetin ana temada örtüştüğü görülmektedir.

122- مقاتل عن الضحاک وحبيب بن أبي ثابت عن علي بن أبي طالب رضوان الله عليه قال : لا

طلاق إلا بعد نكاح ولا عتق إلا بعد تملك⁷⁴²، مقاتل عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عن النبي صلى

الله عليه وسلم بمثله.⁷⁴³

“Talâk ancak nikâhtan, âzâd etme ise temellükten sonra gerçekleşir.” hadîsi birçok sahâbî tarafından hem bir önceki âyet bağlamında hem de müstakil olarak rivâyet edilmiştir. Mukâtil, bu hadîsi, Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Amr olmak üzere iki sahâbîden rivâyet etmiştir ki her ikisinden gelen bu haber, Kütübü Tis'a eserlerinde yer almaktadır.⁷⁴⁴

Tirmizî, Abdullah b. Amr senediyle merfû olarak gelen hadîsin hasen-sahih olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁵

123- حدثنا مقاتل عن حماد في أم الولد يموت عنها سيدها قل : تعدد ثلاث حيض.⁷⁴⁶

Ümmü'l Veled'in iddeti konusunda gerek Kütübü Tis'a eserlerinde gerekse bu eserlerin dışındaki hadîs kaynaklarında birçok rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerde Ümmü'l Veled'in bir hayız⁷⁴⁷ müddeti kadar iddet bekleyeceğini bildiren haberler olduğu gibi üç hayız müddeti⁷⁴⁸ veya dört ay boyunca⁷⁴⁹ iddet beklemesi gerektiğini bildiren rivâyetler de mevcuttur. Mukâtil'in, yukarıda zikrettiği rivâyet, efendisi vefat eden

⁷⁴¹İbn Ebî Şeyme, Nikâh, 15, 16.

⁷⁴²Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 190.

⁷⁴³Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 190.

⁷⁴⁴Buhârî, Talâk, 8; Ebû Dâvûd, Talâk, 7; Tirmizî, Talâk, 6; İbn Mâce, Talâk, 17; Ahmed b. Hanbel, XI, 525; Dârimî, Talâk, 3.

⁷⁴⁵Tirmizî, Talâk, 6.

⁷⁴⁶Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 193.

⁷⁴⁷İmâm Mâlik, Talâk, 24.

⁷⁴⁸İmâm Mâlik, Talâk, 24.

⁷⁴⁹Ebû Dâvûd, Talâk, 50; İbn Mâce, Talâk, 33; Ahmed b. Hanbel, XXIX, 338.

Ümmü'l Veled'in üç hayız süresi iddet bekleyeceğini ifade etmektedir ki *Muvatta*'da bu manayı destekleyen mevkûf bir haber Hz. Ali'den rivâyet edilmektedir.⁷⁵⁰

124- حدثنا مقاتل عن قتادة عن عثمان بن عفان رضى الله عنه قال : المتوفى عنها زوجها لا تبيت

عن البيت الذى أتاها فيه⁷⁵¹ ، مقاتل عن نافع عن ابن عمر مثله⁷⁵²، قال مقاتل عن عبد الكريم عن الحبر

مثله.⁷⁵³

Mukâtil, yukarıdaki hadîsi Osman b. Affân'dan nakletmiş, daha sonra da aynı metnin farklı iki senedle daha rivâyet edildiğini ifade etmiştir. Mukâtil, burada sadece senedleri zikretmekle yetinmiştir. Aynı metnin bu iki senedle geldiğine işaret etmek için de "مثله" lafzını kullanmıştır. Bu yöntemin İmâm Müslim tarafından yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir.

Mukâtil'in yukarıda işaret ettiği İbn Ömer senedi ve bu senedle gelen metin İmâm Mâlik tarafından rivâyet edilmiştir.⁷⁵⁴ Buhârî, *İmâm Mâlik* → *Nafi*' → *İbn Ömer* senedinî Esahhu'l Esânîd olarak kabul etmiştir.

125- وقال إبراهيم عن ابن مسعود : إن كنت في سفر فلتأت أقرب المياه إليها فتعتد بذلك الماء ثم

ترجع إلى المصير.⁷⁵⁵

Bu rivâyet başvurulmuş kaynaklarda bulunamamıştır.

126- متاعًا بالمعروف . وليس بمؤقت وهو واجب حقًا على المحسنين قال : أنزلت في رجل من

الأنصار تزوج امرأة من بنى حنيفة ولم يمسه . فقال له النبي صلى الله عليه وسلم : اطلقتها ؟ قال : نعم . قال

: أنى لم أجد نفقة . فقال النبي صلى الله عليه وسلم : و بشيء ؟ قال : لا . قال النبي صلى الله عليه وسلم :

⁷⁵⁰ İmâm Mâlik, Talâk, 24.

⁷⁵¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 194.

⁷⁵² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 194.

⁷⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 194.

⁷⁵⁴ İmâm Mâlik, Talâk, 3.

⁷⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 194.

متعها بقلنسوتك . أما أنها لا تسوى شيئًا ولكني أحببت أن أحيي سنة . ثم إن النبي صلى الله عليه وسلم كساه ثوبين بعد ذلك فتزوج فأمهرها أحد ثوبيه.⁷⁵⁶

Benzer bir rivâyet, Beyhâkî tarafından hem mevkûf hem de merfû olarak rivâyet edilmiştir. Beyhâkî, mevkûf rivâyeti İbn Abbâs'a isnâd etmektedir.⁷⁵⁷ Merfû rivâyeti ise Câbir b. Abdullah kanalıyla rivâyet etmiştir.⁷⁵⁸

Câbir'den gelen rivâyet şöyledir:

Hafs b. Muğîre hanımı Fatıma'yı boşayınca Fatma, (durumu arz etmek için) Hz. Peygamber'e gedi. Hz. Peygamber, Fatıma'nın kocasına "Ona mut'a ver" dedi. Adam mut'a verecek bir şeyim yok diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber tekrar "yarım sa' da olsa ona mut'a vermen gerekir" dedi.

127- قال : حدثنا مقاتل عن نافع بن ابن عمر فيمن طلق امرأته قبل أن يمسه وقد سمى لها مهرًا

: أن لها نصف المهر وليس لها متاع بعد النصف.⁷⁵⁹

Mukâtil'in İbn Ömer'den rivâyet ettiği bu hadîs, Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. Ancak Beyhâkî, *Sünen*'inde İbn Abbâs tarikiyle aynı hadîsi mevkûf olarak rivâyet etmiştir.⁷⁶⁰

128- قال : حدثنا مقاتل عن عطاء عن عبيد بن عمير عن عمر بن الخطاب رضى الله عنه وعلى

بن أبي طالب عليه السلام أنه من أغلق الباب وأرخى الستر فقد وجب المهر كله.⁷⁶¹

Bu rivâyet, Kütübü Tis'a eserlerinde bulunamamıştır. Ancak Tahavî *Şerhu Müşkili'l Âsâr* isimli eserinde Hz. Ali'den mevkûf olarak aynı lafızlarla rivâyet etmiştir.⁷⁶²

من قَالَ : أَغْلَقَ الْبَابَ وَأَرْخَى السِّتْرَ فَقَدْ وَجِبَ “ Aynı rivâyeti İbn Ebî Şeybe ve Beyhâkî

⁷⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 197.

⁷⁵⁷ Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Sadâk, 8.

⁷⁵⁸ Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Sadâk, 22.

⁷⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 199.

⁷⁶⁰ Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Sadâk, 20.

⁷⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 199.

⁷⁶² et-Tahavî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed (ö. 321/933), *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb Arnaûd), Müessesetü'r-Risale, 1995, 2/97.

”الصَّدَاقُ” şeklinde bölüm başlığı olarak zikretmiş ve bu başlık altında bu haberin Hz. Ömer ve Hz. Ali’den rivâyet edildiğini ifade etmişlerdir.⁷⁶³

129- حدثنا مقاتل عن الحكم عن أبي معشر عن ابن عباس قال : الفىء الجماع وعزيمة الطلاق

أربعة أشهر إن كان دخل بها . والزوج فى الخطاب إن شاءت المرأة تزوجته فى عدتها بمهر ونكاح جديد . ولا
يجل لها أن تزوج غيره حتى تنقضى عدتها كاملاً ثم تتزوج من شاءت.⁷⁶⁴

Mukâtil’in Abdullah b. Abbâs vasıtasıyla rivâyet ettiği bu haber, İmâm Mâlik, Abdurrezzak ve İbn Ebî Şeybe tarafından yine İbn Abbâs’tan rivâyet edilmiştir.⁷⁶⁵ İbn Abbâs bu haberi;

للذين يؤلون من نسائهم تربص أربعة أشهر فإن فإؤوا فإن الله غفور رحيم وإن عزموا الطلاق فإن الله سميع
عليم .

âyeti kapsamında zikretmiştir. İmâm Mâlik, İbn Abbâs’tan gelen rivâyetin senedinî zikretmemiştir. Ancak aynı anlama gelen başka bir rivâyeti, Nâfi’ ve İbn Ömer kanalıyla mevkûf olarak rivâyet etmiştir. Aynı rivâyet, İbn Ebî Şeybe tarafından şu senedle nakledilmiştir.

*Ebû Bekr → Vekî’ → Şu’be → Hakem → Miksam → İbn Abbâs.*⁷⁶⁶

130- فى السورة التى يذكر فيها : أيها النبى لم تحرم ما أحل الله لك تبتغى مرضات أزواجك .

وذلك أن حفصة بنت عمر بن الخطاب رضى الله عنه زوج النبى صلى الله عليه وسلم زارت أباهما فى يوم كان
ينبغى النبى صلى الله عليه وسلم أن يكون عندها . فلما رجعت من عند أبيها أبصرت النبى صلى الله عليه
وسلم فى بيتها مع جارية له قبطية اسمها مارية وهى أم إبراهيم ابن النبى صلى الله عليه وسلم . فلم تدخل البيت
حتى خرجت مارية فقالت حفصة رضى الله عنها للنبى صلى الله عليه وسلم فى وجهه من كان معك وغارت
غيرة شديدة . فلما رأى النبى صلى الله عليه وسلم فى وجه حفصة الغيرة والكآبة قال لها : اكتمى عنى ولا

⁷⁶³ İbn Ebî Şeybe, IX, 205.; Beyhâkî, *Şuabu'l-İmân*, Nikâh, 112.

⁷⁶⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 202.

⁷⁶⁵ İmâm Mâlik, Talâk, 14; Abdurrezzak, Talâk, VII, 453; İbn Ebî Şeybe, Talâk, 130.

⁷⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, Talâk, 130.

Görüldüğü gibi Mukâtil'in birkaç sahâbîden rivâyet ettiği yukarıdaki hadîsle İbn Ebî Şeybe'nin rivâyeti birbiriyle örtüşmektedir.

132- حدثنا مقاتل عن عمرو بن شعيب عن سعيد بن المسيب عن عمر بن الخطاب رضی الله عنه

في رجل ظاهر من أربع نسوة في مرة واحدة قال : عليه كفارة واحدة.⁷⁷⁴

Bu hadîs, İmâm Mâlik tarafından aynı lafızlarla iki farklı senedle rivâyet edilmiştir.⁷⁷⁵ Dârekutnî de Mukâtil'in sevketmiş olduğu aynı sened ve aynı lafızlarla hadîsi nakletmiştir.⁷⁷⁶ Dârekutnî'in zikrettiği sened şöyledir:

Ebû Bekr → *Muhammed b. Şâzân* → *Muallâ* → *Abdulvâris* → *Ali b. Hakem* → *Amr b. Şuayb* → *Saîd b. Müseyyeb* → *Ömer b. Hattâb*.

133- قال : حدثنا مقاتل عن عائشة وعمر بن الخطاب وابن مسعود رضی الله عنهم قالوا : من

خير امرأته فاخترت نفسها فهي طالق تطليقة وله عليها الرجعة في العدة بالمهر الأول ، وإن اختارت زوجها

فليس بطلاق.⁷⁷⁷

Mukâtil mezkûr metnin Hz. Âişe, Hz. Ömer İbn Mes'ûd'dan geldiğini zikretmiştir. Tirmizî de aynı metnin bu üç sahâbîden rivâyet edildiğini ifade etmiştir. Tirmizî, Hz. Âişe'den naklettiği rivâyet şöyledir:

*Hz. Peygamber bizi muhayyer bıraktı. Biz de onu tercih ettik. Şimdi bu, bir talâk mıdır?*⁷⁷⁸

Tirmizî, bu rivâyeti aşağıdaki senedle sevketmiş ve bu hadîsin hasen-sahih olduğunu ifade etmiştir: *Muhammed b. Beşşâr* → *Abdurrahman b. Mehdî* → *Süfyân* → *İsmâil b. Hâlid* → *Şa'î* → *Mesruk* → *Âişe*.

Tirmizî, Hz. Âişe'nin yukarıdaki sözünü zikrettikten sonra bu konuda ehl-i ilm ihtilaf etmiştir, der ve Hz. Ömer ve Ali'den gelen rivâyetlere yer verir.

⁷⁷³ İbn Ebî Şeybe, Talâk, 69.

⁷⁷⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 206.

⁷⁷⁵ İmâm Mâlik, Talâk, 7.

⁷⁷⁶ Dârekutnî, Nikâh, 1.

⁷⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 206.

⁷⁷⁸ Tirmizî, Ebvâbu't-Talâk ve'l-Liân, 4; İbn Mâce, Talâk, 20.

Hız. Ömer ve Ali'den şöyle rivâyet edilmiştir: Kocasını tercih edip etmeme konusunda muhayyer bırakılan kadın kocasını tercih etmez ise bu, bir talâk sayılır ve kocasına ric'at etme hakkına sahiptir.⁷⁷⁹

Tirmizî'nin rivâyeti ile Mukâtil'in rivâyetinin aynı olduğu görölmektedir.

134- حدثنا مقاتل عن الضحاك عن ابن عباس قال : إن لم يقبل الولد ثديًا غير ثدى أمه ، فإن

الأم تجبر على رضاع ولدها . وإن كرهت وإن لم يكن للزوج مال فليس عليه نفقة لتنفق الأم من الذى لها.⁷⁸⁰

Bu rivâyet başvurulmuş kaynaklarda bulunamamıştır.

135- قال : حدثنا مقاتل عن الزهرى عن سعيد بن المسيب عن عمر بن الخطاب رضى الله عنه

أنه طلق امرأته أم عاصم وله منها ولد صغير . فأراد عمر رضى الله عنه أن يأخذ منها الابن فاخصمها إلى أبى

بكر رضى الله عنه وهو يومئذ خليفة . فقالت أم عاصم : يا خليفة رسول الله ، ولدى خرج من بطنى . وقال

عمر رضى الله عنه : ولدى خرج من صلبى . فقال أبو بكر رضى الله عنه : ريحها وفراشها خير له منك يا

عمر.⁷⁸¹

Eşi Ümmü Âsım'ı boşayan Hız. Ömer'in, oğlunun kendinde kalmasını istemesi üzerine eşiyile tartıştıklarını ve neticede dâvâyı Halîfe Hız. Ebû Bekr'e götürdüklerini ifade eden bu rivâyet, İbn Ebî Şeybe tarafından aynı senedle rivâyet edilmiştir.⁷⁸²

İbn Ebî Şeybe'nin sevkettiği sened şöyledir: *Ebû Bekr* → *Muhammed b. Bişr* → *Saîd b. Ebî Arûbe* → *Katâde* → *Saîd b. Müseyyeb* → *Ömer b. Hattâb*.

⁷⁷⁹ Tirmizî, *Ebvâbu't-Talâk ve'l-Liân*, 4.

⁷⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 210.

⁷⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 210.

⁷⁸² İbn Ebî Şeybe, *Talâk*, 226.

136- مقاتل عن محمد بن سيرين عن شريح قال : الأم والجدة والعممة والحالة أحق من الأب لأنهن

كلهن أم.⁷⁸³

Karı kocanın ayrılıp çocuğun bakımının üstlenilmesi konusunda anne, nine, hala ve teyzenin babadan daha hak sahibi olduğunu belirten bu rivâyet başvurulan kaynaklarda bulunamamıştır.

137- حدثنا مقاتل عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : حسبكم من نساء العالمين أربعًا : مريم

بنت عمران ، وآسية امرأة فرعون ، وخديجة بنت خويلد ، وفاطمة بنت محمد . فقال رجل من الأنصار : يا رسول الله ، فما بال عائشة ؟ فقال النبي صلى الله عليه وسلم : فضل عائشة على سائر نساء أهل الجنة بعد

هؤلاء الأربع كفضل الخبز واللحم على سائر الطعام.⁷⁸⁴

Mukâtil'in senedsiz olarak rivâyet ettiği bu haberi; Buhârî, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Mûsâ'dan nakletmiştir.⁷⁸⁵ Ayrıca Tirmizî, aynı hadîsi Enes b. Mâlik'ten de rivâyet etmiştir.⁷⁸⁶ Tirmizî, hem Ebû Mûsâ'dan hem de Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetlerin hasen-sahih olduğunu zikretmiştir. Her iki rivâyetin senedleri şöyledir:

*Yahyâ b. Ca'fer → Vekî' → Şu'be → Amr b. Mürre → Mürre el-Hemdânî → Ebû Mûsâ.*⁷⁸⁷

*Ebû Bekr b. Zencuveyh → Abdurrezzak → Ma'mer → Katâde → Enes.*⁷⁸⁸

138- قال النبي صلى الله عليه وسلم : لا يتوارث أهل ملتين.⁷⁸⁹

Mukâtil'in muallak olarak Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği bu hadîs, aynı lafızlarla Tirmizî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî tarafından rivâyet

⁷⁸³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 210.

⁷⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 224-225.

⁷⁸⁵ Buhârî, *Enbiyâ*, 33; Tirmizî, *Ed'ime*, 31, *Menâkıb*, 62; Ahmed b. Hanbel, XXXII, 288.

⁷⁸⁶ Tirmizî, *Menâkıb*, 62.

⁷⁸⁷ Buhârî, *Enbiyâ*, 33.

⁷⁸⁸ Tirmizî, *Menâkıb*, 62.

⁷⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 227.

edilmiştir. Hadîsi, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel; Abdullah b. Amr'dan, Tirmizî ise Câbir'den rivâyet etmiştir.⁷⁹⁰

139- وقال على بن أبي طالب عليه السلام : أمر الله السيد أن يدع المكاتب الربع من ثمنه.⁷⁹¹

Mukâtil, bu rivâyeti “⁷⁹²وأتوهم من مال الله الذي آتاكم” âyeti bağlamında zikretmiştir. Aynı şekilde bu rivâyet, hadîs kaynaklarında da bu âyet kapsamında ele alınmıştır. Mukâtil'in Hz. Ali'den yapmış olduğu rivâyet Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. Ancak Hâkim'in *Müstedrek*'inde hem mevkûf hem merfû olarak rivâyet edilmektedir.⁷⁹³

Hâkim'in merfû olarak sevketmiş olduğu sened şöyledir:

Ebû Zekeriyâ el-Anberî→*Muhammed b. Abdusselâm, İshâk b. İbrâhim, Abdurrezzak, İbn Cüreyc, Atâ b. es-Sâib, Abdullah b. Habib, Ali b. Ebî Tâlib.*

Başka bir rivâyette Abdullah b. Habib, Hz. Ali'den mevkûf olarak rivâyet etmiştir. Hâkim yukarıdaki senedle gelen hadîsin sahih olduğunu ifade etmişti.⁷⁹⁴

140- قال : قال النبي صلى الله عليه وسلم : إن ربكم يقول : أنا خير شريك فمن أشرك بي في

عمل يعمل لي أحدًا من خلقى تركت العمل الذى يعمل له ، ولم أقبل منه ما كان خالصًا لي . ثم قرأ

رسول الله صلى الله عليه وسلم هذه الآية : فمن كان يرجو لقاء ربه فليعمل عملاً صالحًا ولا يشرك بعبادة ربه

أحدًا.⁷⁹⁵

Gösteriş amaçlı yapılacak amellerin Allah katında bir değeri olmayacağını ifade eden bu kudsî hadîs, Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. Bununla beraber Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Dârekutnî, İbn Ebî Şeybe ve Taberânî gibi müellifler bu hadîsi rivâyet etmişlerdir. Ebû Bişr; Ebû Dâvûd'un *Müsned*'inde geçen ve *Abdulhamid b. Behrâm*→*Şehr b. Havşeb*→*Şeddâd b. Evs* senediyle merfû olarak rivâyet edilen hadîsin sahih

⁷⁹⁰ Tirmizî, Ferâiz, 16; İbn Mâce, Ferâiz, 5; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 10; Ahmed b. Hanbel, XI, 245; Dârimî, Ferâiz, 29.

⁷⁹¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 235.

⁷⁹² Nur, 24/33.

⁷⁹³ Hâkim, Tefsir, 25; Beyhâkî, *Sünenü's-Sağır*, Mektebetü'r Rüşd, Riyâd, 2001, Mükâteb, 3.

⁷⁹⁴ Hâkim, Tefsir, 25.

⁷⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 260.

olduğunu belirtir. Mukâtil'in Kehf sûresinin 110. âyeti kapsamında zikretmiş olduğu hadîs, bahsi geçen müelliflerin eserlerinde de bu âyet bağlamında ele alınmıştır.⁷⁹⁶

141- قال : حدثنا مقاتل عن عبد الكريم عن سعيد بن المسيب عن عمر بن الخطاب رضى الله

عنه قال : حجة قبل غزوة . يعنى : حجة الإسلام أفضل من عشر غزوات . وغزوة بعد حجة ، يعنى : حجة الإسلام أفضل من عشر حججات.⁷⁹⁷

Bu hadîs, Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. Ancak Taberânî'nin *Müsnedü's Şamiyyîn* ve Ebû Nuaym'ın ise *Hilyetü'l Evliyâ*'sında aynı lafızlarla ve aynı senedle İbn Ömer vasıtasıyla merfû olarak rivâyet edilmiştir.⁷⁹⁸

142- على بن أبى طالب عليه السلام إليه يطلب نصيب القرابة فقال أبو بكر رضى الله عنه :

سمعت عائشة تقول : سمعت النبي صلى الله عليه وسلم إن النبي لا يورث . فانطلق علي بن أبى طالب إلى

عائشة رضى الله عنها فقال : أنت سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : إن النبي لا يورث ؟ فقالت :

نعم . فرضى به على عليه السلام . فجعل أبو بكر وعمر وعلى رضوان الله عليهم يجعلون نصيب القرابة

يحملون عليه فى سبيل الله مع نصيب اليتامى والمساكين وابن السبيل.⁷⁹⁹

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Ali'nin mîrâstan kendisine verilmesi gerektiğini düşündüğü payı Hız. Ebû Bekr'den istemesi ve Hız. Ebû Bekr'in de Rasûlüllah'ın hadîsine istinaden bu isteği reddettiğini bildiren bu rivâyet, Ahmed b. Hanbel tarafından *Affân* → *Hammâd b. Selem* → *Muhammed b. Amr* → *Ebû Seleme* → *Ebû Bekr* tarihiyle merfû olarak rivâyet edilmiştir.

Ebû Seleme olayı şöyle anlatır: Fatıma, Ebû Bekr'e “Sen ölünce mîrâsın kime kalacak?” diye sordu. Ebû Bekr, çocuklarım ve aileme kalacak diye cevap verdi. Fatıma,

⁷⁹⁶ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, II, 444; Dârekutnî, Tahâret, 14; İbn Ebî Şeybe, Zühd, 32; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, VII, 273.

⁷⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 265.

⁷⁹⁸ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Müsnedü's-Şamiyyîn*, (thk. Hamdî b. AbdilMecîd) Müessesetü'r-Risale, Riyâd, 1984, 4/326; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh, **Hilyetü'l-Evliyâ**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1985, V, 188.

⁷⁹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 265.

bize ne oluyor ki Nebî'nin mîrâsını alamıyoruz, diye ikinci bir sual yöneltti. Bunun üzerine Ebû Bekr, Hz. Peygamber'in "إِنَّ النَّبِيَّ لَا يُورَثُ" buyurduğunu söyledi.⁸⁰⁰

Buna benzer bir diyalog Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekr arasında geçmektedir. Bu olayı da Abdullah b. Zübeyr anlatmaktadır. Rivâyete göre Ebû Bekr ve Ömer bir topluluk içinde otururken Ali, İbn Abbâs ile birlikte gelir ve sesini yükselterek Hz. Peygamber'den kendi payına düşeni vermesini talep eder. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'in yukarıda zikredilen hadisini zikreder.⁸⁰¹

143- قال عطاء بن أبي رباح : إذا لم تصلوا على أهل الكبائر من أهل ملتكم أفتدعونهم لغير أهل

دينكم؟ قال : وقال في حديث له : ثلاث خصال من أصل السنة . الجهاد مع كل خلافة والصلاة مع كل

أمانة ، والصلاة على كل من مات من أهل القبلة.⁸⁰²

Bu rivâyet, benzer lafızlarla Dârekutnî tarafından *Muhammed b. Ahmed el-Esed* → *Ebû'l Ahves* → *Muhammed b. Ahmed el-Harânî* → *Mahled b. Yezîd* → *Ömer b. Subh* → *Mansûr* → *İbrâhim* → *Alkame* → *Esved* → *Abdullah* tarikiyle merfû olarak rivâyet edilmiş, Ömer b. Subh'un metrûk olduğu belirtilmiştir. Buna göre hadîsin bu senedle zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Dârekutnî'nin rivâyeti şöyledir:

*Üç şey sünnettendir: Birincisi her İmâmın arkasında saf tutmak. Kılcağın namaz senin lehine (İmâm günahkârısa) günahı onun aleyhinedir. İkincisi her Emîr ile birlikte cihâd etmek. Çıkacağı cihâd senin lehine, Emîr'in şerri kendi aleyhine olacaktır. Üçüncüsü intihar etse bile ehli tevhîd olan her ölünün cenaze namazını kılmak.*⁸⁰³

144- فقال ابن مسعود : لا بل هلك من لم يعرف المعروف ولم ينكر المنكر.⁸⁰⁴

Bu rivâyet Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. Ancak İbn Ebî Şeybe ve Beyhâkî, bu haberi İbn Mes'ûd'dan aynı lafızlarla mevkûf olarak rivâyet etmiştir. İbn Ebî

⁸⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 226.

⁸⁰¹ Ahmed b. Hanbel, I, 240.

⁸⁰² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 278.

⁸⁰³ Dârekutnî, *Kitâbu'l-İdeyn*, 3.

⁸⁰⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 279-280.

Şeybe bu hadîsi, *Vekî' → Süfyân → Kays b. Müslim → Tarık b. Şihâb → Abdullah b. Mes'ûd* tarikiyle nakletmiştir.⁸⁰⁵

145- حدثنا عن أخيه عن أبيه فقال : حدثنا محمد بن عبد الرحمن السلمى قال : حدثنا عقبه قال

: حدثنا الأوزاعى قال : حدثنا حسان بن عطية عن مكحول قال : من قال استغفر الله الذى لا إله إلا هو الحى القيوم وتوب إليه . غفر له ولو كان فارًّا من الزحف.⁸⁰⁶

Bu haber aynı sened ve aynı lafızlarla İbn Mübârek'in *ez-Zühd ve'r Rikâk* adlı eserinde geçmektedir.⁸⁰⁷ Aynı hadîs, Hâkim tarafından *Bekr b. Muhammed es-Sayrafi → Ahmed b. Abdillâh → Muhammed b. Sabık → İsrâil → Ebû Sinan → Ebû'l Ahves → İbn Mes'ûd* vasıtasıyla merfû olarak rivâyet edilmiştir. Hâkim, hadîsin Şeyhayn'in şartlarına göre sahih olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰⁸

146- حدثنا عن أخيه عن أبيه قال : حدثنا محمد بن عبد الرحمن قال : حدثنا عقبه ، قال :

حدثنا الأوزاعى قال : حدثنى حسين بن حرملة النهدى قال : دخل أبو بكر على عائشة رضى الله عنها فقال لها : لو تجنبت طيب نفس رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم سألتيه يدعوك لك ، فإذا أنت قد فزت ونجوت . قالت عائشة رضى الله عنها : فدخل على رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا أعالج لعي . فقال : ما تصنعين يا بنت أبى بكر ؟ قالت : يا رسول الله ، بناتى . فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم . ثم قلت إليه فسألته يدعوك لى . قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : اللهم اغفر لعائشة بنت أبى بكر ما تقدم من ذنبها وما تأخر . فسرت فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يا عائشة ، أسرك ذلك ؟ قالت : نعم . قال : وأعجبك ؟ قالت : نعم . قال صلى الله عليه وسلم : فوالذى نفسى بيده ما أتى على يوم.⁸⁰⁹

⁸⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *Fiten*, Bab 2; Beyhâkî, *Şuabu'l-İmân*, Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehy'i ani'l-Münker, 1.

⁸⁰⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 284.

⁸⁰⁷ Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rikâk*, (thk. Habibu'r Rahman el-A'zamî) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 339.

⁸⁰⁸ Hâkim, *Duâ*, I, 510.

⁸⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 284.

Bu rivâyet Kütübü Tis'a eserlerinde geçmemektedir. Bununla birlikte Hâkim *Müstedrek*'inde bu habere yer vermiş, Zehebî ise hadîsin münker olduğunu söylemiştir.⁸¹⁰

147- وحديثنا عن أخيه قال : حدثني أبي قال : حدثنا محمد بن عبد الرحمن قال : حدثنا عقبه قال

: حدثني الأوزاعي قال : حدثني يحيى بن أبي كثير قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إذا رأى أحدكم امرأة فأعجبته فليصرف إلى أهله فليواقعها فإن ذلك يرد من نفسه.⁸¹¹

Bu hadîs, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından Câbir b. Abdullah kanalıyla rivâyet edilmiştir.⁸¹² Tirmizî bu haber için sahih-hasen-garîb hükmü vermiştir.⁸¹³

148- وحديثنا عن أخيه قال : حدثنا أبي قال : حدثني محمد قال : حدثني عقبه قال : حدثني

الأوزاعي قال : حدثني أبو بكر قال : حدثني مجاهد بن جبر أن عمر بن عبد العزيز رضی الله عنه سأله عن قوم انكسرت بهم سفينتهم فخرجوا عراة ، فحضرت الصلاة كيف يصلون ؟ قال : قلت : يصلون صفاً واحداً يكون أمامهم وسطهم ويستر كل رجل منهم بيده اليسرى على فرجه من غير أن يمس الفرج.⁸¹⁴

Ömer b. Abdulaziz'e isnâd edilen bu haber, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde aynı sened ve aynı lafızlarla maktu' olarak rivâyet edilmiştir.⁸¹⁵

149- عن أخيه قال : : حدثنا أبي قال : حدثني محمد قال : حدثني عقبه قال : حدثني الأوزاعي

قال : حدثني يحيى بن أبي كثير قال : حدثني حازم المدني قال : حدثني أبو هريرة قال : قال : رسول الله صلى الله عليه وسلم من اتبع الجنابة حتى يصل على قبرها ، ومن اتبعها حتى يقضى جنتها فله قبران . قيل

⁸¹⁰ Hâkim, *Müstedrek*, 4/13.

⁸¹¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 285.

⁸¹² Müslim, *Nikâh*, 2; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 43; Tirmizî, *Rada'*, 9; Ahmed b. Hanbel, XXII, 407.

⁸¹³ Tirmizî, *Rada'*, 9.

⁸¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 285.

⁸¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Salât*, 325.

: يا رسول الله ، ومن اتبعها حتى يقضى جنتها فله قيراطان . قيل : يا رسول الله وما القيراطان ؟ قال :

أصغرهما مثل أحد.⁸¹⁶

Cenaze namazını kılmanın faziletinden bahseden bu haber, Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından benzer lafızlarla Ebû Hureyre'den merfû olarak rivâyet edilmiştir.⁸¹⁷

4. Değerlendirme

Bu bölümde Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserindeki 149 rivâyetin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu eserdeki rivâyetlerin bir kısmı senediyle birlikte bir kısmı ise ya munkatî' senedle ya da senedsiz olarak rivâyet edilmiştir. Yine bu eserde geçen altı çeşit sened, muhaddislerce Essahu'l Esânid olarak kabul edilmektedir. Mukâtil'in eserinde sevketmiş olduğu senedlerdeki râvîlerin 76'sının yani % 91.5'lik bir kısmının Kütübü Tis'a eserlerinde rivâyeti bulunmaktadır. Aynı şekilde bu râvîlerin sahâbî râvîleri ile birlikte 74'ünün yani % 89'luk kısmının güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Mukâtil'in bahsi geçen eserindeki metinlerin bir kısmı aynı lafızlarla, bir kısmı benzer lafızlarla Kütübü Tis'a kaynaklarında yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi bu eserdeki 149 rivâyetin 97'si yani % 65.1'lik bir kısmı Kütübü Tis'a'da, 37'si yani % 24.8'lik bir kısmı diğer hadîs kaynaklarında geçmektedir. Diğer bir ifade ile bu rivâyetlerin yaklaşık % 90'ı hadîs kaynaklarındaki şâhid rivâyetler ile takviye edilmektedir. Aynı zamanda bu şâhid rivâyetlerin büyük bir kısmının makbul olduğu görülmüştür. Bununla birlikte 15 rivâyet ise başvuru hadîs kaynaklarında bulunamamıştır. Kaynaklardaki hadîslerin dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

⁸¹⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 285.

⁸¹⁷ Buhârî, *Sahih*, Cenâiz, 57; Müslim, *Sahih*, Cenâiz, 17; Nesâî, *Sünen*, Cenâiz, 79; İbn Mâce, *Sünen*, Cenâiz, 34; Ahmed b. Hanbel, XII, 113.

		Mukâtil'in Rivâyetleri	%	Şâhid Rivâyetler	%	Şâhid Hadîsin Geçtiği Kaynak	Şâhid Rivâyetlerin Dağılımı	%
GEÇTİĞİ KAYNAK BAKIMINDAN	MUKÂTİL b. SÜLEYMAN'IN RİVÂYETLERİNİ DESTEKLEYEN RİVÂYETLERİN KÜTÜBÜ TİS'A'DAKİ DAĞILIMI	97	65.1	370	78.5	Buhârî	36	7.6
						Müslim	36	7.6
						Tirmizî	52	11
						Ebû Dâvûd	52	11
						Nesâî	39	8.2
						İbn Mâce	44	9.3
						Mâlik b. Enes	27	5.7
						Ahmet b. Hanbel	61	12.9
	Dârimî	23	4.8					
	MUKÂTİL b. SÜLEYMAN'IN RİVÂYETLERİNİ DESTEKLEYEN RİVÂYETLERİN DİĞER KAYNAKLARDA Kİ DAĞILIMI	37	24.8	101	21.4	Beyhâkî	24	5
						İbn Ebî Şeybe	21	4.4
						Dârekutnî	10	2.1
						Abdurrez zak	9	1.9
						Hâkim	9	1.9
						Taberânî	8	1.6
						İbn Huzeyme	3	0.6
						Tayâlisî	3	0.6
						İbn Hibbân	2	0.4
						Suyûtî	1	0.2
						Bagavî	1	0.2
						İbn Mübârek	1	0.2
Tahavî						1	0.2	
İbnü'l Mukrî						1	0.2	
Ali el-Kârî						1	0.2	
Bezzâr						1	0.2	
Saîd b. Mansur						1	0.2	
Ebû Nuaym	1	0.2						
Râzî	1	0.2						
Heysemî	1	0.2						
Şevkani	1	0.2						
BAŞVURULAN KAYNAKLARDA BULUNAMAYAN HADİSLER	15	10						
TOPLAM		149	100	471	100		471	100

SONUÇ

Mukâtil b. Süleyman Horasan'ın Belh şehrinde hicrî birinci asrın ikinci yarısında doğmuş ve ilim tahsiline burada başlamıştır. Daha sonra da ilim tahsili ve hadîs tahammül ve edası yolunda dönemin adeta klasiği olan “er-Rihle fî talebi'l ilm” anlayışından ve çeşitli siyasî sebeplerden dolayı muhtelif İslâm beldelerine seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatleri sırasında dönemindeki ilmi tartışmalara kayıtsız kalmamış ve bu tartışmalara dâhil olmuştur. Özellikle Ehl-i Sünnet dışındaki muhtelif akîdelerin fikirleri onunla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla ona isnad edilen birtakım görüşler hem yaşadığı dönemin hem de daha sonraki dönemlerin ilmi mahfilleri üzerinde büyük yankı uyandırmıştır. Yine bu seyahatler sırasında döneminde yaşamış muhaddislerden hadîs tahammül etmiş ve hadîs ilmi içerisinde büyük yeri olan hadîs ulemâsına da hocalık yapmıştır.

Mukâtil b. Süleyman bir taraftan ilmi faaliyetlerini yürütürken diğer taraftan da yönetim ile son derece iyi geçinmiştir. Öyle ki Mukâtil, iktidar adına barış görüşmelerine dâhi katılmıştır. Buna ilaveten hem Emevî hem de Abbasî Halîfeleri, Mukâtil'in gerek ilmine gerekse diğer alanlardaki görüşlerine başvurmuşlardır. Bütün bunlar Mukâtil'in gerek siyasî gerekse ilmî sahada ne kadar etkin bir konumda olduğunu göstermektedir.

Mukâtil b. Süleyman'ın, yazmış olduğu eserler daha çok tefsir ilmi ile ilgilidir. Bu alanda yazmış olduğu eserler, sonraki dönemler için kaynak niteliğindedir. Tefsir alanındaki yetkinliği ve otoritesi gerek dönemindeki gerekse sonraki dönemlerdeki âlimler tarafından dile getirilmiştir. Ancak hadîs ilminde birçok noktada şiddetli bir şekilde tenkit edilmiştir. Bu anlamda Mukâtil, hadîs uydurma, bid'at, teşbih ve tescîm ehlinden olma gibi birçok konuda itham edilmiştir. Bunun sunucunda da onun hadîs rivâyetine ehil olmadığı ifade edilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki onun hakkında kullanılan “Kezzâb” ve “Deccâl” gibi şiddetli cerh lafızlarının abartılı olduğu, bunların bir kısmının ona karşı olan husumet ve önyargıdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Mukâtil'in fisk ve bid'at ehlinden olmakla suçlanmasının; Müşebbihe ve Mücessime ile itham edilmesinin temel nedeni, toplumun alışık olmadığı konuları gündeme taşıması ve belki de bu konuları biraz daha farklı bir üslupla dile getirmesi olabilir. Kaldı ki bu suçlamalar bizzat Mukâtil tarafından da reddedilmiştir.

Münekkidlerin Mukâtil hakkındaki değerlendirmeleri bir yana araştırmamızda esas aldığımız *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserinde Mukâtil, hadîslerin büyük bir yekûnunu senedli bir şekilde rivâyet etmektedir. Üstelik bu senedlerde yer alan râvîlerin çoğunluğunun Kütübü Tis'a'da rivâyetinin bulunduğu ve bu râvîlerin çoğunun güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen kitabın hadîs eseri niteliğinde olmamasına rağmen rivâyetlerin büyük bir kısmının senedli bir şekilde aktarılması da ayrıca dikkata şayandır.

Öte yandan bu eserde yer alan 149 hadîsin mütâbisinin Kütübü Tis'a kaynaklarında bulunup bulunmadığı ile ilgili olarak yapılan araştırmada, bu rivâyetlerin 15'i hariç geriye kalan kısmının gerek aynı gerekse benzer lafızlarla hadîs kaynaklarında geçtiğini tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Münekkîd Muhaddislerin, Mukâtil b. Süleyman'ı hadîs kriterleri bakımından zayıf görmelerine rağmen *Tefsîru'l-Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserindeki hadîslerin büyük bir oranının şâhid rivâyetlerin takviyesi ile makbûl olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Mübârek, **ez-Zühd ve'r-Rikâk**, (thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Abdurrezzak b. Hemmâm es-San'ânî (1972), **Musanef**, (thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî), I-XI, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî.
- Ahmed b. Hanbel, **İlel ve Mâ'rifetü'r-Ricâl**, (thk. Vasiyyü'llah b. Muhammed), Riyâd: Dâru'l-Hânî.
- (1977) **er-Raddü ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika**, (thk. Abdurrahman Umeyrî), Riyâd.
- **Müsned**, (thk. Şuayb Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle.
- Ahmed Emin (2006), **Fecru'l-İslâm**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nureddin el-Herevî (1971), **el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa**, (thk. Muhammed Sabbağ), Beyrut: Dâru'l-Emâne.
- Âsım Efendi (2013, 2014), **el-Okyânûsu'l-Basît fi-Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)**, I-VI, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Aşikkutlu, Emin (1997), **Hadîste Rical Tenkidi**, İstanbul: İFAV.
- Aydınlı, Abdullah (2011), **Hadîs Istılahları Sözlüğü**, İFAV., İstanbul: İstanbul Yayınları.
- A'zami, Muhammed Mustafa, **İlk Devir Hadîs Edebiyatı**, (çev. Hulusi Yavuz), İz Yayınları.
- Babanzâde, Ahmed Naim (1984), **Tecrîdi Sarîh Tercemesi**, Ankara: Türk Târîh Kurumu.
- Bâci, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyub (1986), **et-Ta'dil ve't-Tecrih**, (thk. Ebû Lübâbe Hüseyin), I-III, Riyâd: Dâru'l-Livâ.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd (1997), **Meâlimu't-Tenzîl**, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemri ve Diğerleri), Dâru Tayyibe.
- (1983), **Şerhu's-Sünne**, (thk. Şuayb Arnaûd), I-XV, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (1994), **Sünenü'l-Kübrâ**, (thk. Muhammed Abdukadir), I-X, Mekke: Mektebetü-Dari'l-Bâz.
- (2001), **Sünenü's-Sağîr**, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.
- (1991), **Marifetü's-Sünen ve'l-Âsâr**, (thk. Abdu'l-Mu'dî Emîn Kal'acî), Kâhire.
- **Şuabu'l-İmân**, (thk. Muhammed Saîd ez-Zağlûl), I-VII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I-VIII, tsz.

- **el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasaru min Umuri Rasulillah (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eayyâmihi**, (Muhammed Züheyr b. Nasır), Dâru Tavki'n-Necât, tsz. Cerrahoğlu, İsmail (2009), **Tefsir Usulü**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- (1973), "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", **AÜİFD**.
- (2002), "Muhammed b. Saîb el-Kelbî", **DİA**, 205-206.
- Cezâirî, Tâhir b. Salih b. Ahmed (1995), **Tevcîhü'n-Nazar**, (thk. Abdulfettah Ebû Gudde), Haleb: Mektbetü'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye.
- Coşkun, Selçuk (2014), **Hadîse Bütüncül Bakış**, İstanbul: İFAV.
- "Hadîslerin Târîhe Arzı" nın Uygulamadaki Bazı Problemleri", **EKEV. Akademi Dergisi**, XX, s. 177-196.
- Cürcanî, İbrahim b. Ya'kub (1405), **Ahvâlü'r-Rical**, (thk. Subhî es-Samarrâ), Beyrut.
- Cürcanî, Abdullah b. Adî b. Abdillâh b. Muhammed (1988), **el-Kamil fi'd-Duafa**, (Yahyâ Muhtâr Gazevî), I-VII, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf (2007), **Kitâbu't-Ta'rîfât**, Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- Çakan, İsmail Lütfi (2012), **Hadîs Usulü**, İstanbul: İFAV.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (1966), **Sünen**, (thk. Seyyid Abdullah Haşim), Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife.
- **Kitâbu'd-Duafa ve'l-Metrûkîn**, (Abdurrahim Muhammed), Medine: Mecelletü'lCâmiati'l-İslâmiyye.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, **Sünen**, (thk. Fevvâz Ahmed), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen**, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdul Hamîd), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh (1985), **Hilyetü'l-Evliyâ**, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Eryarsoy, M. Beşir (2005), **Ahkam Ayetleri Tefsiri**, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eş'arî, Ali b. İsmâil, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn**, Beyrut: Dâru İhyâi'd-Türâsi'l-Arabî.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (1977), **Mâ'rifetü Ulumi'l-Hadîs**, (thk. Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- (1990) **Müstedrek**, (thk. Mustafa Abdulkadir), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hamevî, Şihâbüddin Ebî Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî (1995), **Mu'cemü'l-Büldân**, I-VII, Beyrut: Dâru Sâdır.

- Hamurcu, Fevzi (2009), **Mukâtil b. Süleyman ve ilk Fikhî Tefsir**, Ankara: Fecr Yayınları.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Târîhu'l-Bağdâd**, I-XIV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- **el-Kifâye fi İlmi'r-Rivaye**, (Ebû Abdillâh ve İbrahim Hamdî el-Medenî), Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- Hazrecî, Safiyyüddin Ahmed b. Abdillâh (1995), **Hulâsatu Tehzîbi't-Tehzîbi'l Kemâl**, (thk. Abdulfettah Ebû Gudde), Beyrut.
- Heysemî, Nûreddin Ali b. Ebû Bekr (1992), **Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid**, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Hitti, Philip K. (2011) , **Siyasî ve Kültürel İslâm Târîhi**, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul: İFAV.
- Iclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Salih (1985), **Mâ'rifetü's-Sikât**, (thk. Abdulalim Abdulazim), I-II, Medine: Mektebetü'd-Dâr.
- Irâkî, Ebû Zür'a Ahmed b. Abdirrahim b. el-Hüseyn (1999), **Tuhfetü't-Tahsil fi Zikri Ruvâti'l-Merâsîl**, (thk. Abdillâh Nevvâre), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.
- (2012), **et-Takyit ve'l-İzah**, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh (1997), **Târîhu Medineti Dimeşk**, (thk. Muhibbuddin Ebû Said), I-LXXX, Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- **Mukaddimetu Tebyîn-i Kezîbi'l-Mufteri fimâ Nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eş'arî**, (thk. Zahid el-Kevseri), Mektebetü'l-Ezheriyye, tsz.
- İbn Cema'a, Muhammed b. İbrahim (1406), **el-Menhelü'r-Revî**, (Thk. Muhyiddin Abdirrahman Ramazan), Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İbnu'l Cevzi, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (1406), **Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, (thk. Abdillâh el-Kâdî), I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (1952), **el-Cerh ve't-Ta'dil**, I-IX, Beyrut: İhyâu'd-Türâsi'l-Arabî.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed (2006), **el-Musannef**, (thk. Muhammed Avvâme), I-XXVI, Beyrut: Dâru'l-Kıble, Beyrut.
- İbn Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, (1358), **el-Kâmil fi't-Târîh**, Mısır.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbu't-Tehzîb**, (thk. İbrahim Zeybek ve Adil Mürşid), I-XII, tsz.
- (1986), **Takrîbu't-Tehzîb**, (thk. Muhammed Avvâme), Suriye: Dâru'r-Raşîd.

- (1986), **Lisânü'l-Mîzân**, I-VII, Beyrut.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (1994), **Vefayâtu'l- A'yân**, (thk. İhsan Abbas), I-VII, Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed (1975), **Sikât**, (thk. es-Seyyid Şerefüddin Ahmed), I-IX, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- (1992), **Kitâbu'l-Mecrûhîn**, (thk. Mahmud İbrahim), I-III, Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife.
- (1988), **Sahih**, (thk. Şuayb Arnaûd), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk (1970), **Sahih**, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (1978), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XVI, Beyrut.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, **Sünen**, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), I-II, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali, **Lisânu'l-Arab**, I-XV, Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbnü'l Mülekkîn, Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali (2004), **el-Bedrü'l-Münir**, (thk. Abdullah b. Süleyman ve Diğerleri), Riyâd: Dâru'l-Hicre.
- İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed (1978), **el-Fihrist**, Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife.
- İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman (1986), **Mukaddimetü İbnü's-Salâh**, (thk. Nureddin Itr), Suriye: Dâru'l-Fikr.
- İbn Teymiyye, Tekıyyüddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdi'l-Halim (1986), **Minhâcu Sünneti'n-Nebeviyyeti fî Nakdi-Kelâmi's-Şi'ati'l-Kaderiyye**, (tkk. Muhammed Reşâd Sâlim), Câmîâtü'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye.
- Kâsmî, Cemâlüddin Muhammed b. Saîd, **Kavâidü'd-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Koçyiğit, Talat (2014), **Hadîs Usûlü**, Ankara: TDV. Yayınları.
- Leknevî, Ebû Hasenât Muhammed Abdilhayy (2013), **er-Ref ve't-Tekmîl fi'l-Cerh ve't-Ta'dil**, (thk. Abdulfettah Ebû Gudde), Kâhire: Dâru's-Selâm.
- Mahmutoğlu, Yakup (2009), "Mukatil b. Süleyman (ö. 150 h.) "Tefsiru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân'il-Kerîm [Beşyüz Âyetin Tefsiri]" Adlı Kitabının Kısaca Tanıtımı ve Ahkâm Âyetleri Açısından Değerlendirilmesi", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2009, XII, s. 471.
- Makdisî, Mudahhar b. Tâhir el-Kaysarânî (1899), **el-Bed' ve't-Târîh**, I-VI, Beyrut.

- Malâtî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman (2007), **et-Tenbih ve'r-Red**, (Muhammed Zâhid el-Kevserî), Kâhire: Mektebetü'l Ezher.
- Mâlik b. Enes, **Muvatta**, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), I-II, Mısır: Dâru't-Türâsi'l-İlmiyye.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin (1964), **Murûcu'z-Zeheb ve Medâinu'l-Cevher**, (thk. M. M. Abdulhamid), I-IV, Mısır.
- Mizzî, Yusuf b. Abdirrahman b. Yusuf (1980), **Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl**, (Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Beyrut.
- Muhammed Ebû Zehra, **Ebû Hanîfe** (2005), (Çev. Osman Keskiöglü), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mukâtil b. Süleyman (1980), **Tefsîru'l-Hamsi Mieti Ayetin Mine'l-Kur'ân**, (thk. İsaiah Goldfeld), Cambridge-London.
- **Tefsîrü Mukâtil b. Süleyman** (2002), (Abdullah Mahmud eş-Şehhâte), I-V, Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî.
- Mukâtil b. Süleyman (2005), **el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm**, (thk. Hatim Salih ed-Dâmin), Bağdat: Merkezü Câmîatü'l Macid li'Sekafe.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, **Sahîhu Müslim**, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, **Sünen**, (Abdulfettah Ebû Gudde), I-VIII, Haleb: Mektebetü'l-Mabuati'l-İslâmiyye.
- Neşşar, Ali Sami, **İslâmda Felsefî Düşüncenin Doğuşu II**, (Çev. Osman Tunç), İnsan Yayınları.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ (1985), **et-Takrîb ve't-Teysîr**, (thk. Muhammed Osman), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Özkan, Mustafa (2008), **Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Polat, Selahattin (2011), **Hadîs Araştırmaları**, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Râmehürmüzî, Hasan b. Abdirrahman, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Ravî ve'l-Vâî**, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer (2000), **Mefâtihu'l-Gayb**, I-XXXII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Saîd b. Mansur (1994), **Sünen**, (thk. Sa'd b. Abdillâh), Riyâd: Dâru'l-Usaymî.

- Sehavî, Muhammed b. Abdirrahman (2003), **Fethu'l-Muğîs**, (thk. Ali Hüseyin), I-IV, Mısır: Mektebetü's-Sünne.
- Sezgin, Fuad (1991), **Târîhu't-Türâsi'l el-Arabî (GAS)**, Riyâd.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, **Tedrîbu'r-Râvi**, (thk. Abdulvahhab Abdullatif), Mektebetü'r-Riyâd.
- (2004), **Târîhu'l-Hulefa**, (thk. Hamdî Demirtaş), Mektebetü'n-Nezzâr.
- **Câmiu'l-Ehadîs**, (thk. Ali Cüm'a ve Diğerleri).
- Şakir, Ahmed Muhammed (1996), **el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadîs**, (tlk. Nasiruddin el-Elbânî), Riyâd.
- Şakir, Mahmud, **Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Târîhi**, (Çev. Ferit Aydın), I-VIII, Kahraman Yayınları,
- Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. AbdilKerîm b. Ebî Bekr Ahmed (1992), **el- Milel ve'n-Nihâl**, (thk. Ahmed Fehmi Muhammed), I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethü'l-Kadir**, I-V, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Taberânî (1983), **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, (thk. Hamdî b. Abdi'l Mecid), I-XX, Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- (1415), **el-Mu'cemü'l-Evsat**, (thk. Abdulmuhsin b. İbrahim), I-X, Kâhire, Dâru'l-Harameyn.
- (1985), **Mu'cemu's-Sağîr**, (thk. Muhammed Şekûr), Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- (1984), **Müsnedü's-Şamiyyîn**, (thk. Hamdî b. Abdilmecid), Riyâd: Müessesetü'r-Risâle.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (1119), **Târîhu't-Taberî**, I-XI, Kâhire.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Hanefî (1995), **Metnü'l-Akîdeti't-Tahâvî Beyani'l-Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cema'a**, Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- (1995), **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, (thk. Şuayb Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd (1999), **Müsned**, (thk. Muhammed b. Abdilmuhsin), I-IV, Hicre.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, **Sünen**, (Ahmed Muhammed b. Şâkir), I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Türker, Ömer (2006), "Mukâtil b. Süleyman", **DİA**, XXXI, 131-136.

- Uğur, Mücteba (1992), **Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ULU, Arif (2012), “Hadîs Rivâyetinde İsnâdın Başlaması Ya Da Fitnenin Tarihi”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, XII, Sayı, I, s. 119-166.
- Uzunpostalcı, Mustafa (1994), “Ebû Hanîfe”, **DİA**, X, 131-138.
- Watt, W. Montgomery (2010), **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, (Çev. Ethem Ruhi FİĞLALI), Ankara: Sarkaç Yayınları.
- Ya’kubi, Ebû Ya’kub b. Ca’fer b. Vehb (1358), **Târih**, I-III, Necef.
- Yıldız, Hakkı Dursun (1994), **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Konya: Kombassan.
- (1994), Hakkı Dursun, “Ebü’l-Abbas es-Seffâh”, **DİA**, X, 283-284.
- (1988), “Abbâsîler”, **DİA**, I, 31-48.
- Yücel, Ahmet (1998), **Hadîs İlminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar**, İstanbul: İFAV.
- (2012), **Hadîs Usûlü**, İstanbul: İFAV.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (1963), **Mîzânü’l-İ’tidâl fi Nakdi’r-Ricâl**, (thk. Ali Muhammed el-Becavî), I-IV, Beyrut: Dâru’l-Mâ’rife.
- (1982), **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, (thk. Şuayb Arnaûd), I-XXIII, Beyrut.
- **el-Mûkızâ fi İlmi Mustalahi’l-Hadîs**, (Abdulfettah Ebû Gudde), Mektebetü’l-Matbuâti’l-İslâmiyye, Halep, tsz.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Erzurum’da doğdu. İlkokuldan sonra hafızlığını tamamladı. 2001 yılında Erzurum İmam Hatip Lisesi’nden, 2007 yılında ise Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bir süre İmam-Hatip olarak görev yaptı. 2010 yılında başladığı Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi’ni 2013 yılında tamamladı. Aynı yıl Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne Araştırma görevlisi olarak başladı. Halen aynı göreve devam etmektedir.